

Донецький національний університет імені Василя Стуса
Міністерство освіти і науки України
Донецький національний університет імені Василя Стуса
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БЕЗУГЛОГО ПАВЛА ГЕОРГІЙОВИЧА

УДК 321:314.15(477) 2010/2017 (043)

ДИСЕРТАЦІЯ

ВПЛИВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
НА МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ (2010 – 2017 РР.)

052 «Політологія»

05 – соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник Нагорняк Тетяна Леонтіївна, доктор політичних наук,
професор

Вінниця – 2019

АНОТАЦІЯ

Безуглий П.Г. Вплив державної політики на міграційні процеси в Україні (2010–2017 рр.) – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 052 «Політологія». – Донецький національний університет імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України, Вінниця, 2019.

Здійснено комплексне дослідження впливу державної політики на формування мотивацій громадян України в контексті їх міграції та виїзду з подальшою еміграцією.

Автором запропоновано науково-методичний підхід до вивчення міграції як об'єкту політологічного дослідження. Обґрунтовано комплекс статистичних та соціологічних показників, які визначають стан політичної системи України та результативність державної соціально-економічної політики. Здійснено ідентифікацію ознак залежності міграційного руху від результатів державної соціально-економічної політики. У дослідженні запропоновано диференціацію чинників впливу на міграційні процеси за групами (демографічні, соціально-економічні, соціально-психологічні, нормативно-правові, політичні) та періодизацію (2010–2014 рр. та 2014–2017 рр.) показників, що визначають напрями та інтенсивність зазначеної залежності. Здійснено моделювання та прогнозування показників міграційного руху в Україні на основі обґрунтованих параметрів їхньої залежності від політичних та соціально-економічних чинників.

З'ясовано, що у гібридних суспільствах та політичних системах з перехідною економікою найбільший вплив на формування мотивацій та міграцію населення мають економічні та соціальні фактори державної політики. Складніше соціально-економічне становище певної страти населення впливає на зростання кількості трудових мігрантів серед них, особисті мотивації яких пов'язані з мінімізацією втрат (сезонні заробітки, лояльна система

оподаткування для ведення малого бізнесу, накопичення певної суми для придбання нерухомості в своїй країні чи фінансове забезпечення рідних).

Доведено, що міграційна динаміка українців є наслідком не тільки внутрішньої політики України (як країни-донора), а й зовнішньої політики країн-реципієнтів – Польщі, Росії, Чехії, Угорщини та інших країн. Зроблено висновок, що зміна чисельності мігрантів є результатом соціально-економічної, освітньої, міграційної державної політики.

Автором з'ясовано, що нестабільна політична система вразлива втратою людського капіталу. Доведено, що за умов системної кризи в державі слід очікувати активізацію зовнішніх чинників, що спричиняють еміграцію кращих та формулюються як конкретні індивідуальні можливості з орієнтацією на успіх (професійне зростання, отримання якісних освітніх та медичних послуг, сприятливі умови для відкриття бізнесу, гідне працевлаштування).

Доведено, що за умов політичної кризи суспільства, соціальні та економічні фактори міграції поступатимуться політичним, що сприятимуть вимушеним міграціям політичної еліти, хоча їх вплив на розвиток держави-донора може залишатися незмінним.

Систематизовано види міграції населення за рядом класифікаційних ознак, що ґрунтуються на комплексі індикаторів просторової мобільності. Здійснено групування чинників прямого та опосередкованого впливу на міграцію населення, чутливість до яких демонструє динаміка міграційного руху. Автором виділено методи, цілі та інструменти регулювання міграційних процесів.

Автором запропоновано удосконалені методичні засади кількісного аналізу залежності міграційного руху від економічних, соціальних та політичних чинників на основі побудови відповідної економіко-математичної моделі, визначення та порівняння напряму та ступеню впливу кожного з обраних чинників. Запропоновані принципи формування державної політики та державної міграційної політики з урахуванням досвіду країн з розвинутою ринковою економікою, а саме принцип творення нових суспільно корисних цінностей, який передбачає, що за розвиток мотивацій громадян щодо розвитку

та управління територіями відповідають спеціалізовані структури, які координують діяльність урядових органів в сферах економіки, соціального забезпечення, освіти та відповідають за якість життя, підвищення економічних показників, надання освітніх послуг, гарантування високих соціальних стандартів.

Здійснено прогнозування трьох сценаріїв динаміки параметрів міграційних переміщень в Україні, кожний з яких обумовлений ймовірною результативністю соціально-економічної політики.

Здійснено нормативно-правовий аналіз законодавчих актів та доведено, що державна та державна міграційна політика України розрізнена та безсистемна, а саме: відсутня національна стратегія розвитку людського капіталу та механізми її реалізації; національне законодавство в сфері розвитку та збереження людського капіталу не відповідає нормам міжнародного права; суб'єкти економічних відносин часто не дотримуються норм національного законодавства; наявна невідповідність норм визначених Конституцією та законами прав і гарантій людини і громадянина на освіту, охорону здоров'я, культуру тощо.

У роботі запропоновано напрями корегування державної політики в контексті збереження людського капіталу України: законодавчий, міграційний, економічний, соціальний та освітній. Законодавчий напрям корегування державної політики в контексті збереження людського капіталу має включати: приведення національного законодавства в сфері розвитку та збереження людського капіталу у відповідність з міжнародними нормативно-правовими актами та розробку національної стратегії розвитку та збереження людського капіталу на п'ять років та плану її реалізації, з врахування міграційних загроз.

Міграційний напрям корегування державної політики в контексті збереження людського капіталу передбачає ряд конкретних заходів. Зокрема, проведення перепису населення з метою встановлення реальної кількості населення та його структури; вироблення власної моделі міграційних процесів в Україні, особливо, моделі зовнішньої міграції; розробка та затвердження

державної програми підтримки ВПО з метою утримання їх в країні, розвитку та використання їх людського потенціалу та інтелектуального капіталу для розвитку інших регіонів України; реалізація механізмів повернення та підтримки репатріантів, забезпечення їх гідними умовами проживання та праці; створення програми та механізмів повернення та перенесення бізнесу трудових мігрантів до України, а також для бізнесу іноземних громадян.

Економічний напрям корегування державної політики в контексті збереження людського капіталу має реалізовуватись через: розробку стратегії сталого інноваційного розвитку держави і механізму забезпечення її кадрами; створення сприятливих та безпечних умов для іноземних інвестицій; підтримку малого та середнього бізнесу з метою створення нових робочих місць особливо у малих містах, а також розвиток самостійної зайнятості населення; визначення регіональних пріоритетів у створенні нових, додаткових та збереженні наявних високопродуктивних робочих місць; оптимізацію розподілу і перерозподілу економічно активного населення за сферами економічної діяльності, стимулювання переходу робочої сили до тих з них, які орієнтуються на виробництво конкурентоспроможної, інноваційної продукції; підвищення мобільності населення з метою перерозподілу робочої сили між трудонедостатніми та трудонадлишковими регіонами; надання державної підтримки сільськогосподарським виробникам, які створюють нові робочі міста.

Соціальний напрям корегування державної політики в контексті збереження людського капіталу повинен передбачати розробку заходів щодо сприяння збільшення народжуваності і зниженню смертності населення, підвищення середньої тривалості життя через заохочення населення до здорового способу життя та досягнення поліпшення матеріального добробуту й умов життя людей; створення дієвої системи запобігання негативним соціальним явищам; реформи системи нарахування заробітної плати, зміни методики розрахунку споживчого кошика та його складу; продовження медичної реформи та приведення нормативно-правової бази у відповідність.

Освітній напрям корегування державної політики в контексті збереження людського капіталу може бути реалізований завдяки виконанню таких кроків: продовження реформи середньої, професійно-технічної та вищої освіти; зменшення розриву між середньою освітою та вищою освітою; налагодження механізмів реалізації закладами вищої освіти права на автономію, в том числі фінансову; розробка механізму реалізації концепції дуальної освіти з метою забезпечення ринку праці необхідними кваліфікованими робітниками та професійними фахівцями з вищою освітою; розробку та впровадження концепції навчання протягом життя; запровадження програми підтримки розвитку науки у закладах вищої освіти (як фундаментальної, так і прикладної); створення програми підтримки талановитих та молодих вчених, оновлення умов конкурсів на отримання грантів на наукові дослідження, забезпечення прозорості проведення таких конкурсів.

Ключові слова: державна політика, людський капітал України, міграційні процеси, міграція українців, трудова міграція.

ABSTRACT

Bezuglyi P. The Impact of State Policy on Migration Processes in Ukraine (2010 – 2017). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the acquisition of a scientific degree of PhD in the field of 05 «Social and Behavioral Sciences» by the speciality 052 “Political Science”. – Vasyl’ Stus Donetsk National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Vinnytsia, 2019.

The thesis provides a complex study of the impact of state policy on the formation of motivations of Ukrainian citizens in the context of their migration and departure with subsequent emigration.

The author proposed a scientific and methodological approach to the study of migration as an object of political science. The complex of statistical and sociological indicators that determine the state of the political system of Ukraine and the effectiveness of the state socio-economic policy is substantiated in the thesis. The identification of signs of migration movement dependence on the results of the state socio-economic policy is carried out in the paper. The author suggested differentiation of factors of influence on migration processes by groups (demographic, socio-economic, socio-psychological, normative-legal, political) and periodization (2010-2014 and 2014-2017) of indicators determining the directions and intensity of the mentioned dependencies. Modeling and forecasting of the indicators of the migration movement in Ukraine based on the substantiated parameters of their dependence on political and socio-economic factors are covered in the thesis.

It was found that the hybrid societies and political systems with economies in transition, the economic and social factors of public policy have the greatest influence on the formation of motivations and migration. The more difficult socio-economic situation of a certain population strata affects the increase in the number of migrant workers among them, whose personal motivations are related to minimizing losses (seasonal earnings, a loyal tax system for small businesses, the accumulation of a

certain amount for the purchase of real estate in their country or financial security family).

It is proved that the migration dynamics of Ukrainians is the result not only of the domestic policy of Ukraine (as a donor country), but also of the foreign policy of the recipient countries – Poland, Russia, the Czech Republic, Hungary and others. The decrease or increase in the number of migrants is the result of socio-economic, educational, migration state policies.

The author found that an unstable political system was vulnerable to the loss of human capital. It has been proved that in the conditions of the systemic crisis in the country, external factors that cause the emigration of the best people, should be expected to activate and they would be formed as specific individual opportunities with a focus on success (professional growth, obtaining quality education and medical services, favourable conditions for starting a business, decent employment).

It has been proved that, in the face of a political crisis in society, social and economic factors of migration will be inferior to political ones, contributing to the forced migration of the political elite, although their impact on the development of the donor state may remain unchanged.

The types of population migration have been systematized according to several classification traits based on the set of spatial mobility indicators. The factors of direct and indirect impact on the migration of the population, sensitivity to which is demonstrated by the dynamics of the migration movement, were grouped. The author identified methods, goals and tools for regulating migration processes.

The author proposed the improved methodological foundations of quantitative analysis of migration movement dependence on economic, social and political factors based on construction of appropriate economic and mathematical model, determination and comparison of the direction and degree of influence of each of the selected factors.

The author suggested the principles of state policy and state migration policy taking into account the experience of the countries with developed market economy, namely the principle of creating new socially useful values, which assumes that

special structures coordinating the activities of government bodies, which were responsible for the development of citizens' motivations for the development and management of territories in the areas of economy, social security, education and responsible for quality of life, improving economic performance, providing educational services, guarantor high social standards.

The three scenarios of the dynamics of migration displacement parameters in Ukraine have been forecasted, each of which is conditioned by the probable effectiveness of socio-economic policy.

The legal analysis of the legislative acts is carried out and it is proved that the state and state migration policy of Ukraine is different and haphazard. Namely: there is no national human capital development strategy and mechanisms for its implementation; national legislation in the field of development and preservation of human capital does not comply with international law; subjects of economic relations often do not comply with the rules of national law; there is a discrepancy between the norms set by the Constitution and the laws of human and citizen's rights and guarantees for education, health care, culture, etc.

The author suggested directions of adjustment of the state policy in the context of preservation of human capital of Ukraine: legislative, migration, economic, social and educational. The legislative direction of state policy adjustment in the context of human capital preservation should include: bringing national legislation in the field of development and preservation of human capital in line with international regulations, and development of a national strategy for the development and preservation of human capital for five years and a plan for its implementation, taking into account migration threats.

The migration direction of adjusting state policy in the context of human capital preservation involves several specific measures. In particular, conducting a census to determine the real size and structure of the population; development of own model of migration processes in Ukraine, especially model of external migration; development and approval of the state program of support for IDPs in order to maintain them in the country, development and use of their human potential and intellectual capital for

development of other regions of Ukraine; implementation of mechanisms of return and support of repatriates, providing them with decent living and working conditions; creation of a program and mechanisms for returning and transferring business of migrant workers to Ukraine, as well as for the business of foreign citizens.

The economic direction of adjusting state policy in the context of human capital preservation should be realized through: developing a strategy for sustainable innovative development of the state and a mechanism for providing it with human resources; creation of favourable and safe conditions for foreign investments; supporting small and medium-sized businesses to create new jobs, especially in small cities, as well as developing self-employment; identifying regional priorities in creating new, additional and retaining high-performing jobs; optimization of distribution and redistribution of economically active population by spheres of economic activity, stimulation of transition of labour to those of them who are oriented on production of competitive, innovative products; increasing the mobility of the population with a view to redistributing labour force between the disadvantaged and disadvantaged regions; providing government support to agricultural producers that create new work places.

The social direction of state policy adjustments in the context of human capital preservation should include the development of measures to encourage an increase in fertility and reducing mortality, increase life expectancy through the promotion of healthy lifestyles, and the improvement of material well-being and living conditions; creating an effective system for preventing negative social phenomena; reforms of the payroll system, changes in the method of calculating the consumer basket and its composition; continuing medical reform and bringing the regulatory framework into line.

The educational direction of adjusting state policy in the context of human capital preservation can be realized through the following steps: continuation of the reform of secondary, vocational and higher education; narrowing the gap between secondary education and higher education; establishing mechanisms for the implementation of the right to autonomy by higher education institutions, including

financial ones; developing a mechanism for implementing the concept of dual education in order to provide the labour market with the necessary skilled workers and professional specialists with higher education; development and implementation of the concept of lifelong learning; introduction of a program of support for the development of science in higher education institutions (both fundamental and applied); creation of a program of support for talented and young scientists, updating the conditions of competitions for grants for scientific research, ensuring transparency of holding such competitions.

Keywords: human capital of Ukraine, labour migration, migration processes, state policy, Ukrainians' migration.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації:

- **статті в наукових фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:**
 1. Безуглий П. Г. Міграція як результат державної освітньої політики в Україні за часів незалежності. *Політичне життя*. 2017. №4. С. 4–7.
 2. Безуглий П. Г. Теоретичні засади дослідження міграційних процесів. *Політичне життя*. 2018. №1. С. 5–13.
 3. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. 2018. №3. С. 4–9.
- **статті у наукових періодичних виданнях інших держав з наряду, за яким підготовлено дисертацію:**
 4. Безуглий П. Оцінка сучасних масштабів міграційних переміщень в Україні. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Svazek 5. 1 vydání. S. 169–175.
 5. Bezugliy P. Migration As A Result Of Socio-Economic State Policy. *Evropský politický a právní diskurz*. 2019. Svazek 6. 5 vydání. S. 89–101.
- **статті у наукових виданнях України: праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:**
 6. Безуглий П. Г. Сучасні тенденції внутрішньої міграції в Україні. Збірка матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Дніпро, 25 квітня 2018 р.). Відп. за випуск, професор В. В. Кривошеїн. Дніпро: 2018. С. 220–222.
 7. Безуглий П. Інституційний вимір регулювання міграційних процесів в Україні. Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. Чернівці, 17 квітня 2018 р. Чернівці: Букрек, 2018. С. 109–112.

8. Безуглий П.Г. Оцінка масштабів міграційних процесів в Україні. Збірка матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми соціальної прогностики» (м. Дніпро, 19 квітня 2019 р.) / відп. за випуск, професор В.В. Кривошеїн. Д.: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2019. С. 85–87.

ЗМІСТ

ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО - МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ НА МІГРАЦІЮ УКРАЇНЦІВ	23
1.1. Державна політика та політико-правове регулювання міграційних процесів в Україні	23
1.2. Міграційні процеси як об’єкт політологічного дослідження.....	45
1.3. Концептуальні засади вивчення впливу державної політики на міграційні процеси в Україні	63
РОЗДІЛ 2. МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ УКРАЇНЦІВ В 2010 – 2017 РР. ЯК НАСЛІДОК ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ДЕРЖАВ СВІТУ	74
2.1. Зовнішні та внутрішні чинники впливу на динаміку міграції населення України.....	74
2.2. Міграція як результат соціально-економічної державної політики.....	88
2.3. Міграція як результат освітньої політики держави	113
2.4. Оцінка масштабів та напрямів міграційних процесів	119
РОЗДІЛ 3. ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ПРІОРИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	140
3.1. Світовий досвід державного регулювання міграційних процесів	140
3.2. Сценарії розвитку міграційних процесів	151
3.3. Напрями корегування державної політики в контексті збереження людського капіталу України	163
ВИСНОВКИ	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	179
ДОДАТКИ	205

ВСТУП

Актуальність теми. Глобальні та локальні стратегії розвитку політичних територій у XXI столітті формуються і реалізуються навколо інструментів збереження та управління людським капіталом. Він є обмеженим ресурсом, здатним накопичуватися, конвертуватися, відтворюватися у нових формах, змінювати свою ліквідність, обумовлювати стан світопорядку та впливовість в ньому міжурядових політичних інститутів, держав світу, глобальних міст, громадських інституцій. Процеси міграції, як об'єктивний показник глобалізованого світу, мають політичну природу і здатні виступати наслідком державної політики як країни, де народжується мотивація до міграції, так і цілеспрямованих дій держав, що зацікавлені в отриманні нового людського капіталу. Зовнішні та внутрішні чинники міграції українців у період 2010 – 2017 років крізь призму державних рішень, стану соціальної захищеності населення, освітніх можливостей і бізнес-перспектив для молоді актуалізуються в умовах зростаючої зацікавленості в оновленні людського капіталу Польщі, Чехії, Угорщини, Росії, Німеччини, Румунії.

У вітчизняній політичній науці найбільше уваги надано дослідженню міграції як політичного процесу, забезпеченню прав біженців та протидії незаконній міграції. Недостатньо розкритими залишаються питання впливу державної політики на формування мотивацій громадян України в контексті їх міграції (як внутрішньої, так і зовнішньої) та виїзду з подальшою еміграцією. Лише кілька політологічних досліджень присвячені державному регулюванню внутрішньої міграції, зокрема у контексті вимушено переміщених осіб. Актуальним робить дослідження також відсутність сучасних комплексних наукових розробок щодо змісту та напрямів корегування державної політики України в контексті збереження людського капіталу.

Окреслене актуалізує проблему міграції українців і відповідно нагальну необхідність коригування державної політики (соціально-економічної, освітньої,

соціокультурної, регіональної) з метою захисту національних інтересів України та збереження її людського капіталу як цінності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана в межах комплексної ініціативної теми кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса «Динамічні аспекти суспільно-політичних процесів в Україні та світі в другому десятиріччі XXI століття» (реєстраційний номер 0117U003535).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження – виявити основні чинники впливу державної політики на міграцію українців у період 2010 – 2017 років, окреслити динаміку міграційних процесів і можливі наслідки та запропонувати напрями коригування політичних практик для збереження людського капіталу держави.

Досягнення поставленої мети обумовило розв'язання наступних **завдань**:

- окреслити теоретико-методологічні засади політологічного виміру дослідження впливу державної політики та міграцію українців у зазначений період; узагальнити теоретико-методологічні підходи до визначення особливостей міграційних процесів як об'єкту політологічного дослідження;
- довести, що міграційні процеси є наслідком зовнішньої політики країн-реципієнтів та внутрішньої політики України (як країни-донора), вказуючи на масштаби цього впливу, його напрями та сценарії розвитку; оцінити масштаби і напрями міграційних процесів в Україні та виокремити основні тенденції в цій сфері;
- здійснити сценарне прогнозування напрямів розвитку міграційних процесів в Україні на основі економіко-математичного інструментарію;
- дослідити світовий досвід державного регулювання міграційних процесів та визначити можливості його використання в Україні;
- на підставі вивчення ймовірних сценаріїв розвитку та світового досвіду врегулювання міграційних процесів, запропонувати напрями коригування державної політики України для збереження її людського капіталу.

Об'єкт дослідження – міграційні процеси як наслідок державної політики.

Предмет дослідження – вплив державної політики на формування мотивацій громадян України в контексті їх міграції та виїзду з подальшою еміграцією. Державна політика, в тому числі державна міграційна політика, в роботі розуміється як сукупність політичних рішень і дій, що призводять до переміщення українців по території своєї країни та виїзд за її межі.

Наукові гіпотези та припущення, що обумовили структуру і напрям дослідження:

1. Нестабільна політична система вразлива втратою людського капіталу. *За умов системної кризи в державі слід очікувати активізацію зовнішніх чинників, що обумовлюють еміграцію кращих через конкретні індивідуальні пропозиції та можливості для тих, хто зорієнтований на успіх (професійне зростання, отримання якісних освітніх та медичних послуг, сприятливі умови для відкриття бізнесу, гідне працевлаштування).*

2. У гібридних суспільствах та політичних системах з перехідною економікою найбільший вплив на формування мотивацій та міграцію населення матимуть економічні та соціальні фактори державної політики. *Чим складніше соціально-економічне становище певної страти населення країни, тим більше серед представників цієї страти трудових мігрантів, особисті мотивації яких пов'язані з мінімізацією втрат (сезонні заробітки, лояльна система оподаткування для ведення малого бізнесу, накопичення певної суми для придбання нерухомості в своїй країні чи фінансове забезпечення рідних).*

3. *За умов політичної кризи суспільства, соціальні та економічні фактори міграції поступатимуться політичним, що сприятимуть вимушеним міграціям політичної еліти, хоча їх вплив на розвиток держави-донора може залишатися незмінним.*

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові і спеціальні методи досліджень, що ґрунтуються на сучасних наукових засадах політичної, управлінської, соціологічної і споріднених з ними наук. У роботі використано: *історичний та логічний методи* – для дослідження еволюції постановки проблеми й наступності її вирішення; *системно-логічний*

метод – для визначення сутності та особливостей міграційних процесів як об'єкту політологічного дослідження; *методи теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу, дедукції та індукції* – для уточнення категоріального апарату та змістовного визначення понять «міграція», «трудова міграція», «міграційна мобільність», «міграційна рухливість»; *метод системного аналізу* – для визначення чинників впливу на міграцію населення й для формування змістовних висновків; *компаративний* – для порівняння статистичних даних динаміки міграційних процесів та їх структурно-функціональних характеристик (причини і чинники міграцій, кількісно-якісний склад мігрантів, наслідки); *інституціональний метод* використовувався з метою з'ясувати позицію політичних і соціальних інститутів щодо міграційного клімату; *сценарний та методи математичної екстраполяції* – для розробки сценаріїв міграційних процесів для України.

Теоретико-методологічною базою дослідження став синтез теорій:

- *біхевіоризму*, який дозволив вивчати зовнішні та внутрішні чинники, що обумовлюють формування мотивації індивіда, спонукаючи його до переселення в межах України чи за кордон із подальшою еміграцією;
- *нормативного інституціоналізму та неоінституціоналізму*, що надав можливості вивчити інституційну природу політико-правових практик, що формують середовище мотивацій і дій;
- *синергетики*, яка пояснює вплив таких аттракторів як можливості й пропозиції країн-реципієнтів в умовах нерівності політичної системи України, що знаходиться у стані хаосу і не здатна відтворювати інкорпорованість стану людського капіталу своєї країни як цінність;
- *теорії капіталів*, що дозволила встановити кореляцію між політичним капіталом правлячої еліти та динамікою людського капіталу держави в наслідок міграційних процесів.

Емпіричною основою дисертаційного дослідження стали дані Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України. Саме емпірична база обумовила *хронологічні рамки дослідження і*

прогнозовані сценарії міграції населення України. Метою їх опрацювання була апробація дослідницького інструментарію, доробка та уточнення основних положень дослідницьких гіпотез. Робота з емпіричним масивом інформації відбувалася із використанням наступних методів: *метод статистичного аналізу* – для визначення динаміки основних показників, що характеризують та обумовлюють міграційні переміщення в Україні; *методи економіко-математичного моделювання та сценарного прогнозування* – для моделювання впливу економічних, соціальних та політичних чинників на розвиток міграційних процесів та для розробки реалістичного, оптимістичного та песимістичного прогнозів розвитку міграційних процесів в Україні; *метод візуалізації* – для дослідження територіального акцентування залежності міграційного руху від результатів соціально-економічної політики держави; *графічний метод* – для схематичного подання основних теоретичних і практичних положень дисертаційної роботи.

Наукова новизна одержаних результатів. Основний науковий результат дисертаційного дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад дослідження причин, напрямів, показників та ймовірних сценаріїв міграцій українців в межах своєї країни та за її кордони в наслідок внутрішніх політичних рішень та зовнішнього впливу.

Основні результати можна сформулювати в нижче наведених положеннях:

уперше:

- запропоновано науково-методичний підхід до вивчення міграції як об'єкту політологічного дослідження, який включає: по-перше, обґрунтування комплексу статистичних та соціологічних показників, які визначають стан політичної системи України та результативність державної соціально-економічної політики; по-друге, ідентифікацію ознак залежності міграційного руху від результатів державної соціально-економічної політики; по-третє, формалізацію та диференціацію чинників впливу за групами (демографічні, соціально-економічні, соціально-психологічні, нормативно-правові, політичні) та періодизацію (2010 – 2014 рр. та 2014 – 2017 рр.) показників, що визначають

напрями та інтенсивність зазначеної залежності; по-четверте, моделювання та прогнозування показників міграційного руху в Україні на основі обґрунтованих параметрів їхньої залежності від політичних та соціально-економічних чинників;
удосконалено:

- теоретико-методичні засади дослідження міграційних процесів шляхом: систематизації видів міграції населення за рядом класифікаційних ознак, що ґрунтуються на комплексі індикаторів просторової мобільності; групування чинників прямого та опосередкованого впливу на міграцію населення, чутливість до яких демонструє динаміка міграційного руху; виокремлення методів, цілей та інструментів регулювання міграційних процесів; визначення теоретичних моделей аналізу міграційних процесів (теорії, що розглядають чинники і причини міграції, та теорії, що фокусуються на аналізі механізмів саморозвитку та самопідтримки міграції), що в сукупності є теоретичним базисом аналітичної частини дослідження;

- методичні засади кількісного аналізу залежності міграційного руху від економічних, соціальних та політичних чинників на основі побудови відповідної економіко-математичної моделі, визначення та порівняння напряму та ступеню впливу кожного з обраних чинників, що стало підставою для прогнозування трьох сценаріїв динаміки параметрів міграційних переміщень в Україні, кожний з яких обумовлений ймовірною результативністю соціально-економічної політики;

дістало подальшого розвитку:

- підходи до класифікації видів міграції, що дозволило розширити теоретико-методологічний і методичний арсенал, підготувати наукову базу для методики досліджень зазначених процесів міграції, що привертає увагу до соціальних проблем, які потребують вирішення, та місія якої – зміна поведінкової моделі суспільства;

- принципи формування державної політики та державної міграційної політики з урахуванням досвіду країн з розвинутою ринковою економікою, а саме принцип творення нових суспільно корисних цінностей, який передбачає,

що за розвиток мотивацій громадян щодо розвитку та управління територіями відповідають спеціальні структури, які координують діяльність урядових органів в сферах економіки, соціального забезпечення, освіти та відповідають за якість життя, підвищення економічних показників, надання освітніх послуг, гарантування високих соціальних стандартів;

- тлумачення окремих положень законодавства щодо визначення ряду базових понять; порядку здійснення громадського контролю за даним процесом.

Практичне значення одержаних результатів. Основні ідеї та висновки дослідження розширюють наукові уявлення про динаміку міграційних процесів українців у період 2010 – 2017рр. в наслідок державного управління та зовнішніх чинників впливу. Результати дисертації можуть використовуватися у подальших наукових розробках зазначеної проблеми, а також при уточненні цілей державної політики та державних міграційних практик.

Авторські розробки використано у діяльності громадської організації «Центр аналізу та розвитку громадських комунікацій «ДІАЛОГ». Теоретичні розробки автора і загальна концепція дослідження використані Департаментом міжнародного співробітництва та регіонального розвитку Вінницької обласної державної адміністрації.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати, викладені в дисертації, є результатом проведеного автором дослідження. Наукові положення, висновки й рекомендації, які виносяться на захист, отримані автором самостійно.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідались і були схвалені на науково-методичних семінарах кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса (2017 – 2019 рр.). Основні положення дисертації викладені автором на конференціях: III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Дніпро, 25 квітня 2018 р.), VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи» (м. Чернівці, 17 квітня 2018 р.), IV Всеукраїнській науково-практичній

конференції «Актуальні проблеми соціальної прогностики» (м. Дніпро, 19 квітня 2019 р.).

Публікації. Зміст основних положень дисертаційного дослідження викладено у 5 публікаціях (3 – у наукових фахових виданнях України та 2 – у закордонному науковому виданні, що внесено до міжнародних наукометричних баз).

Обсяг і структура дисертаційної роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний обсяг дисертації становить 152 сторінки. Робота містить 20 рисунків, 16 таблиць. Список використаних джерел складається із 227 найменувань (наведений на 26 сторінках).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ НА МІГРАЦІЮ УКРАЇНЦІВ

1.1. Державна політика та політико-правове регулювання міграційних процесів в Україні

Відправною категорією дослідження є «державна політика». Саме державна політика визначає вектор політичних та соціально-економічних процесів, що відбуваються у суспільстві. І навпаки, зміни у суспільних процесах стають результатом державної політики. В контексті наукового дослідження поряд з категорією «державна політика», слід розглянути й такі поняття, як «міграційна державна політика», «міграція» як результат державної політики, «людський капітал».

Категорія «державна політика» здебільшого лежить в площині політологічних та правових досліджень. Традиційно політику визначають як мистецтво управління державою. Починаючи з М. Вебера, який вважав, що політика – це «прагнення до участі у владі або до здійснення впливу на розподіл влади» [16, с. 646], політику розуміють як засіб здобуття, використання та утримання влади певними політичними силами на певній території.

Однак, сьогодні поняття політики відходить від свого першопочаткового змісту через те, що основна діяльність держави спрямована не на перерозподіл влади (хоча це залишається в її основі), а на задоволення потреб суспільства. Політика розглядається як сукупність рішень і дій, спрямованих на реалізацію влади в межах певних кордонів (офіційно визнаних чи умовних). Центральним актором політичного життя залишається держава, тобто реалізація необхідних рішень провадиться державними органами влади [66, с. 10], а державна політика пов'язана з безпосереднім здійсненням державної влади в межах її кордонів.

Представники американських та канадських наукових політологічних й прикладних управлінських шкіл обов'язково пов'язують державну політику з

прийняттям та/або не прийняттям рішень, провадженням та/або не провадженням дій, спрямованих на вирішення конкретних завдань чи проблем суспільства. Так, Р. Роуз визначає її, як «тривалу серію більш або менш відповідальних дій та їх узгодження з метою прийняття конкретного рішення» [27, с. 4-5]. Канадський дослідник Л. Пал визначає державну політику як «напрямок дії або утримання від неї, обрані державними органами для розв'язання певної чи сукупності взаємно пов'язаних проблем» [110, с. 22]. Його думку поділяє та дає найпростіше визначення державній політиці американський політолог-елітист Т. Дай. Він вважає, що державна політика – це «будь-що, що влада вибирає, робити це чи не робити» [22, с. 13].

Німецький політолог К. Фрідріх вважає, що «обраний державними органами напрям дій, спрямований на певне коло людей з метою реалізації їхніх можливостей чи подолання перешкод на шляху до досягнення бажаних цілей» є державною політикою [118, с. 14]. Американські дослідники В. Дженкінс та Дж. Андерсон дають схожі визначення державної політики, зводячи її до прийняття взаємопов'язаних рішень задля вирішення конкретних проблем [118, с. 14].

Українські політологи мають свій погляд на визначення поняття «державна політика». М. Пірен розглядає політику як вид діяльності по задоволенню довготривалих поточних інтересів соціальних груп [112, с. 15].

Науковці з державного управління В. Ребкало і В. Тертичка зазначають, що державна політика – це відносно стабільна, організована й цілеспрямована діяльність/бездіяльність державних інституцій, здійснювана ними безпосередньо чи опосередковано щодо певної проблеми або сукупності проблем, яка впливає на життя суспільства [27, с. 6]. Також В. Тертичка однією з ознак державної політики виокремлює усвідомлене регулювання суспільних справ і колективних ресурсів за допомогою офіційних державних інститутів. Як багатовекторна система вона відтворює динамічну єдність і взаємодію основних сфер суспільного життя. Тому під час формування державної політики важливо враховувати вплив на її зміст соціально-економічних та політичних чинників.

Дослідники державного управління Т. Брус, В. Романов, О. Рудік зазначають, що державна політика – це відносно стабільна, організована та цілеспрямована діяльність уряду щодо певної проблеми, яка здійснюється ним безпосередньо чи опосередковано і впливає на життя суспільства [133, с. 14]. Їх колега О. Валевський зазначає, що державна політика – це дії органів державної влади з вирішення проблем, які найоптимальніше сприяють реалізації інтересів суспільства [16, с. 9].

На противагу цій думці, автори праці «Державна політика» під керівництвом Ю. Ковбасюка пропонують під державною політикою розуміти сукупність ціннісних цілей, державно-управлінських заходів, рішень і дій, порядок реалізації державно-політичних рішень (поставлених державною владою цілей) і системи державного управління розвитком країни [26, с.10].

Окрім того, в Україні, як і на пострадянському просторі, серед дослідників державної політики, державного управління, державної служби тривають суперечки щодо понять «державна політика» та «публічна політика» (англ. public policy).

Так, першим намагався розібратися з термінологією В. Тертичка. На його думку, за контекстом і змістовими особливостями для поняття «public policy» (тобто публічна політика) найбільш адекватним є визначення «державна політика» [156, с. 4]. Політолог С. Телешун вважає, що публічна політика – це передусім легітимний спосіб формування стратегічних політико-економічних рішень та публічне схвалення політики як засобів проведення державної політики. Особливістю публічної політики є те, що як держава, так і громадянське суспільство вимушені апелювати до громадян, вимагаючи схвалення та суспільної підтримки обраного варіанта рішень та дій. Адже політика реалізується як через суспільство, так і через державні інститути публічної влади. Тому, намагаючись досягти ефекту мобілізації суспільства, держава використовує сучасні методи формування громадської думки. Водночас публічна політика, регламентована демократичними процедурами, легітимізує громадську думку, створює контрагента в особі громадськості, готової до

діалогу. Саме внаслідок такого діалогу відбувається легітимізація влади [155, с. 35–45].

Український політолог О. Дем'янчук робить висновок, що в умовах демократії, коли рівень розвитку громадянського суспільства достатньо високий, державна влада поступається частиною своїх повноважень на користь органам самоуправління, і в цьому разі справді має сенс говорити про «публічну владу» як поєднання державної влади і громадянського самоврядування [23, с. 31–34]. У такому контексті публічна політика є ширшим поняттям, оскільки вона охоплює не лише державну політику, а й політику, яку здійснюють чи можуть здійснювати недержавні організації, об'єднання державних і громадських органів або навіть приватні структури й агенції.

Поділяє таке визначення політолог В. Нікітін, який публічну політику розглядає як усталену для західноєвропейських демократій технологію, яка посилює легітимність процесу підготовки та прийняття управлінських рішень. Він робить висновок про те, що в Україні сформована лише одна ланка демократичного циклу – політичні інститути, які забезпечують передачу влади – Конституція, вибори, політичні партії. Натомість інших важливих складових демократичної системи, а саме інститутів опосередкованої (повсякденної) демократії, які покликані гарантувати публічний контроль за владою та забезпечувати постійну взаємодію між державою та громадянами, не створено [цит. за 84].

На думку автора, слід відрізнити поняття «державна політика» та «публічна політика» за ініціаторами та реалізаторами. Державну політику ініціюють та провадять державні органи влади, а публічна політика формується та провадиться, крім державних інститутів, інститутами громадянського суспільства, групами інтересів як політичними акторами, окремими публічними особами.

Державна політика має наступні ознаки, які звужують її до складової публічної політики та виокремлюють в окрему сферу діяльності держави та органів державної влади, розуміючи її як:

- 1) сукупність рішень політичних інститутів щодо організації та реалізації державної влади, механізмів реалізації та захисту державних інститутів, державних практик;
- 2) управлінську практику, яка реалізується центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування на загальнодержавному й локальному рівнях відповідно;
- 3) цілеспрямовану політику, яка регулює і впливає на усі сфери суспільного життя в країні та має публічний результат, що можна виміряти у якісних та кількісних показниках;
- 4) процес управління державою, результатом якого є зміни в суспільних процесах (політичних, соціально-економічних, освітніх тощо).

Отже, в дисертаційному дослідженні державна політика буде розумітися як сукупність політичних рішень і дій, результатом яких стає перебіг політичних, економічних, соціальних процесів у суспільстві і серед них – міграційні процеси.

Державна політика розуміється як різнорівнева політична практика, що провадиться на чотирьох рівнях: місцевому, регіональному, національному, міжнародному. Державна політика має декілька класифікацій за різними ознаками. За функціями поділяється на зовнішню, внутрішню та специфічну. В свою чергу зовнішня буває стратегічною та інтеграційною. Внутрішню державну політику можна поділити на види та підвиди за сферами суспільного життя: 1) економічна (промислова, інвестиційна тощо), 2) соціальна (зайнятості, демографічна, міграційна, пенсійна тощо), 3) фінансова (валютна, грошово-кредитна тощо), 4) аграрна (рослинницька, тваринницька), 5) екологічна (природоохоронна, природокористувальна), 6) культурна (мовна, релігійна тощо). Також виділяють специфічну внутрішню державну політику, що включає такі типи, як розподільча, перерозподільча, регулятивна, адміністративно-правова, антикризова [26, с. 13–15]. Усі ці види державної політики тісно пов'язані та формують певну систему.

Одним з результатів державної політики та індикаторами її ефективності, на думку автора, може бути міграція. Глобальні тренди розвитку світу вказують на подальше зростання мобільності населення та інтенсивності міграційних процесів. До прикладу, в Україні за останні 25 років інтенсифікувалась міграція, змінились її напрями та типи. Підписання Угоди про асоціацію з ЄС та отримання безвізового режиму у 2017 р. стали каталізатором багатьох реформ, у тому числі у сфері міграційної політики. Однак, анексія Криму та війна на Сході викликали значні вимушені внутрішні переміщення населення, економічну кризу та зміни у міграційних потоках за кордон. Тобто, міграційні процеси за сучасних умов мають не тільки вплив на економіку, суспільство, розвиток держави в цілому, а й самі є результатом державної політики в тій чи іншій сфері суспільного життя та стають показником ефективності інститутів державної влади.

Тому важливою у контексті дослідження є категорія «державна міграційна політика», яка вже стала предметом міждисциплінарних досліджень. Найбільш узагальнююче визначення було дане українським дослідником О. Хомрою, який вважає, що «міграційна політика – це комплекс розробок та заходів, які направлені на формування необхідних потоків та необхідної інтенсивності міграції населення» [177, с. 51].

Державну міграційну політику в роботі автор пропонує розглядати за визначенням українського правознавця О. Бабенко як «систему заходів, ресурсів та механізмів, з використанням яких держава та суспільство цілеспрямовано впливають на соціальні переміщення та соціальну мобільність як свого автохтонного населення, так і всіх іноетників» [1, с. 19].

На думку російського дослідника міграції Л. Рібаковського, «міграційна політика – це система загальноприйнятих на рівні керування ідей і концептуально об'єднаних засобів, за допомогою яких насамперед держава, а також її суспільні інститути, дотримуючись визначених принципів, які відповідають конкретним історичним умовам країни, передбачають досягнення

цілей, адекватних як цьому, так і наступному етапу розвитку суспільства» [цит. за 72, с. 39].

Український економіст О. Риндзак пропонує власне визначення державної міграційної політики як цілеспрямованої діяльності органів державної влади щодо регулювання міграційних та інтеграційних процесів, а також пов'язаних з ними факторів з метою оптимізації міграційної активності населення з позицій національних пріоритетів, гармонізації індивідуальних і суспільних інтересів, яка у тісній взаємодії з іншими видами політики покликана сприяти покращенню якості життя населення і цілісності соціуму, а також відповідати потребам розвитку людини як найвищої цінності [130, с. 73–74].

Український юрист В. Олефір дає визначення міграційній політиці, базуючись на її політико-правових аспектах, і розглядає як «комплекс правових, фінансових, адміністративних та організаційних заходів, з використанням яких держава цілеспрямовано впливає на регулювання міграційних процесів з позицій міграційних пріоритетів, кількісного складу міграційних потоків та їх структури у сфері державного управління» [106, с. 3]. Вважаємо, це визначення найбільш повним в контексті дослідження міграції як результату державної політики.

Державна міграційна політика, на думку автора, має такі ознаки, що виокремлюють її як складову державної соціальної політики:

- вироблення комплексу правових, фінансових, адміністративних та управлінських заходів, що провадяться державою та спеціальними інститутами;
- врегулювання міграційних процесів та здійснення впливу на регулювання кількості, якості та напрямів міграцій з метою розвитку та збереження людського капіталу;
- оцінку напрямів, кількісного та якісного складу міграційних потоків та динаміки міграційних процесів, а також облік цих даних;
- два напрями: імміграційний (контролює та регулює потоки іммігрантів) та еміграційний (контролює та регулює потоки емігрантів);

- захист національних інтересів у контексті забезпечення законності міграційних процедур та регулювання переміщень населення.

На основі аналізу законодавства України у сфері міграції та аналітичних робіт української дослідниці О. А. Малиновської [74; 78] можна виділити три виміри державної міграційної політики: законодавчий, інституційний, управлінський. Законодавчий вимір міграційної політики полягає у напрацюванні та створенні дієвої законодавчої бази щодо регулювання процесів міграції, як зовнішньої, так і внутрішньої, а також концептуальне та стратегічне визначення пріоритетів міграційної політики. Інституційний вимір передбачає діяльність інститутів державної влади, які ведуть облік та реєстрацію мігрантів, забезпечують дотримання їх прав і свобод, приймають рішення щодо видачі дозволів, посвідок на проживання, інших документів тощо. Управлінський вимір визначає напрями реалізації міграційної політики з позицій єдиного стратегічного управління та кореляції законодавства й практики міграційної політики, гнучкості в її корегуванні.

Державна міграційна політика покликана виконувати кілька основних функцій:

- регулятивну (упорядкування зовнішніх міграційних потоків шляхом прийняття нормативно-правових актів; укладання дво- і багатосторонніх договорів; регулярної участі в роботі міжнародних інститутів, що опікуються питаннями міждержавної міграції населення);
- моніторингову (контроль за розгортанням міграційних процесів, протидія злочинним каналам нелегальної міграції тощо);
- інтегруючу (залучення іноземних мігрантів до суспільного життя завдяки отриманню ними права на проживання чи громадянства, забезпеченню гідного соціального захисту, сприянню в безпосередній адаптації на новому місці);
- дипломатичну (пошук та прийняття практичних рішень, спрямованих на подолання конфліктних ситуацій, спричинених активізацією міграційного руху) [139, с. 9].

Законодавчий вимір міграційної політики почав формуватись з розпадом Радянського Союзу, що спричинив активізацію переміщення населення в Україні – внутрішню та зовнішню міграції, одночасно активізувавши процеси політико-правового регулювання різних видів міграції. Політико-правове регулювання міграції включає в себе створення нормативно-правової бази, формування політичних інститутів, які виконуватимуть законодавчі, виконавчі, регулюючі, моніторингові, контролюючі та інші функції, пов'язані з процесами міграції населення як всередині країни, так і з неї та до неї, а також вироблення практик стратегічного управління міграціями.

Нормативно-правову базу регулювання міграційних процесів в Україні становлять: Конституція України, законодавство України (закони та підзаконні акти) та міжнародні правові акти регулювання міграцій, ратифіковані Україною.

Конституція України є основою для політико-правового регулювання міграційних процесів в державі та базою для міграційного законодавства. Конституційні положення щодо міграції є демократичними, відповідають рекомендаціям ООН, Ради Європи, МОМ, МОП, УВКБ ООН, Організації з безпеки і співробітництва в Європі та інших міжнародних організацій у міграційній сфері [19, с. 89]. Низка статей Конституції (статті 11, 12, 24, 26, 33, 53, 92 інші) закріплюють та гарантують свободу пересування, вільний в'їзд і виїзд з країни, права іноземців, можливість набуття притулку в Україні, захист громадян України, які знаходяться за кордоном тощо. Зокрема, ст. 33 закріпила одні з найважливіших прав і свобод людини і громадянина для кожного, хто на законних підставах перебуває на території України: свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України [64]. Найважливішим є те положення, в якому закріплено право особи вільно залишати Україну, а для громадян України також вільно повертатися в Україну.

Крім того, п. 10 ст. 92 Конституції України визначає той факт, що винятково законами визначаються основи регулювання демографічних і міграційних процесів, а винятково законами встановлюються порядок утворення

і функціонування вільних та інших спеціальних зон, що мають міграційний режим, відмінний від загального.

Таким чином, визначивши головні правові засади міграційної політики, Конституція України забезпечила подальший розвиток нормативно-правової бази щодо регулювання внутрішніх та зовнішніх міграційних процесів.

До прийняття Конституції України у 1994 р. Верховною Радою були затверджені два важливих закони «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» [46] та «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [47], що регулювали питання, пов'язані з переміщенням населення. Перший з них встановив порядок здійснення права громадян України на виїзд з України та в'їзд в Україну, порядок оформлення документів для зарубіжних поїздок, визначив випадки тимчасового обмеження права громадян на виїзд з України і встановив порядок розв'язання спорів у цій сфері. Іншим Законом встановлювався порядок вирішення питань, пов'язаних з в'їздом в Україну або виїздом за її межі іноземців та осіб без громадянства.

У 2001 р. було прийнято декілька законів України, що регулюють процеси міграції. У січні Верховна Рада України прийняла Закон «Про громадянство», в ньому було дане тлумачення низці понять та термінів, визначено правовий зміст громадянства України, підстави і порядок його набуття та припинення, повноваження органів державної влади, що беруть участь у вирішенні питань громадянства України, порядок оскарження рішень з питань громадянства, дій або бездіяльності органів державної влади, їх посадових і службових осіб [40].

У червні 2001 р. в контексті боротьби з нелегальною міграцією, її наслідками та з метою запобігання їй було затверджено Закон «Про імміграцію». Цим Законом визначені терміни: «імміграція», «іммігрант», «дозвіл на імміграцію», «довгострокова віза» тощо. Окрім того, надано правове значення статусу іммігранта та повноваження органів, що забезпечують виконання законодавства про імміграцію; порядок в'їзду іноземних громадян в Україну; скасування дозволу на імміграцію, виїзд та видворення іммігрантів за межі країни у зв'язку з порушенням ними законів України тощо. А також були

визначені квоти на видачі дозволів на роботу і видачі запрошень на в'їзд. За міжнародними стандартами міграційної політики квотування вважається одним з дієвих механізмів забезпечення інтересів держави у різних сферах суспільного життя та захисту прав мігрантів. Так, квоти визначається відповідно до потреб українського ринку праці в цілому і по регіонах і встановлюється Кабінетом Міністрів України у визначеному ним порядку до певних категорій іммігрантів, наприклад, висококваліфікованих спеціалістів і робітників, гостра потреба в яких є відчутною для економіки України [44].

Разом з Законом України «Про імміграцію» був прийнятий Закон «Про біженців», який покликаний був регулювати питання міграції біженців та закріпив верховенство міжнародних норм права щодо біженців [39].

У 2003 р. нормативно-правова база з міграції була поповнена Законом України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання» громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, отримали законодавчо закріплене право самостійно і без будь-яких обмежень обирати місце проживання, перебування та працевлаштування [49].

За умов трансформації політичної системи, економічних перетворень та соціальних змін особливо гострим постає питання врегулювання саме трудової міграції. Зі здобуттям Україною незалежності внутрішні та зовнішні міграційні потоки змінили свої характер, форми, обсяги, склад та спрямованість через низку політичних, соціально-економічних, освітніх, культурних змін, демократизацію суспільних відносин, відкриття кордонів, спрощення процедур їх перетину тощо. Через війну на сході України інтенсифікувались міжрегіональні переміщення населення, державна політика, перш за все соціально-економічній сфері, мала результатом формування постійних та масштабних потоків трудової міграції за кордон. Ці переміщення потребують окремої уваги з боку держави та особливого нормативно-правового врегулювання.

Трудова міграція в Україні регламентується низкою законів, постанов та міждержавних угод. У перші половині 1990-х р. Україна уклала угоди про працевлаштування і соціальний захист громадян, взаємне з Молдовою [164], Російською Федерацією [166], Білорусією [161], Вірменією [162], В'єтнамом [167], Польщею [165], Латвією [160] та Литвою [163].

У 1994 році Україна підписала дві багатосторонні Угоди, що стосуються трудової міграції населення, з країнами-учасницями СНД. Згідно з першою з них – про співробітництво в галузі трудової міграції і соціального захисту працівників-мігрантів – таким особам у країнах СНД надавався національний режим щодо працевлаштування, взаємно визнаються документи про освіту, відповідні документи про присвоєння наукового звання, розряду, кваліфікації тощо [169]. Згідно з другою – взаємно визнаються права на відшкодування шкоди, що призвела працівника до інвалідності, професійних захворювань чи інших пошкоджень здоров'я, що було пов'язане з виконанням трудових обов'язків [168]. Окрім цього, 8 країн, зокрема – Україна, Таджикистан, Казахстан, Молдова, Російська Федерація, Узбекистан, Киргизія та Вірменія підписали і ратифікували загальну угоду про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту працівників-мігрантів [169]. Ці угоди певною мірою регулюють обсяги трудової міграції і захищають працівників-мігрантів від незаконних дій працедавців, професійного ризику та небезпечних умов праці, надають певні соціальні гарантії.

Однак досягнуті Україною домовленості та укладені міждержавні угоди щодо регулювання трудової міграції поки що не приведені у відповідність до міжнародних правових норм. Проте обсяги в'їзду в нашу країну та виїзду з неї робочої сили відповідно до цих угод незначні. Натомість статистичні матеріали дозволяють стверджувати, в Україні намітилася тенденція щодо зростання стихійної нерегульованої трудової міграції у країни і далекого, і близького зарубіжжя. Основною причиною такого стану речей є відсутність у нашій державі власної міграційної концепції та відпрацьованого відповідно до неї правового поля. Україною досі не ратифіковані деякі Конвенції Міжнародної

Організації Праці з трудової міграції, що не дає змоги привести до правової відповідності участь нашої держави як рівноправного суб'єкта в міграційному просторі. Отже, наявність прогалин у вітчизняному законодавстві щодо правового регулювання міграційних процесів робочої сили дає підстави для переміщення трудящих-мігрантів у держави з більш високим економічним, політичним та законодавчим рівнем розвитку.

Активізувався процес врегулювання міграційних процесів після 2010 р. У травні 2011 р. Указом Президента України було затверджено Концепцію державної міграційної політики України [125], пізніше – План заходів з реалізації Концепції [113]. Передбачалося, що ця Концепція буде стратегічним документом – базисом врегулювання міграційних процесів в Україні, сприятиме вдосконаленню міграційної політики та стане одним із кроків на шляху виконання вимог щодо євроінтеграції й лібералізації візового режиму з ЄС. Однак, Концепція державної міграційної політики була критично оцінена експертами, які вказували на низку недоліків, таких, наприклад, як відсутність стратегічного бачення розвитку міграційної політики, наявність абстрактних гасел та декларацій [82], відсутність визначення строків та спрямованих на виконання висунутих завдань ресурсів, відсутність механізму моніторингу результатів та уточнення подальших кроків, а План заходів з реалізації Концепції державної міграційної політики не мав прямої прив'язки до неї [81].

У 2011 р. Верховна Рада України прийняла у нових редакціях закони «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [48] та «Про біженців та осіб, які потребують додаткового чи тимчасового захисту» [38], в яких були уточнені поняття та терміни, а також правові статуси цих категорій громадян, умови їх перебування на території України. Окрім того, в цьому ж році розпорядженням Кабінету Міністрів України було затверджено План заходів щодо інтеграції мігрантів в українське суспільство на 2011 – 2015 рр. [123]. А в серпні 2012 р. Уряд схвалив План заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство на період до 2020 року [122]. Вперше нормативно-правова база щодо міграції поповнилась

документами, що регулюють процес інтеграції мігрантів в українське суспільство.

У липні 2012 р. було прийнято новий Закон України «Про зайнятість населення» [43], в якому було вперше дано визначення терміну «трудова міграція», а також введено в дію низку нормативно-правових норм регулювання трудової міграції. Цього ж року Верховна Рада схвалила закон «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [41], яким визначено тип документів для виїзду українців за кордон та перебування іноземців на території України, а також порядок їх видачі.

Наступна хвиля активної законотворчості у сфері міграційної політики спостерігається після 2014 р., що було обумовлено виконанням Україною зобов'язань щодо виконання Плану дій з лібералізації візового режиму з ЄС.

У листопаді 2015 р. був прийнятий довгоочікуваний Закон України «Про зовнішню трудову міграцію», розробка та обговорення якого тривало з 2012 р. Трудова міграція, перш за все, як результат державної політики в соціально-економічній сфері набула масового характеру та потребувала регулювання на рівні закону. Окрім того, цей тип міграції впливає на соціально-економічні показники в країні, рівень доброту та бідності. Через економічну нестабільність, рівень заробітної плати та безробіття, військові дії на Сході України тенденція до зовнішньої трудової міграції зберігатиметься та скоріш за все міграційні потоки будуть зростатимуть в своїх обсягах. Тому питання законодавчого регулювання трудової міграції, захисту прав та інтересів трудових мігрантів за кордоном, забезпечення умов повернення трудових мігрантів на Батьківщину залишатиметься актуальним ще довгий час.

Прийнятий закон наражався на серйозну критику як депутатів Верховної ради, так і експертів з питань міграції. В основному вона зводилася до такого: текст Закону здебільшого декларативний; він не пропонує норм прямої дії, а містить переважно посилання на чинне законодавство України або міжнародні договори (в 11 з 21 статті Закону міститься така відсилка); відсутні механізми

реалізації задекларованих норм, що ставить їх імплементацію у залежність від прийняття у майбутньому підзаконних нормативно-правових актів; декларативність та відсутність конкретики свідчить про спробу формально виконати відповідну вимогу Плану дій з лібералізації візового режиму, а не про намагання врегулювати конкретні суспільні правовідносини [14, 77]. Однак, саме цим Законом «Про зовнішню трудову міграцію» Україна як держава вперше задекларувала готовність захищати права та інтереси своїх громадян, що працюють за кордоном, а також продемонструвала зацікавленість в поверненні мігрантів до України та готовність створити умови для реінтеграції мігрантів та їх сімей. Закон регулює не тільки питання соціального захисту мігрантів, а питання культурної, освітньої сфери, діяльності громадських об'єднань мігрантів, але не врегульовані питання забезпечення виборчого права трудових мігрантів. На думку автора, даний Закон «Про зовнішню трудову міграцію» є першим кроком у державному регулюванні зовнішньої трудової міграції громадян України за кордон та їх повернення. Для реального втілення і задекларованих норм у Законі необхідно розробити механізми їх втілення та впровадження органами державної влади спільно з інститутами громадянського суспільства.

Влітку 2017 р. Кабінетом міністрів України була схвалена Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року, яка враховує чинники, які впливають на міграційні процеси в державі (трудова міграція, еміграція, вимушене внутрішнє переміщення з тимчасово окупованої території і зони АТО). На відміну від Концепції державної міграційної політики України від 2011 р., в Стратегії враховані виклики, що стосуються не тільки зовнішньої міграції, а й внутрішньої. Прийняття Стратегії стало вимогою обставин та змін, як локальних, так і глобальних: війна на Сході України та внутрішнє переміщення близько 1,6 млн. людей [147], запровадження безвізового режиму, інтенсифікація трудової та освітньої міграції, вимушена політична міграції з Близького Сходу.

Метою Стратегії визначено спрямування зусиль держави і суспільства на формування та реалізацію державної міграційної політики, яка б позитивно впливала на консолідацію української нації та безпеку держави, прискорювала соціально-економічний розвиток, сприяла уповільненню темпів депопуляції, стабілізації кількісного та якісного складу населення, задоволенню потреб економіки в робочій силі, відповідала міжнародним стандартам і міжнародним зобов'язанням України [152]. Стратегія нараховує одинадцять цілей у чотирьох сферах міграційної політики: міграції та мобільності населення України, легальної міграції в Україну, сфері запобігання нелегальній міграції, сфері міжнародного захисту. У Стратегії є багато новел: пропонуються програми реінтеграції українських мігрантів, що повертаються, репатріації та співпраці з діаспорою, передбачається усунення негативних наслідків еміграції за кордон, в тому числі кваліфікованої робочої сили та молоді, підкреслено необхідність вдосконалення інформаційно-комунікаційних систем управління міграцією з метою відповідної ідентифікації осіб та безпеці документів, обміну інформацією з Інтерполом та європейськими базами даних справжніх і підроблених документів (PRADO та FADO).

Схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року безумовно є позитивним кроком в регулюванні міграційних процесів, адже вперше в стратегічному документі держава визнає усі проблеми міграційних процесів в Україні, масштаби та небезпеку, пропонує програми та заходи щодо ліквідації та мінімізації негативних наслідків.

Внутрішні міграційні процеси в Україні фактично ніколи не були предметом окремого державного регулювання. Внутрішні міграції не впливають на кількість і склад населення, не спричиняють втрату трудового потенціалу та людського капіталу держави, але є не менш важливими в контексті соціально-економічного розвитку і національної безпеки. Адже внаслідок внутрішніх міграцій можуть утворюватися спустошення окремих територій, особливо прикордонних, а власне міграція впливає на процеси урбанізації та депопуляції села. Через те, що мотивації внутрішньої і зовнішньої міграції є схожими і

передусім пов'язані з прагненням людей покращити умови праці та життя, внутрішня міграція в Україні могла б стати альтернативою міграції за кордон.

Особливо гостро питання врегулювання внутрішніх міграцій постало в зв'язку анексією Криму та військовими діями на Сході України. Адже вперше в історії України люди змушені вимушено покидати свої домівки та мігрувати в інші регіони.

У першому стратегічному документі стосовно міграції. Концепції державної міграційної політики (2011 р.), внутрішня міграція не значилась в стратегічних пріоритетах міграційної політики України. Окремих питань внутрішньої міграції законодавці торкалися в Стратегії демографічного розвитку період до 2015 р. [151]. Зокрема, документом передбачалося сприяння внутрішній міграції населення з метою забезпечення збалансованого розвитку регіонів. Однак, заходи щодо цього (наприклад, стимулювання розвитку підприємництва, створення нових робочих місць у депресивних регіонах тощо) розглядались як засоби запобігання нелегальній міграції громадян за кордон, а не як регулятори внутрішніх переміщень [151].

Питання внутрішньої міграції було порушено в Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р. [121]. В силу таких загальносвітових тенденцій як урбанізація, депопуляція села, зміна системи розселення населення, вплив за кордон робочої сили в документі одним із важливих завдань, спрямованих на запобігання міжрегіональним диспропорціям, є створення умов для продуктивної праці. З цією метою, крім іншого, передбачається організація міжрегіональної та внутрішньорегіональної трудової міграції, насамперед маятникової. Конкретні заходи з регулювання внутрішньої міграції прописані тільки для переселенців з окупованих територій Донецької та Луганської областей, Криму. Тобто вважається, що переміщення інших категорій переселенців відбуватиметься відповідно до створених соціально-економічних умов в тих чи інших регіонах.

Щодо власне такої категорії переселенців, як внутрішньо переміщені особи (далі – ВПО), то законодавча база щодо регулювання їх переміщень,

обліку та інтеграції повільно, але поповнюється. Схвалений Верховною Радою у 2014 р. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [42] ввів до загального дискурсу власне поняття «внутрішньо переміщена особа», а також регулює захист прав та свобод громадян України, що вимушено покинули територію Криму, окуповані частини Донецької і Луганської областей. Крім того, у 2015 р. Кабінет Міністрів України затвердив «Основні напрями розв'язання проблем зайнятості внутрішньо переміщених осіб на 2015 – 2016 роки» [119] та Комплексну державну програму щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року [64], керуючись якими міністерства та відомства, а також виконавча влада на місцях приймала і реалізовувала окремі програми щодо інтеграції та працевлаштування ВПО.

На зміну Комплексній державній програмі наприкінці 2017 р. урядом України була схвалена Стратегія інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року [153]. В Стратегії зазначено, що на період до 2020 р. пріоритетним напрямом у політиці щодо внутрішньо переміщених осіб на найближчий період мають стати довгострокові рішення, спрямовані на забезпечення житлом, працевлаштування, соціальну інтеграцію внутрішньо переміщених осіб, реалізацію позитивного потенціалу вимушеної внутрішньої міграції населення з урахуванням особливостей окремих регіонів та міжнародного досвіду, що забезпечать адаптацію та соціально-економічну інтеграцію їх у приймаючі територіальні громади на всій території України.

Однак, незважаючи на спроби врегулювати питання правового статусу ВПО, багато нагальних питань, в тому числі щодо житла, реєстрації, права голосувати на місцевих виборах, залишаються відкритими та неврегульованими.

Важливою складовою нормативно-правової бази регулювання міграційних процесів є міжнародні акти, ратифіковані Україною. Це декларації (Загальна

декларація прав людини, Декларація Міжнародної організації праці основних принципів та прав у світі праці); міжнародні конвенції, хартії (Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів, Конвенція про статус біженців, Європейська соціальна хартія).

Щодо інституційної та управлінської складових політико-правового регулювання процесів міграції та ведення міграційної політики в Україні, то варто розрізняти інститути державної влади за їх повноваженнями у сфері міграційної політики. Так, формування державної міграційної політики як політичного рішення здійснюється Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України та Президентом України. Їх політичні рішення мають стратегічний характер і закріплюються на найвищому законодавчому рівні. А виконання політичного рішення здійснюється центральними та місцевими органами державної виконавчої влади.

Верховна Рада України через діяльність своїх комітетів, зокрема підкомітету з питань громадянства, міграційної політики та етнічних груп України Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, а також Уповноваженого з прав людини ВРУ та відділу з питань дотримання прав внутрішньо переміщених осіб у складі Секретаріату Уповноваженого з прав людини, приймає законопроекти та політичні рішення, що стосуються перш за все забезпечення прав і свобод людини і громадянина (громадянин України, іноземців, осіб без громадянства, трудових мігрантів тощо), а також вдосконалення правого та інституційного забезпечення регулювання міграційних процесів. Однак, автор погоджується з думкою українського політолога М. Ярмистого, що ВРУ не повною мірою використовувала політичні інструменти для регулювання міграційної політики. Зокрема, всі політичні рішення ВРУ у сфері міграції не мали упереджувального характеру та системного бачення міграційних проблем в державі [186].

Президент України в сфері регулювання міграційних процесів перш за все є гарантом прав і свобод громадян та інших категорій населення, а також ініціатором нормативно-правових актів та стратегічних документів, сприяє

інституційному оформленню державної політики. Однак, починаючи з 1990-х рр. в діяльності Президента в цій сфері відсутня системність прийнятих рішень.

Кабінет Міністрів України затверджує та схвалює нормативно-правові документи, що спрямовані на реалізацію політико-правових рішень Верховної Ради України та Президента України (концепції, стратегії, плани заходів, дорожні карти, порядки реалізації тощо). Крім того, КМУ координує діяльність центрального органу виконавчої влади з питань реалізації державної політики у сфері міграції.

У 1990-х роках в Україні було створено кілька державних органів виконавчої влади, що регулювали, забезпечували, контролювали та обліковували міграційні процеси: Державний комітет у справах охорони державного кордону України (сьогодні – Адміністрація Державної прикордонної служби України), Державний комітет України у справах національностей і міграції (сьогодні – Департамент у справах релігій і національностей Міністерства культури України). А також функції щодо обліку, реєстрації та видачі документів у сфері міграцій здійснювали окремі структурні підрозділи Міністерства внутрішніх справ України.

Окрім того, окремі функції щодо регулювання міграційних процесів здійснювало і здійснює Міністерство соціальної політики України, основними завданнями якого є забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері праці та соціальної політики, зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, сприяння міжрегіональному перерозподілу робочої сили.

Таким чином, впродовж 1990 – 2000-х рр. функції щодо реалізації міграційної політики та регулювання міграційних процесів були розпорощені між багатьма відомствами. На думку української дослідниці міграції О. Малиновської, невирішеність багатьох законодавчих проблем великою мірою була наслідком відсутності належних управлінських структур, здатних розробляти та лобювати просування відповідних законопроектів, формувати громадську думку, забезпечувати координацію діяльності центральних та місцевих органів влади в міграційній сфері, співпрацю з громадянським

суспільством [78, с. 6]. Створення єдиного центрального органу виконавчої влади з питань міграції назріло давно.

Тільки в 2010 р. Указом Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» була створена Державна міграційна служба України, на яку було покладено функції з реалізації державної політики з питань громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб, а також у справах міграції в межах, визначених законодавством про біженців [126]. Тобто ДМС стала правонаступницею Міністерства внутрішніх справ і Державного комітету у справах національностей та релігій. В квітні 2011 р. Указом Президента України затверджено Положення про Державну міграційну службу України, яким визначено основні завдання, функції та повноваження ДМС України [115]. У серпні 2014 р, Постановою Кабінету Міністрів України затверджено нове Положення про Державну міграційну службу України [115].

ДМС тепер є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

Основними завданнями ДМС є [115]:

1) реалізація державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів;

2) внесення на розгляд Міністра внутрішніх справ пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

З метою забезпечення виконання цих завдань та функцій ДМС було створено 27 територіальних органів ДМС (управлінь та головних управлінь). На сьогодні в зв'язку з анексією Криму діють 26 таких органів ДМС. До структури ДМС була передана низка підрозділів Міністерства внутрішніх справ (Рис. 1.1).

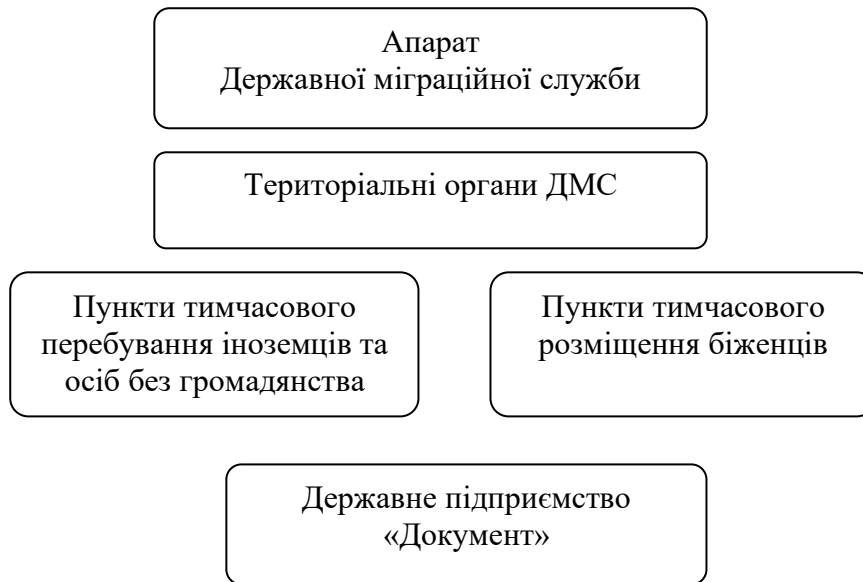

Рис. 1.1. Структура Державної міграційної служби України.

На ДМС не були покладені функції у сфері управління та контролю за трудовою міграцією, тому вони були надані Державній службі зайнятості відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 р. До завдань Державної служби зайнятості було віднесено реалізацію державної політики у трудовій міграції, а завдання передбачають: видачу роботодавцям дозволи на застосування праці іноземців та осіб без громадянства з веденням обліку таких дозволів; провадження заходи сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб; регулювання застосування праці іноземців та осіб без громадянства [42].

Державна політика як сукупність політичних рішень і дій, результатом яких стає перебіг політичних, економічних, соціальних процесів у суспільстві. Міграція, будучи невід'ємним тренд світового розвитку, є результатом та показником ефективності державної політики у різних сферах суспільного

життя. Кількісні показники, напрями, інтенсивність та динаміка міграцій у 2010 – 2017 рр. в Україні може продемонструвати ефективність діяльності тих чи інших інститутів державної влади та політики, що провадиться ними у різних сферах життя, зокрема соціально-економічній та освітній. Окрім того, це також надасть відомості щодо ефективності державної політики, в тому числі міграційної, інших держав, до яких, наприклад, спрямовані потоки мігрантів з України.

Процес євроінтеграції України, що триває, має позитивний вплив на вдосконалення політико-правової бази регулювання міграційних процесів. Однак, потребують вдосконалення низка нормативно-правових актів у частині реалізації державної політики щодо внутрішньої та зовнішньої трудової міграції. Також варто продовжити реформування органів державної влади як інститутів державної влади, що безпосередньо реалізують державну міграційну політику. Особливої уваги потребує управлінський вимір державної міграційної політики. Наявність Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року та Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року не вирішує питань масового відтоку людського капіталу з України, конкретні стратегічні рішення, реформування соціально-політичних сфер життя, виважена внутрішня та зовнішня політика – тільки це може мати вплив на міграцію.

1.2. Міграційні процеси як об'єкт політологічного дослідження

На сучасному етапі розвитку України міграційні процеси, по-перше, зберігають інтенсивний та масштабний характер, по-друге, негативні перспективні наслідки набувають загрозливого рівня, по-третє, відбуваються за нових політичних, правових та соціально-економічних умов, які обумовлені внутрішніми та зовнішніми викликами. Цей комплекс обставин актуалізує завдання розробки ефективного механізму регулювання міграційних процесів та удосконалення відповідної державної політики.

Вивчення міграційних процесів є предметом численних наукових досліджень демографів, соціологів, психологів, культурологів, етнографів, економістів, юристів, політологів, географів та фахівців з інших галузей науки. Така зацікавленість до теми та поширеність досліджень пояснюється, по-перше, багатомірністю та комплексністю поняття «міграція», по-друге, міграційні процеси за змістом, причинами та наслідками мають джерела та різні форми прояву майже у всіх сферах життєдіяльності людини і суспільства, вивчаються в різних контекстах і на різних рівнях; по-третє, вивчення питань міграції має досить тривалу історію та значний вплив на розвиток суспільства – переміщення населення з однієї місцевості в іншу відбувалося у всі історичні епохи. Високий рівень дослідженості проблеми і велика кількість наукових праць є концептуальним підґрунтям для визначення категорій і аналізу процесів, пов'язаних із переміщеннями населення. В той же час, акценти наукової проблеми, яка вирішується в межах даної роботи та обраний предмет дослідження, обумовлений комплексом поточних просторово-часових характеристик, потребують формування авторської конфігурації теоретико-методологічного базису та нових гіпотез.

Міграційні переміщення в контексті державної політики передбачають аналіз її впливу на динаміку масштабів, напрямів, інтенсивності міграції. Тому актуальною є систематизація типових рис процесу міграції та виокремлення специфічних параметрів, характерних для політологічного дослідження.

За етимологічним змістом та у загальному розумінні міграція означає будь-які види переміщення, переселення людей (від латинського *migratio*, *migro* – переходжу, переселяюсь) [145, с. 801]. Історично міграція є масовим об'єктивним складним процесом, обумовленим певними закономірностями, пов'язаним, як правило, зі зміною місця проживання. Саме такі та подібні визначення є базовими в роботах більшості дослідників та використовуються офіційною статистикою.

Одне з перших визначень міграції належить англійському вченому Е. Равенштайну, який у роботі «Закони міграції» розглядав міграцію як безперервний процес, обумовлений взаємодією чотирьох основних груп чинників, що діють: у початковому місці проживання мігранта, на стадії його

переміщення, в місці в'їзду, а також чинники особистого характеру [цит.за: 120, с. 180].

У соціологічному словнику представлено визначення міграції як «географічного руху індивідів або груп індивідів, тобто мобільності людей у вузчому або ширшому географічному просторі» [200, с. 224]. Подібне тлумачення міститься в демографічному енциклопедичному словнику, в якому міграція населення визначається як «переміщення людей через кордони тих чи інших адміністративно-територіальних одиниць зі зміною місця проживання назавжди або на більш-менш тривалий час» [24, с. 251].

У економічній енциклопедії міграція характеризується як «переміщення людей, етносів, їхніх частин або окремих представників, пов'язане із зміною постійного місця проживання або з поверненням до нього» [3, с. 385]. Юридична енциклопедія дає наступне визначення міграції – «переселення, переміщення населення: всередині країни – внутрішня міграція населення, з однієї країни до іншої – зовнішня міграція населення» [158, с. 405].

Тобто, у визначенні поняття «міграція» фіксується необхідність зміни людиною місця проживання. Російський науковець С. К. Бондирєва визначає міграцію як полімотивоване суспільне явище, викликане прагненням до задоволення потреб; воно є можливим завдяки мобільності людини та реалізується як у фізичному, так і у віртуальному просторі [12 с.31]. Дослідник Л. В. Балдін визначає міграцію населення як переміщення населення між країнами [цит. за: 57, с. 18].

Російський вчений В.М. Моїсеєнко вважає, що міграція – це одна з форм руху населення, при якому зміна місця проживання на більш чи менш значну відстань та термін супроводжується суспільно значущими економічними, соціальними, демографічними та іншими наслідками (позитивними і негативними, явними або прихованими, поточними або довготривалими тощо) [99, с. 24]. В цьому визначенні дуже обмежено розкривається сутність міграції та зосереджується увага на наслідках, в той час як це питання повинно розглядатися окремо.

Український дослідник А. Хомра міграцію населення трактує як «територіальні переміщення населення, що пов'язані зі зміною місця проживання» [177, с. 7].

Український правознавець і політолог Ю. Римаренко визначає міграцію населення як «переміщення людей через кордони тих або інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на тривалий час. Оскільки міграція населення складається з міграційних потоків, поняття міграції застосовують і в множині – міграції» [92, с. 740]. Психолог Т. Драгунова у зазначене поняття додає чинники, що спонукають людей мігрувати. Тобто, суть міграції визначається як «переміщення людей між населеними пунктами, регіонами, країнами, зумовлене економічними, політичними, етнічними та релігійними чинниками і пов'язане зі зміною на різні терміни місця проживання» [33, с. 73].

Український вчений В. Шелюк пропонує визначати міграцію як сукупність переміщень, які здійснюються людьми між країнами, регіонами однієї країни, різного виду поселеннями та інші види переміщень [183, с. 46–47].

Низка дослідників ширше тлумачить поняття міграції. Так, англійський дослідник С. Каслз виокремлює внутрішню та міжнародну міграцію. Під міграцією він розуміє перетин кордону політичної чи адміністративної одиниці, під внутрішньою міграцією – рух з одного ареалу (провінції, округу чи муніципалітету) в інший в межах однієї країни, а під міжнародною – перетин кордонів, які відділяють одну з близько 200 існуючих у світі держав від іншої, вважаючи при цьому міграцією тільки переселення на певний період часу, мінімально на півроку чи рік [62, с. 27–28].

Соціолог Л. Л. Рибаківський розглядає міграцію як переселення населення однієї країни на територію іншої, що завершується зміною громадянства [57, с. 29]. Це поняття вже вказує на правовий аспект міграційного процесу.

Український вчений А. Романюк виокремлює офіційну та нелегальну міграцію. Офіційною вважається міграція, коли людина змінює місце свого постійного проживання, включаючи і переїзд на постійне проживання за кордон,

на підставі офіційного дозволу сторони, яка приймає, а нелегальною – коли такого дозволу немає [134, с. 21–22].

Англійський вчений М. Пулен досліджує міграцію у просторовому й часовому вимірах. З точки зору просторового виміру міграція характеризується зміною країни звичного місця проживання, тобто місце виїзду та в'їзду – дві різні країни, а в процесі міграції перетинається, як мінімум, один кордон. Часовий критерій пов'язаний з визначенням звичного місця проживання індивіда, для чого встановлюється тривалість та причини проживання у відповідному місці [127, с. 14–15]. Але зазначене визначення можна застосовувати винятково до міжнародної міграції.

Український науковець, економіст Л. В. Шаульська зазначає, що міграцію «як соціально-економічне явище можуть обумовлювати втрати або, навпаки, розвиток трудового потенціалу, оскільки спричиняють не тільки зміни в географічному розміщенні, а й супроводжуються зменшенням або зростанням чисельності населення, варіацією його статеві-вікового, етнічного та сімейного складу, ментальних рис тощо» [182, с.168–169].

Український дослідник О. Піскун акцентує увагу на тому, що «міграція нерідко пов'язана з різкою зміною не тільки географічного, територіального місця проживання, але і з певного соціуму, соціального та політико-правового середовища» [109, с.40].

Щодо примусової міграції цікавим є визначення французького вченого А. Сові: «Стосовно населення термін міграція відповідає будь-якому переміщенню досить великої кількості людей, за винятком пересування військових частин» [146, с. 339]. Згідно з цим висловом військову частину не треба враховувати до населення країни, але ж у військовій частині знаходяться люди, які примусово мігрують в ту чи іншу країну або регіон.

Сучасне трактування поняття міграції у вузькому значенні можна представити наступним тлумаченням: «Міграція визначається як переміщення з різною метою людей через кордони тих чи інших територіальних утворень з метою постійної чи тимчасової зміни місця мешкання» [13, с. 80].

Міграції у широкому розумінні охоплюють всі види переміщень у просторі: сезонні, епізодичні, маятникові тощо. Вони становлять собою переміщення через кордони тих чи інших держав, пересування територією держави будь-якої тривалості, регулярності й спрямованості зі зміною місця проживання або без такої мети. Міграція фізичних осіб складається з міграційних потоків і саме тому її вживають у збірному розумінні та множині. Сукупність територіальних переміщень фізичних осіб, які здійснюються в певний час у межах тієї чи іншої територіальної системи, називається міграційним потоком [181, с. 13].

Міграція характеризується такими ознаками:

- ✓ факт переміщення (зміна особою координат свого перебування у результаті переміщення);
- ✓ постійна або тимчасова зміна місця проживання та (або) роботи;
- ✓ перетин кордонів певних територій;
- ✓ постійне або тимчасове перебування на новому місці знаходження;
- ✓ відсутність на попередньому місці перебування;
- ✓ зміна правового статусу мігранта;
- ✓ правове регулювання приймаючої території.

Основною відмінністю є те, що міграція – це вже завершений факт переміщення населення. У процесі аналізу міграційних процесів виокремлюють терміни «міграційна мобільність» або «міграційна рухливість». Тобто, при соціально-психологічному аналізі явища міграції доцільно розрізнити стан готовності до міграції, тобто міграційні настановлення як можливість або потенційну міграцію, та реально здійснюване переміщення особи. На думку соціолога Л. Л. Рибаківського, мобільність (рухливість) та міграція – це різні поняття. Під міграцією слід розуміти територіальне переміщення, а під мобільністю – здатність до міграції, тобто потенційну міграційну активність.

Саме так міграційна мобільність, на відміну від міграції, трактується у довідкових виданнях – як готовність або здатність громадян чи осіб без громадянства здійснювати соціальні переміщення з метою: а) переїзду з однієї

країни в іншу; б) здійснювати «горизонтальні» і «вертикальні» переміщення всередині держави; в) просуватися щаблями державних структур, органів влади та управління, але за умови, що це вимагає цілеспрямованих територіальних переміщень; г) війн, завоювань, експансії і колонізації (з етносами, державами, націями, регіонами, адміністративно-територіальними одиницями) [92, с. 136].

Міграційна рухливість – здатність, потреба і спроможність носіїв міграційної свідомості динамічно переміщуватися в тому напрямку, що ними визначається за перспективний, з кінцевою метою облаштування або працевлаштування в іншій державі або регіоні, а також їх схильність до успішного подолання соціальних і правових обмежень в інтенсивному режимі, уміння змінювати швидкість і темп переселення, набувати саме тих якостей і властивостей, за наявності яких забезпечується переселенський задум [92, с. 137].

На думку автора, змістовна розбіжність цих категорій у політологічному дослідженні не є принциповою.

Для розуміння сутності міграції необхідно класифікувати її види за рядом ознак. У науковій літературі існує низка підходів до класифікації видів міграції залежно від критерію, що покладений в її основу. Більшість класифікацій відображає лише певний аспект міграції (причини, тривалість, правовий статус мігрантів тощо) або застосовує різні критерії для однієї класифікації. На рис. 1.2. представлено широку типологію видів міграції, яка ґрунтується на різноманітних індикаторах просторової мобільності людей. Систематизована класифікація видів міграції населення дозволяє не тільки більш ґрунтовно дослідити особливості міграційних процесів, а й оцінити всю різноманітність мотивації та поведінки людей, що здійснюють міграційні переміщення.

Модель міграційної	Програми трудової міграції Основні	Загальні та спеціальні
АнглійськаГеографічний	імміграція кваліфікованих спеціалістів; імміграція висококваліфікованих спеціалістів; бізнес-імміграція (бізнес-консультанти, підприємці, інвестори); некваліфіковані сезонні працівники. Розрізняють міграції на короткі, середні та далекі	обґрунтування роботодавцями потреби у додатковому залученні працівників; кваліфікаційні та
НімецькаНапряма	імміграція кваліфікованих спеціалістів; активний рекрутинг іноземних студентів та практикантів; бізнес-імміграція; залучення мігрантів у сферу інформаційних технологій (зелена картка). Напряма руху визначається характером перетинання кордонів. Розрізняють такі види як імміграція (в'їзд до країни), еміграція (виїзд до країни), гравітаційна (переселення з периферії до	селекція за віком, кваліфікацією, професійним досвідом, знаннями мови; запрошення на роботу від конкретного роботодавця; відсутність робочої сили на внутрішньому ринку
АмериканськаТривалість	імміграція спеціалістів зі вченим ступенем в сфері науки, мистецтва, освіти, бізнесу спорту тощо; програма НІВ; програма NAFTA; імміграція некваліфікованих працівників. Тривалість перебування – головна змінна. Треба розрізняти тимчасову і постійну міграцію. Можна виокремити	обґрунтування роботодавцями потреби у додатковому залученні працівників; освіта, досвід роботи запрошення від
КанадськаПравовий	імміграція кваліфікованих спеціалістів; бізнес імміграція (інвестори, підприємці та самозайняті). За правовим статусом виокремлюють законних або незаконних мігрантів. Тобто це законне чи незаконне перетинання кордонів; а також виконання чи порушення правил реєстрації та тривалості перебування у приймаючій державі або	бальна система оцінювання: освіта, знання англійської або французької мови, досвід роботи, вік, адаптивність; наявність фінансових коштів для інвестування в
Французька Мета,	імміграція кваліфікованих спеціалістів; залучення мігрантів у сферу інформаційних технологій. Міграції розрізняють залежно від мети. Наприклад, чи є мета рекреаційною, релігійною, етнічною, екологічною, туристичною, діловою або це трудові міграції (зайнятість, економічні мотиви), міграції, пов'язані з навчанням або	запрошення від конкретного роботодавця; існування компанії більше 3 років та наявність певного розміру капіталу; освіта, відсутність судимості, медичний
ЯпонськаСпосіб	залучення інженерів та спеціалістів. Відповідно до того, наскільки міграція є добровільною, можна виокремити такі її різновиди: добровільна (рішення про міграцію приймає сам мігрант), примусова (виставлення або вигнання, тобто ситуація, коли мігрант позбавлений права вибору), вимушена (зміна місця проживання на певний час або назавжди у супереч бажанням людей, до якої	освіта, професійні навички, досвід роботи; забезпечення встановленого рівня оплати праці. Добровільна Вимушена

Рис. 1.2. Класифікація видів міграції населення

Особливістю вивчення процесів міграції є те, що на практиці виокремити її види досить складно. До того ж, часто під впливом обставин особистого життя мігранта або політичних, соціально-економічних, культурних змін у країнах в'їзду та виїзду один вид міграції може перетворюватися в інший або об'єднувати у собі декілька.

Трудова міграція є видом переміщень, який характеризується масовістю, значною залежністю від соціально-економічного стану території постійного проживання та переважно негативними наслідками для країн-донорів. Суттєва роль трудової міграції обумовлена її функціями. На основі аналізу праць дослідників Л. Л. Рибаківського та М. М. Слюсаревського [137, 143] виокремимо наступні функції міграції:

- прискорююча функція – забезпечення того або іншого рівня просторової рухливості, що проявляється як в зміні складу населення різних районів, так і в розширенні числа місць проживання окремих громадян;

- селективна функція – нерівномірна участь у міграції різних соціально-демографічних груп веде до зміни якісного складу населення різних територій. Тобто спостерігається диференціація міграційного потоку за статтю, за віком, рівнем, освіти, кваліфікацією, місцем проживання тощо;

- функція перерозподілу робочої сили – забезпечує розподіл продуктивних сил між окремими територіями;

- функція розвитку населення – сприяє змінам соціально-психологічних характеристик людей, розширенню світогляду, накопиченню знань про різні сфери життя, обміну трудовими навичками і виробничим досвідом, розвитку особистості, інтеграції національних культур;

- економічна функція – розглядається в аспекті забезпечення кількісної та якісної відповідності між попитом та пропозицією робочої сили різної кваліфікації у різних регіонах та країнах. Економічна функція також розглядається в аспекті забезпечення кількісної та якісної відповідності між попитом та пропозицією робочої сили різної кваліфікації у різних регіонах та країнах;

- відтворювальна функція – забезпечує отримання матеріальних вигід від трудової міграції і є підставою для розширеного відтворення робочої сили;
- соціальна функція – визначається рівнем економічного розвитку країни і її політики та сприяє реалізації завдання підвищення життєвого рівня і соціального розвитку населення. До найважливіших аспектів соціальної функції відноситься задоволення потреб, які розуміються ширше, ніж матеріальні (від потреб безпеки до потреб самоактуалізації).

Міграційні процеси формуються під впливом багатьох чинників, обставин та ситуацій. Під чинником розуміють істотне об'єктивне явище, що певним чином впливає на той чи інший процес. Чинники конкретизуються у причинах, які переважно обумовлені незадоволеністю певними параметрами суспільного буття. Тобто рішення залишитися в країні або мігрувати може бути прийнятим під впливом багатьох причин.

Вітчизняні вчені, такі як Е. М. Лібанова, О. А. Малиновська, І. М. Прибиткова, С. І. Пирожков, М. Д. Романюк, А. У. Хомра, Н. О. Шульга, та інші, у своїх дослідженнях визначали чимало різноманітних чинників міграційного руху населення.

Основною причиною міграції є пошук благополучного життя (пошук матеріального комфорту та безпеки). Так, російський науковець С.К. Бондирева, виходячи з головних потреб людей, виокремлює такі чинники міграції: прагнення «кращої долі», заздрість до мешканців більш благополучних місць, прагнення повніше реалізувати свій потенціал, прагнення безпеки [12, с. 3].

Український дослідник Н. О. Шульга головними чинниками міграції вважає наступні: зростання безробіття та висока ймовірність залишитися без роботи, ліквідація підприємств, зменшення оплати праці, інфляція, збільшення цін на товари, житло, відсутність коштів на навчання дітей, неякісне та дороге медичне обслуговування, зростання корупції, злочинності, погіршення екологічних умов [184, с. 241–242].

Російські вчені Т. Ю. Рошин, Т. О. Разумова віддають пріоритет економічним чинникам – сумі вигід на новому місці роботи з урахуванням

витрат на міграцію, витрат часу і ставки дисконтування. Але на рішення щодо міграції також впливає наступне: вік мігранта, сімейний стан, моральні витрати, недосконалість інформації про нове місце роботи або проживання, відстань або витрати на подолання відстані, інституційні бар'єри зайнятості, вірогідність знаходження нового місця роботи на новій території [136, с. 235].

Розрізняють чинники у відповідності їх ролі у стимулюванні міграційного процесу. Так, соціолог Л. Л. Рибаківський, виділяє фактори «позитивні», що притягають населення, і «негативні», що збільшують його відтік; фактори-катализатори, що прискорюють міграційний процес і фактори-інгібітори, що сповільнюють його [137, с. 29–30].

Англійським вченим Е. Равенштайном була розроблена теорія факторів «притягування-виштовхування». Він здійснив аналіз результатів перепису населення в Англії та Уельсі та сформулював у 1889 р. «Закони міграції населення». У своєму дослідженні Е. Равенштайн пояснював міграцію населення дією чинників «притягування-виштовхування»: несприятливі умови на одній території (безробіття, надмірні податки, жорстке законодавство тощо) «виштовхують» людей із місця проживання, а сприятливі умови на інших територіях «притягують» їх. Всі чинники, які обумовлюють міграцію, вчений поділив на внутрішні (чинники виштовхування) та зовнішні (чинники притягування) [цит. за: 68, с. 27].

Аналіз наукових публікацій вітчизняних вчених Е. М. Лібанової, О. А. Малиновської, О. В. Позняка, М. Д. Романюка [70; 92; 135; 351], присвячених проблемам міграції населення, дозволяє всі фактори притягання та виштовхування, які мають прямий або опосередкований вплив на міграційні процеси, які відбуваються в країні, умовно розподілити на п'ять груп: економічні, соціальні, культурні, політичні та екологічні, які схематично представлено на рис. 1.3.

Основною причиною міграції є незадоволеність особи своїм місцем проживання, становищем (неможливість отримати вищу освіту, знайти престижну роботу, реалізувати себе на рівні своїх здібностей). Тобто, головним

мотивом міграції є пошук більш благополучного життя (матеріальний комфорт і безпека). Сьогодні в світі на перше місце виходять саме матеріальні мотиви міграційних переміщень.

Постійний пошук мотивів міграції та пояснення її наслідків як для країн-донорів, так і для країн-реципієнтів породжує значну кількість економічних теорій, в яких різні вчені виокремлюють різноманітні, а іноді навіть суперечливі чинники, у якості визначальних причин міжнародної міграції. Це пояснюється тим, що міграція є багатоаспектним за своєю природою явищем, може аналізуватися з різних точок зору і на різних рівнях. Економічні теорії можна поділити на ті, що розглядають міграцію на мікро- і макрорівнях. Пошук з'єднуючої парадигми має бути багаторівневим, комплексним та міждисциплінарним.

Складність міграційних процесів зумовила виникнення різноманітних теорій міграції. Науковці визначають як визначальну причину міграції дуже різні чинники, що іноді навіть суперечать один одному.

Рис. 1.3. Чинники впливу на міграцію населення

Тому доцільно всі теоретичні підходи до визначення міграції розділити на дві групи:

1. Теорії, що розглядають чинники і причини міграції – спираються на сукупність об'єктивних та суб'єктивних причин, що впливають на прийняття рішення про міграцію (неокласична економічна теорія, неокласична мікроекономічна теорія, концепція просторової самоорганізації населення, концепція нової економіки трудової міграції).

2. Теорії, що фокусуються на аналізі механізмів саморозвитку та самопідтримки міграції (теорія соціального капіталу, теорія міграційних мереж Д. Массея, теорія сукупної причинової зумовленості Д. Массея, соціологічна теорія ризиків, інституційна теорія, теорія трьох стадій міграційного процесу). На рис. 1.4 представлено класифікацію теоретичних моделей аналізу міграційних процесів, що розкривають чинники та закономірності динаміки міграції [58, 71, 10, 203, 209, 219].

Особливе місце у системі міграційних теорій займає концепція людського (соціального) капіталу. Розробником даної концепції є Г. Беккер, який розглядав різноманітні аспекти людської поведінки як прояв економічної доцільності. Вагомий внесок у розробку даної теорії було зроблено Т. Шульцом, Дж. Мінцером, А. Хансеном тощо.

Згідно з теорією людського капіталу, для реалізації міграційних намірів потрібне не лише бажання індивіда, а й різноманітні ресурси. Саме тому дослідники говорять про селективну природу міграцій, оскільки переміщення зазвичай здійснюють не найбільш бідні та знедолені верстви населення, а ті, хто володіє необхідним набором ресурсів. Звичайно, ця теза не стосується біженців та інших осіб, які здійснили переміщення на недобровільній основі.

Рис. 1.4. Класифікація теоретичних моделей аналізу міграційних процесів

Одним з важливих ресурсів при прийнятті рішення про міграцію виступає людський капітал, що включає в себе як вроджені здібності і таланти, так і накопичені знання, вміння, навички, досвід, освіта, кваліфікація, інформація, фізичне і психологічне здоров'я тощо. В залежності від навичок та професійних здібностей, потенційні мігранти розраховують можливий дохід в кожному регіоні, включаючи і країну проживання, вираховуючи потенційні витрати, пов'язані з переїздом та життям, і приймають рішення змінити країну та місце роботи на користь того регіону чи міста, де фінансові переваги більші [99].

Теорія людського капіталу бере до уваги такі елементи як: вік, освіту, професійні здібності та стать. Згідно з теорією, вірогідність міграції зменшується з віком, відображаючи менший очікуваний вигравш від переїзду людей старшого покоління. Мігранти з вищою освітою проявляють більшу схильність до міграції, так як вища освіта мінімізує ризики від неї, завдяки набутим вмінням збирати та обробляти інформацію. Ризики та витрати від переїзду, зростають в залежності від відстані, так як інформація про умови на ринках праці буде кращою та об'єктивнішою в країнах, що знаходяться на невеликих відстанях. Також, у молоді більше шансів знайти роботу, так як вони готові працювати за меншу заробітну платню, а у старшого покоління, загалом, менше економічних стимулів для міграції.

Аналіз існуючих теорій міграції, наукових праць з цієї проблематики та результатів соціологічних досліджень дає підставу стверджувати, що на міграційні процеси мають значний вплив економічні реформи, державне управління, ситуація на ринку праці, екологічні загрози, рівень задоволеності працею та рівнем життя, інформаційна обізнаність щодо країни-реципієнта, належність до певної етнічної групи, вік, стать, освіта, професія, кваліфікація, соціальний статус, фізичне та психічне здоров'я потенційних мігрантів, сім'я мігрантів, умови та чинники зміни їх сімейних цінностей.

Також необхідно зазначити, що більшість дослідників вважають головними причинами від'їзду саме економічні проблеми, зокрема низький

життєвий рівень населення, низький рівень задоволеності працею та низьку вартість робочої сили.

Міграція є складним явищем, має як позитивні, так і негативні наслідки. До позитивних належить установлення зв'язків між різними країнами, підвищення загального культурного рівня населення; більш успішна для деяких громадян реалізація свого потенціалу, розширення професійного та виробничого досвіду працівників.

Країна вважається імпортером робочої сили, якщо не менше 2% робочої сили та 1% економічно активного населення є особами іноземного походження; вплив грошових переказів мігрантів з країни перевищує 2% ВВП (якщо статистика мігрантів ведеться на основі іноземного походження) і 1% (якщо статистика мігрантів ведеться на основі громадянства, а в країні присутнє значне число тимчасових мігрантів, що не являються громадянами). І, навпаки, якщо менше 2% робочої сили та 1% економічно активного населення знаходиться за кордоном, а приток грошових переказів від мігрантів перевищує 1% ВВП, то країна вважається експортером робочої сили [56, с. 91–92].

Для різних країн і регіонів наслідки міграції можуть бути неоднаковими, як для тих, що віддають робочу силу, так і тих, що її приймають. Тому розглянемо позитивні та негативні наслідки міграції для країн еміграції та країн імміграції [117, 96, 149]. Міграційні наслідки для країн-донорів та країн-реципієнтів представлені у табл. 1.1.

Таблиця 1.1.

Міграційні наслідки для країн-донорів та країн-реципієнтів

Країни-донори	Країни-реципієнти
Позитивні наслідки	
<ul style="list-style-type: none"> – Зміна рівня та умов безробіття на національному ринку праці; – мінімізація напруженості внутрішнього ринку праці; – підвищення можливостей для ефективної реалізації трудового потенціалу; – можливість отримання нових знань, професійного досвіду та покращення кваліфікації мігрантами; – збільшення віддачі від індивідуальних інвестицій в освіту; – приплив грошових надходжень мігрантів; – покращення матеріального стану родин мігрантів; – податок з прибутку фірм-посередників; – оптимізація бюджетного навантаження; – збільшення масштабів та розширення напрямів інвестиційної діяльності, зокрема приватного інвестування; – особисте інвестування мігрантів; – приплив інновацій, міжнародне співробітництво; – розширення міжнародних соціальних зв'язків; – встановлення тісних зв'язків між країнами; – підвищення загального культурного рівня населення. 	<ul style="list-style-type: none"> – Покращення ситуації на ринках праці з працедефіцитною кон'юнктурою; – оптимізація структури ринку праці за рахунок реалізації вакансій нерезидентами в різних сферах економіки; – підвищення продуктивності та ефективності праці; – покращення стандартів праці; – економія на інвестиціях у освітній потенціал; – оптимізація інвестиційних ресурсів при підготовці спеціалістів різних профілів, при реалізації академічних наукових розробок; – покращення демографічної ситуації; – зростання податкових надходжень до бюджету зі сторони мігрантів; – прискорений розвиток наукових досліджень та зростання економічної активності; – підвищення інноваційно-технологічного розвитку економіки за рахунок праці висококваліфікованих мігрантів; – інформаційні потоки та співробітництво з країнами-донорами; – підвищення експортних можливостей; – розвиток культурної різноманітності та формування нових інтегрованих культурних цінностей, удосконалення принципів ділової етики.
Негативні наслідки	
<ul style="list-style-type: none"> – Втрата людського потенціалу, як у кількісному, так і у якісному аспекті; – вплив інтелектуального потенціалу; – звуження потенційних можливостей інноваційно-технологічних розробок за рахунок еміграції інтелектуальної еліти; – втрата професійних навичок і кваліфікації за умови роботи не за спеціальністю; – скорочення віддачі від інвестицій в людський капітал, освіту; – зниження продуктивності та ефективності праці; – скорочення потенційних валютно-фінансових операцій на внутрішньому ринку; – можлива дискримінація громадян під час тимчасової роботи за кордоном; – зростання цін на внутрішніх ринках при існуючій низькій купівельній спроможності основної маси населення; – відсутність офіційно укладеного договору призводить до незахищеності трудових прав мігрантів; – зневіра у майбутнє, перспективність розвитку країни; – втрата національної самосвідомості, посилення соціальної напруги. 	<ul style="list-style-type: none"> – Виникнення конкуренції за високооплачувану роботу між корінним населенням та мігрантами; – посилення навантаження на соціальну систему країни; – додаткове навантаження на освітній та науковий сектори економіки; – зростання дефіциту бюджету за рахунок вимушених додаткових вкладень інвестиційних ресурсів у різні сфери економіки; – страйки, акції протесту мігрантів; – монополізація мігрантами деяких областей економічної активності; – перехід легальної міграції до нелегальної, ведення прихованих валютних операцій; – можлива передача нових технологій закордонним конкурентам; – зміна національного складу країни; – етнічні непорозуміння, соціально-культурні конфлікти, формування криміногенної ситуації у місцях компактного проживання мігрантів; – загострення політичної ситуації; – підвищення рівня можливої втрати культурної ідентичності нації.

Якщо розглядати наслідки міграції на індивідуальному рівні, то вони залежать від: невизначеності та недосконалості інформації; нерівності у заробітках, що витікають із специфічності людського капіталу мігранта; розподілу заробітків у часі; вірогідності втрати роботи, яка у мігрантів вище, ніж у корінного населення; індивідуальних здібностей мігранта до адаптації на новому місці роботи [136, с. 237].

Для комплексної оцінки наслідків міграції обов'язковим є також аналіз якісних характеристик, оскільки теоретично вплив міграції на ринки праці приймаючих країн та таких, що віддають робочу силу, залежить від рівня кваліфікації, оскільки попит на неї є різним. Так, на некваліфіковану силу він еластичний, а на кваліфіковану – нееластичний [136, с. 239–242].

Отже, міграційні процеси мають значне суспільне значення, характеризуються поточними та віддаленими наслідками позитивного та негативного характеру, є об'єктом впливу комбінації чинників та варіантів державних моделей регулювання і поділяють світ на тих, хто виграє і тих, хто програє. Це обумовлює уважне ставлення до міграції та мігрантів на рівні держав, що базується, з одного боку, на усвідомленні необхідності та можливості державного регулювання та обранні певної моделі прямого впливу, та з іншого, на ідентифікації чинників опосередкованого впливу, наприклад, соціально-економічного або політичного характеру, чутливість до яких демонструє динаміка міграційного руху.

1.3. Концептуальні засади вивчення впливу державної політики на міграційні процеси в Україні

За сучасних умов міграція населення стає невід'ємною частиною суспільного життя як окремої країни, так і світу в цілому. З одного боку, міграційні процеси впливають на економіку, демографію, політику та інші сфери суспільного життя. З іншого – власне міграційні процеси формуються під впливом державної політики, стають показниками ефективності діяльності тих чи інших державних інститутів, результатом провадження

соціально-економічної політики та реформ у державі, індикатором успішності та комфортності країни.

Міграція уже давно стала об'єктом досліджень багатьох галузей науки: економіки, демографії, географії, історії, соціології, політології, юриспруденції, соціальної антропології, психології. Усі вони мають різні підходи, методології та гіпотези для дослідження міграції. Наприклад, В. Іонцев виділяє 17 основних наукових підходів до вивчення міграції, що містять 45 наукових напрямів, теорій, концепцій. Примітно, що основна їх частина – 15 припадає на економічний підхід, 5 – на соціологічний, 4 – на власне міграційний, 3 – на демографічний, по 2 – на історичний, топологічний, політичний. Інші представлені специфічними напрямками тих чи інших наук [58, с. 12]. Російський соціолог Т. Юдіна зазначає, що за сучасних умов з'явилась потреба у переході наукових досліджень міграції від констатації економічних та демографічних характеристик міграції до більш глибокого пояснення масштабів, напрямів, складу міграційних потоків, а також факторів, що визначають мотивації рішень мігрантів про переміщення та вибір місця призначення [185, с. 105].

У політологічній науці міграцію зазвичай розглядають відповідно до трьох напрямів: а) внутрішньополітичний підхід: політика партій і груп інтересу; б) дослідження державної політики: інституціоналізм, неокорпоративістські моделі; в) міжнародні відносини: реалізм, неореалізм, лібералізм, неоінституціоналізм, теорія глобалізації [157]. При цьому, дослідження державної політики в контексті міграційних процесів, зазвичай, звужується виключно до вивчення міграційної політики, її політико-правового та інституційного забезпечення.

Автор пропонує розглядати державну політику як сукупність політичних рішень і дій, наслідком яких може бути мотивація до міграції з подальшою міграцією. Державна політика України, в тому числі державна міграційна політика, що координує міграційні процеси в сукупності з

зовнішнім впливом (державними політиками країн-сусідів, наприклад) мають своїм наслідком міграцію – внутрішню та зовнішню.

З огляду на методологічну поліваріантність підходів до вивчення впливу державних політичних практик на міграцію українців слід виокремити три:

- *біхевіоризм*, який дозволив вивчати зовнішні та внутрішні чинники, що обумовлюють формування мотивації індивіда, що спонукають його до переселення в межах України чи за кордон із подальшою еміграцією;
- *нормативний інституціоналізм та неоінституціоналізм*, що надав можливості вивчити інституційну природу політико-правових практик, що формують середовище мотивацій і дій;
- *синергетика*, яка пояснює вплив таких аттракторів як можливості й пропозиції країн-реципієнтів в умовах нерівності політичної системи України, що знаходиться у стані хаосу і не здатна відтворювати інкорпорованість стану людського капіталу своєї країни як цінність.
- *теорія капіталів*, що дає можливість встановити кореляцію між політичним капіталом правлячої еліти та динамікою людського капіталу держави в наслідок міграційних процесів.

З позицій біхевіоризму та ланцюжку «Середовище – мотивація – стимул – реакція» вплив державної політики на міграцію населення може бути розглянутий наступним чином. Реалізація державної політики у всіх сферах суспільного життя, зокрема економічній, соціальній, культурній, політичній, екологічній тощо, створює середовище, соціальний простір, для формування мотивацій населення до міграцій. Психологи вважають, що сучасні мотивації людини бувають двох типів: орієнтація на успіх та мінімізація втрат [178].

Мотивації до міграції формуються під впливом факторів державної політики:

- 1) економічних (низька заробітна плата; низька якість життя; високий рівень безробіття; економічна нестабільність; обтяжлива система оподаткування; низький рівень соціальних виплат);
- 2) соціальних (погані умови праці; недоступна система охорони здоров'я; відсутність можливостей для професійної самореалізації; низький рівень соціальних виплат);
- 3) освітніх (низька якість освіти; відсутність фінансових можливостей навчатись; відсутність умов та можливостей для освіти);
- 4) культурних (релігійні переслідування; етнічна дискримінація; расова дискримінація; дискримінація за національністю в країні проживання; відсутність умов щодо додержання релігійних традицій);
- 5) політичних (відсутність демократії; політична нестабільність; корумпованість владних структур; високий рівень злочинності; низький рівень додержання основних прав і гарантій, передбачених законодавством);
- б) екологічних (забруднене навколишнє середовище; екологічні катастрофи, природні катаклізми; низька якість питної води та їжі).

Тобто відповідно до своїх суб'єктивних уявлень про співвідношення в просторі промислових центрів, комунікацій, військових дій та мирних відносин, регіонів з високорозвиненою економікою і соціальною сферою у людей формуються індивідуальні мотивації до міграції з метою або покращити умови свого існування (добровільна міграція), або мінімізувати втрати від військових конфліктів чи екологічних катастроф (вимушена міграція). Стимулом стає погіршення умов життя населення, спричинене тим чи іншим чинником та/або фактором. Міграція є реакцією населення на погіршення умов життя в державі, спричинених державною політикою.

Залежно від типу політичної системи ті чи інші фактори впливу державної політики на мотивації до міграції будуть переважати та визначати специфіку та напрями міграції.

За умов нелінійних суспільно-політичних процесів відповідно до теорії синергетики Г. Хакена [175], політична система та суспільство, як будь-яка система проходять від порядку системи через біфуркацію до хаосу.

За різних умов функціонування політичних систем різні фактори державної політики спричинятимуть міграцію як реакцію людей:

1. За умов стабільності політичної системи в суспільстві з великою вірогідністю найбільше спонукатимуть до міграції такі фактори державної політики, як соціальні та освітні, які будуть пов'язані з мотиваціями – орієнтацією на успіх – професійним зростанням, отримання освіти вищої якості, стажуванням.

2. В перехідних суспільствах та політичних системах з перехідною економікою найбільш вплив на формування мотивацій та міграції населення матимуть економічні та соціальні фактори державної політики. При чому особисті мотивації мігрантів будуть пов'язані як з орієнтацією на успіх (отримання більш високооплачуваної роботи, кращих умов праці, кращого медичного обслуговування), так і з мінімізацією втрат (простіші умови ведення бізнесу, лояльна система оподаткування).

3. В умовах системної політичної кризи в суспільстві соціальні та економічні фактори поступаються місцем політичним факторам державної політики. Реакцією на такі фактори стають вимушені міграції населення.

Різні дослідження міграцій дозволяють окреслити портрет типового українці-мігранта, який виїжджав з країни: це люди у віці від 18 до 35 років, переважно чоловіки, з вищою освітою, які вважають себе забезпеченими, але не можуть реалізуватися в Україні як професіонали та незадоволені рівнем заробітної плати [131]; значна частина з них – трудові мігранти, які задіяні на будівництві й у сфері догляду за дітьми та людьми похилого віку [101, с. 38]; метою виїзду називають об'єднання родини, працевлаштування, навчання [94].

Щодо портрету внутрішнього мігранта, то переважно: це люди з вищою освітою у віці 20 – 45 років, працюють як у бізнес-корпораціях, освіті,

так і на будівництві, в торгівлі, у сфері громадського харчування, на транспорті, у домашніх господарствах заможних городян; біженці з окупованих територій Криму, Донецької та Луганської областей; мають певні особливості характеру (ініціативність, сміливість, критичне мислення) [101, с. 39].

Крім того, на міграцію впливає фактор міста, яке мігрант покидає або до якого переїжджає. Українська дослідниця Т. Л. Нагорняк вважає, що агломераційний ефект українських територій демонструє «три України» [101, с. 35–36]. В залежності від типу міст мешканці демонструють різні мотивації та напрями міграції.

Специфіка та напрями міграції є результатом провадження державної політики як країни-реципієнта, так і країни-донора. Державна політика перш за все покликана захищати національні інтереси та національну безпеку. Відповідно до національного законодавства національні інтереси – життєвоважливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток [45].

Реалізація пріоритетів національних інтересів, перерахованих у статті 6 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р., неможлива без збереження та розвитку людського капіталу України. Тобто власне людський капітал є першоосновою національних інтересів України, а також тісно пов'язаний з питаннями національної безпеки.

Метою державної міграційної політики як складової державної політики є захист людського капіталу як національного інтересу, регулювання його переміщення, забезпечення законності усіх міграційних процедур. Внутрішні міграційні процеси є результатом незадоволеності державною політикою України. А зовнішні міграційні процеси – державної політики та неефективної міграційної політики України та державної

політики, в тому числі міграційної, інших держав світу, зокрема країн-сусідів.

Тому важливою категорією для нашого дослідження є «людський капітал». Адже через провадження державної політики та міграційної політики, зокрема, держава може впливати на збереження та примноження людського капіталу як основної цінності та запоруки свого політичного і соціально-економічного зростання.

Теорія капіталів у своєму розвитку пройшла три етапи: 1) трудова теорія вартості К. Маркса (XIX ст.), згідно із якою економічна форма капіталу визначається як динамічна, самовідтворювана вартість, яка включена до безперервного колообігу: гроші – товар – додана вартість; 2) концепція людського капіталу Г. Беккера та Т. Шульца (60-ті рр. XX ст.), у контексті якої поняття капітал було екстрапольоване на соціальні процеси і явища; 3) концепція соціального простору і нематеріальних форм капіталів П. Бурдьє [цит. за: 103].

Поняття людського капіталу вперше було введено американським економістом Т. Шульцем [221]. Теорія людського капіталу отримала розвиток в подальших дослідженнях Г. Беккера [192]. Т. Шульц з'ясував, що людський капітал здатний накопичуватись та відтворюватись та вважав, що інвестиції в людину дають накопичення здібностей людини до роботи, її ефективну діяльність в суспільстві та підтримку здоров'я. Сьогодні це вважається вузьким розумінням людського капіталу як знань та здібностей окремої людини, що є ключовим чинником розвитку суспільства і економічного зростання.

У широкому розумінні, на думку українського економіста О. І. Гізело, людський капітал – це «сформований або розвинений у результаті інвестицій і накопичений людиною певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері суспільного виробництва, сприяє зростанню продуктивності праці й завдяки цьому впливає на зростання доходів заробітків його власника та національної

економіки» [20]. У підтвердження цієї думки російська дослідниця В. Сулейманова вважає, що людський капітал є «найціннішим ресурсом, набагато важливішим, ніж природні ресурси або накопичене багатство. Саме людський капітал, а не заводи, обладнання і виробничі запаси є наріжним каменем конкурентоспроможності, економічного зростання і ефективності» [154].

Російські дослідники В. Т. Смирнов та І. В. Скоблякова [144] пропонують розглядати людський капітал на трьох рівнях:

- індивідуальний людський капітал (капітал на мікрорівні – капітал окремої людини, що включає капітал здоров'я, культурно-моральний, трудовий, інтелектуальний, організаційний, підприємницький капітал);

- людський капітал підприємства (капітал на мезорівні, що включає визнаний підприємством індивідуальний людський капітал, нематеріальні активи за балансовою вартістю, організаційний, структурний, клієнтський, соціальний капітал);

- національний людський капітал (капітал на макрорівні, що включає соціальний, політичний, природний капітал).

Українська дослідниця О. І. Гізело [20, с. 12] додає до таких рівнів людського капіталу ще й особистісний і пропонує наступні рівні людського капіталу:

- особистісний рівень – окремий індивід;
- макрорівень – домогосподарство, підприємство;
- мезорівень – розвиток людського капіталу регіонів, областей, районів, галузей економіки;
- макрорівень – розвиток людського капіталу на рівні держави або країни.

На нашу думку, макро-, мезо-, мікро- та особистісний рівень людського капіталу взаємопов'язані – збереження та розвиток на макрорівні держави не можливий без підтримки на нижчих рівнях (Рис. 1.5). Варто також зазначити, що міжнародний рейтинг Індексу людського капіталу Human Development

Index (Індекс людського розвитку – ІЛР) охоплює три важливі й пов'язані між собою компоненти людського розвитку: матеріальний добробут, освіченість населення та його здоров'я [54]. Ці показники повинні бути забезпечені державою на усіх рівнях людського капіталу.

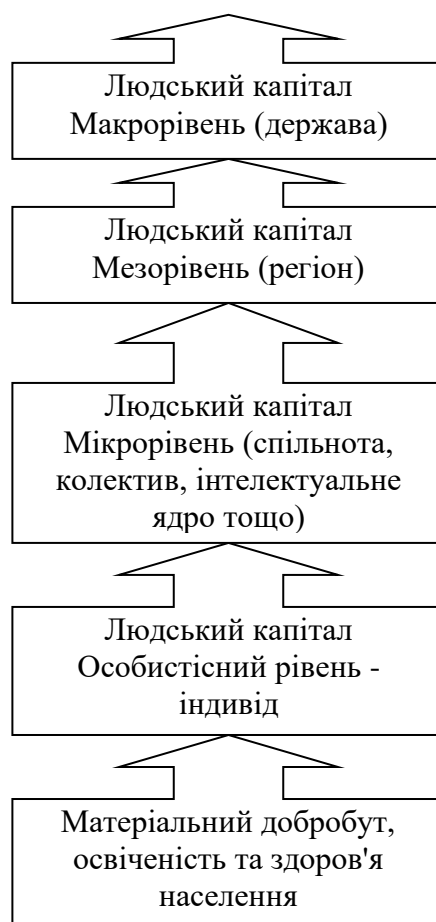

Рис. 1.5. Рівні людського капіталу [144].

Людський капітал пов'язаний з усіма сферами суспільного життя, в тому числі залежить та впливає на міграцію. На розвиток людського капіталу впливають міграційні процеси: якщо країна є реципієнтом та здатна привабити висококваліфікованих мігрантів, то це свідчить про досить високий рівень економічного становища та ВВП, а поповнення людського капіталу сприятиме подальшому висхідному розвитку [176, с. 32]. У випадку країни-донора втрата людського капіталу, особливо «Brain drain», негативно вплине на сукупний людський капітал на макрорівні та ставить під загрозу інноваційний та високотехнологічний розвиток країни.

Розвиток та збереження людського капіталу стають індикаторами ефективності державної політики, які можна виміряти через три компоненти людського розвитку: матеріальний добробут, освіченість населення та його здоров'я (ІЛР). Саме ці індикатори впливають на процеси міграції. До прикладу, соціологічне опитування щодо міграційних настроїв українців, проведене групою «Рейтинг» наприкінці 2017 р., демонструє, що причинами, що спонукають думати про еміграцію, українці називали сподівання отримати кращі умови для життя – 64%, бажання забезпечити краще майбутнє для дітей – 34%, відсутність достойної роботи в Україні – 23%, бажання отримати кращу освіту – 12% [30]. Низка таких опитування демонструють, що людей найбільше спонукають до зміни місця проживання та/або роботи чинники та умови, що лежать у площині соціально-економічної та освітньої політики, що знаходиться у безпосередній зоні діяльності та відповідальності державних владних інститутів.

Перед країнами, що втрачають свій людський капітал, стоїть завдання розробки стратегії збереження людського капіталу, сприяння людського розвитку та стратегії міграційної політики з метою ефективною координації руху людського капіталу, а найважливіше – реформування соціально-економічної та освітньої сфери.

Міграція у сучасному світі стає викликом національній безпеці країн. До 1990-х рр. питання безпеки, і зокрема національної безпеки, розглядалось виключно як питання військової безпеки – здатності забезпечити захист кордонів та населення за допомогою військової сили. З завершенням «холодної війни» поняття безпеки змінилося і включає більш широкий спектр проблем: забруднення навколишнього середовища, виснаження природних ресурсів, швидке зростання народонаселення, розповсюдження ядерної зброї, наркоманію, організовану злочинність, міжнародний тероризм, порушення прав людини, безробіття, бідність, а також масові міграційні рухи [188, с. 187–188].

Вперше взаємозв'язок міграції та безпеки проаналізовано М. Вайнером. Американський політолог вважав, що міграція впливає не лише на внутрішню стабільність, а й на міжнародну безпеку, наполягав, що загрозу безпеці може становити не тільки приплив іноземців, а й відплив власних громадян. На думку М. Вайнера, міграція та безпека пов'язані не лише прямим, а й зворотним зв'язком, тобто безпекові заходи держав впливають на переміщення населення [225]. М. Вайнер розглядав наслідки міграції для безпеки за чотирма напрямками: політичним, правовим, соціоекономічним, культурним.

РОЗДІЛ 2

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ УКРАЇНЦІВ У 2010 – 2017 РР. ЯК НАСЛІДОК ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ДЕРЖАВ СВІТУ

2.1. Зовнішні та внутрішні чинники впливу на динаміку міграції українців

Світові тенденції розвитку вказують на подальшу активізацію міграційних процесів, зокрема нагальним питанням більшості країн світу стає втрата власного людського капіталу та пошук шляхів його збереження та поповнення. Міграції з України є результатом як державної політики, в тому числі міграційної, України, так і політик країн-сусідів. Україна та її людський ресурс – привабливий об'єкт політик найближчих сусідів, які прагнуть з мінімальними ризиками та витратами поповнити та зміцнити власний людський капітал.

Динаміка міграції українців відбувається під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, серед яких найголовнішими є державна політика України в різних сферах суспільного життя та державні політики країн-реципієнтів, метою яких примноження людського капіталу за рахунок емігрантів та трудових мігрантів.

Зі здобуттям Україною незалежності міграційні процеси всередині країни та закордон не були предметом аналізу та умовою корегування державної політики. За сучасних умов, з 2017 р. завдяки наданому безвізовому режиму з Європейським Союзом можливості міжнародної мобільності українців значно розширились.

Міграційні потоки з України мають різні вектори та причини, що визначають напрями переміщень. Аналізуючи міграційні профілі України, опубліковані Державною службою статистики, за 2010 – 2017 рр. можна прослідкувати, до яких країн найчастіше виїжджають громадяни України (з різною метою).

Таблиця 2.1

**Країни, які відвідали понад 100 000 українських громадян
у 2010 – 2017 рр.***

Країна	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Всього
Польща	4 038 219	5 133 253	5 787 078	7 018 179	7 672 751	9 519 193	10 133 129	10 410 307	59 720 709
Росія	5 450 385	5 729 649	6 104 406	6 222 081	4 713 731	4 161 055	4 106 363	4 450 684	40 938 354
Угорщина	1 798 628	1 732 483	1 762 567	1 900 597	2 152 588	2 442 186	2 896 926	3 118 785	17 804 760
Молдова	1 902 351	2 237 003	2 180 027	2 401 214	2 425 884	1 731 628	1 692 458	1 702 423	16 272 988
Беларусь	1 193 177	1 632 976	1 722 523	1 776 374	1 608 651	1 390 854	1 191 929	1 245 015	11 761 499
Румунія	515 585	567 557	559 134	802 377	530 347	4 161 055	916 667	1 052 276	9 104 998
Туреччина	511 852	656 476	597 711	605 075	476 011	538 878	949 919	1 209 478	5 545 400
Словаччина	392 584	430 141	510 278	571 274	656 146	755 291	886 126	854 660	5 056 500
Єгипет	344 327	309 645	299 837	338 308	402 577	352 870	420 335	735 094	3 202 993
Німеччина	397 662	373 004	382 619	377 777	310 176	295 483	299 063	346 157	2 781 941
Італія	123 106	140 548	155 269	193 605	174 843	116 242	125 992	175 686	1 205 291
ОАЄ	69 912	114 358	151 526	211 013	162 124	137 905	158 357	166 812	1 172 007
Ізраїль	73 965	138 737	143 358	126 803	119 197	130 416	147 213	155 866	1 035 555

*Доповнено таблицю, складену Нагорняк Т.Л. та Пачос Ю.В. [102], на підставі Міграційних профілів України за 2010 – 2017 рр. [86–90].

Вісім років поспіль до 13 країн світу в'їжджало більше 100 000 українців щороку. П'ять країн є найпопулярнішими серед українських громадян – це Польща, Росія, Угорщина, Молдова і Білорусь.

До 2013 р. найбільша кількість українських громадян виїжджала до Російської Федерації. З 2013 р. стрімко зростає кількість мігрантів, які виїжджають до Польщі, а протягом 2014 – 2017 рр. українців до Польщі виїжджає удвічі більше, ніж до Росії. Така значна різниця спричинена

анексією Криму, окупацією окремих територій Донецької та Луганської областей, російсько-українською війною, посиленням санкцій проти Росії та введення різних обмежень перетину державного кордону з боку як України, так і Російської Федерації.

Трійка країн (Польща, Російська Федерація, Угорщина), які лідирують у списках найбільш відвідуваних українцями країн, провадять на рівні державної політики залучення та заохочення мігрантів, особливо трудових, з метою вирішення своїх внутрішніх проблем, пов'язаних з розв'язанням демографічної кризи, зміцненням людського капіталу та відновленням трудового ресурсу.

Тому головним зовнішнім чинником міграції українців є державна політика Польщі, Росії, Угорщини щодо подолання демографічної кризи всередині кожної країни. Так, за середнім значенням останнього прогнозу ООН (звіт 2017 року) до кінця століття населення Росії скоротиться майже на 20 млн., Польщі – на 17 млн., Угорщини – на 3 млн. осіб, що для цієї країни становить третину кількості населення на 2017 р. [227]

З огляду на низьку вірогідність підвищення рівня народжуваності та процеси «старіння» нації для цих країн міграція чи не єдиний реальний спосіб утримати кількість населення хоча б на сьогоднішньому рівні, зберегти та примножити власні людські ресурси. За розрахунками, для підтримки нинішньої чисельності населення, «стара Європа» (ЄС-15) мала б залучити впродовж 50 років 47 млн. іммігрантів (949 тис. на рік), а Росія – майже 25 млн. [218]

У зв'язку з цим ці країни відчують нестачу працівників, як висококваліфікованих, так і представників робітничих професій. За таких умов скорочення кількості населення та дефіциту робочих рук ці країни стають більш відкритими до імміграції, а їх державна політика у сфері міграції не просто прагматичною, а селективною та спрямованою на залучення передусім висококваліфікованих мігрантів.

У той же час ситуація всередині України створює умови для зростання міграційних потоків до інших країн або в середині самої України.

Міграційні потоки з України обумовлені різними причинами. Соціологічне опитування українців, проведене у 2017 р. соціологічною групою «Рейтинг», щодо міграційних настроїв населення свідчить, що третина українців має бажання поїхати за кордон на постійне місце проживання. Причинами, що найчастіше спонукають думати про еміграцію, українці називали сподівання отримати кращі умови для життя – 64%, бажання забезпечити краще майбутнє для дітей – 34%, відсутність достойної роботи в Україні – 23%, бажання отримати кращу освіту – 12%. Менше 10% вказали причинами відсутність безпеки в Україні, можливість отримати краще медобслуговування, кращі умови ведення бізнесу, бажання самореалізації, сімейні обставини. Через ціннісний конфлікт та політичні переслідування бажають виїхати не більше 1% опитаних [30]. Переважна більшість причин міграції в Україні лежать в економічно-соціальной площині, що знаходиться у безпосередній зоні діяльності та відповідальності державних інститутів.

Ці ж причини стають основою для розробки міграційних політик країн-сусідів України, пропонуючи населенню вирішити ту чи іншу проблему.

Трійка країн, до яких спрямовані найбільші міграційні потоки з України, Польща, Росія, Угорщина, є найближчими сусідами та мають чимало спільного – близькість мов, схожість менталітетів, компактно проживаючі національні меншини, спільна історія та історична пам'ять, родинні зв'язки та походження. Ці чинники створюють сприятливі умови для провадження міграційної політики цих країн щодо України. Державна міграційна політика країн-сусідів України – це цілеспрямований комплекс заходів, рішень та дій інститутів влади по заохоченню українців до переміщення, особливо репатріації своїх співвітчизників, з метою поповнення власного людського капіталу та трудових ресурсів [102].

За сучасних умов боротьби за людський капітал та трудовий ресурс саме міграційні політики держав стають дієвим інструментом поповнення власного людського ресурсу. Найпоширеніші напрями державної політики можуть бути виділені за сферами її реалізації у суспільно-політичному житті:

1. Економіко-трудоий напрям – пропозиція високооплачуваної роботи, організація сприятливих умов ведення бізнесу, легальне працевлаштування з соціальним пакетом тощо.
2. Соціальний напрям – возз'єднання родин мігрантів.
3. Культурний напрям – заохочення повернення на батьківщину предків та з релігійних причин (репатріація).
4. Освітній напрям – створення вигідних умов для навчання у закладах вищої освіти, пропозиції працевлаштування після закінчення навчання, організація довготривалих стажувань.

За усіма цими напрямками провадяться міграційні політики Польщі, Росії, Угорщини, результатом яких стає зростання потоку мігрантів з України до цих країн.

Окремої уваги варта державна політика Польщі, яка після 2014 р. Польща стала основним місцем призначення мігрантів з України, зокрема трудових та освітніх. Україну та Польщу пов'язує територіальна, мовна, культурна близькість, спільність історії та історичної пам'яті, добросусідські відносини та взаємна підтримка на міжнародній арені. З розпадом Радянського Союзу міграційні процеси між країнами активізувались. Їх особливістю на довгий час стала регіональність, адже значна частина мігрантів до Польщі – жителі західних областей України. Цьому сприяє близькість кордону, знання польської мови, спільна історія та історична пам'ять.

Саме у 1990-х рр. зародилася «човникова торгівля» з Польщею як окремий вид міграції. Запровадження режиму митного контролю, введення обмежень на ввіз і вивіз товарів між Україною та Польщею, вирівнювання цін в обох державах призвело до поступового зменшення обертів цього

тренду. В Україні з метою боротьби з контрабандою з 1 січня 2018 р. почали діяти внесені до Податкового кодексу обмеження щодо безмитного ввезення товарів. Такі зміни викликали серйозний спротив у жителів прикордонних з Польщею областей, адже саме «човникові» торговці постраждають найбільше [159]. Найближчим часом цей вид міграції буде скорочуватись.

Серед причин вибору українцями Польщі як країни призначення лідирують вища заробітна плата, ніж в Україні, вищі стандарти життя, ніж в Україні, нестача відповідної роботи в Україні, кращі соціальні умови, безпечні умови життя [214]. У 2015 р. дослідження Національного банку Польщі щодо українських мігрантів підтвердило припущення, що зростання хвилі мігрантів з України пов'язане з різким погіршенням політичної та економічної ситуації в Україні, тому до Польщі почали їздити українці, які раніше ніколи не в'їжджали, в тому числі вихідці з окупованих територій України. 41,3% опитаних респондента в 2014 – 2015 рр. вперше приїхали до Польщі з метою працевлаштування [213].

Варто зазначити, що протягом останніх 15 років ця держава вирішує проблему відтоку своїх громадян до країн Євросоюзу та гостро відчуває нестачу робочої сили. Незважаючи на поширення останнім часом антиіммігрантських настроїв у Польщі, все ж частина поляків розуміє надважливу роль українських іммігрантів для економіки їх країни [191]. Адже українці фактично займають робочі місця, які звільнилися внаслідок масового виїзду поляків до країн ЄС з вищим рівнем заробітної платні. За результатами дослідження компанії з працевлаштування та консультування Work Service третина польських фірм стикається з проблемами при підборі персоналу, передусім представників робочих професій [214]. 39% фірм планують наймати українців.

Зростання польської економіки та зацікавлення польських роботодавців обумовлюють державну політику Польщі щодо розширення можливостей для працевлаштування та переїзду українців до Польщі.

На думку української дослідниці міграції О.А. Малиновської, виїзди українців з метою працевлаштування у сусідній державі поділяються на дві нерівні групи [76, с. 35]. Перша з них – це невелике за чисельністю працевлаштування на відносно тривалий час, переважно фахівців, вчителів, медиків, кваліфікованих робітників. Таким категоріям у Польщі не потрібний дозвіл для працевлаштування.

Друга категорія – це українські заробітчани, які працюють сезонно та тимчасово у Польщі. До 2018 р. діяла спрощена процедура отримання дозволів на роботу і так, наприклад, у 2015 р. українцям було видано 763 тис. запрошень на роботу з 788 тис. їх загальної кількості [213]. Це показник перевищив показник 2013 р. на 104,5 %, а в попередні роки він ледве перевищував відмітку 200 тис. З метою зменшення відсотка нелегального працевлаштування з 1 січня 2018 р. змінено порядок отримання дозволів на сезонні та тимчасові роботи, до того ж вони стають платними. Однак, дозвіл на працевлаштування з метою виконання сезонних робіт, чинний 9 місяців, а його оформлення значно спрощене у порівнянні зі звичайним.

З введенням безвізового режиму України з ЄС на українців поширюється ще одна можливість спрощеного працевлаштування у Польщі. Власники біометричних паспортів, які в'їхали до Польщі по безвізовому режиму мають право тимчасово працювати без оформлення дозволу на працевлаштування, а тільки на підставі заяви працедавця, зареєстрованою місцевою владою. Від 2007 р. така заява була підставою для отримання робочої візи на строк 6 місяців упродовж календарного року для громадян країн східного партнерства та Росії. Проте нині власники біометричних паспортів можуть самостійно, без посередників і оминаючи візові процедури шукати роботу уже після прибуття до Польщі. Якщо вони планують виконувати її довше, ніж дозволені при безвізовому в'їзді 90 днів, потрібно звернутися до відділу у справах іноземців за продовженням строку перебування.

Крім того, легальна робота іноземця на підставі віз та/або дозволу на проживання на визначений строк у Польщі протягом як мінімум 5 років дає право іноземцю звернутися в органи влади відповідно до місця проживання із заявою про видачу дозволу на поселення. Також у грудні 2017 р. Президентом Польщі підписано закон, відповідно до якого іноземці поза ЄС зможуть отримати посвідку на тимчасове перебування у Польщі за умов перенесення в країну власного бізнесу з іншої держави [215]. Це ще один механізм залучення мігрантів до Польщі та створення нових робочих місць.

Чи не найважливішим стратегічним кроком у державній політиці Польщі щодо залучення мігрантів було прийняття та набуття чинності у 2008 р. закону «Про карту поляка». Карта поляка була введена з метою компенсації моральних та матеріальних втрат колишнім польським громадянам та їхнім нащадкам, які вимушено внаслідок зміни кордонів опинилися поза межами батьківщини. Закон передбачає видачу карти поляка громадянам країн СНД та Балтії польського походження. Цей документ дає можливість безкоштовно отримати тривалу багаторазову національну візу, а після приєднання Польщі до Шенгенської зони – візу категорії D, що дозволяє вільно пересуватися нею.

Карта поляка є дієвим інструментом відновлення людських і трудових ресурсів Польщі. Адже її отримання несе ряд переваг (можливість перебування на території Польщі без дозволів на роботу; легальне працевлаштування без оформлення дозволу на роботу; ведення бізнесу на тих же умовах, що й громадяни Польщі; безкоштовне медичне обслуговування; преференції при вступі до вишів та безкоштовне навчання; 37% знижка на проїзд у поїзді тощо), що робить бажаним для українців її отримання.

Наприкінці 2017 р. були внесені зміни закону про Карту поляка, які передбачають певне спрощення процедури отримання. Тепер особа, яка хоче отримати Карту поляка, не повинна доводити, що вона або її предки мали польське громадянство. Достатньо буде підтвердити, що особа або її предки

мають польське походження або підтвердити трирічну діяльність у товариствах польської національної меншини [223]. Якщо у 2008 р. карту поляка отримали 3 тис. українців, то на кінець 2015 р. ця цифра збільшилась до 70 тис. громадян України [189]. Зі спрощенням процедури слід очікувати зростання кількості заяв на карту поляка.

Останніми роками у Польщі спростилася процедура отримання громадянства іноземцями: з серпня 2012 р. громадянство Польщі може набути іноземець, який на підставі дозволу на постійне проживання прожив у країні впродовж 3 років (раніше було 5), знає польську мову, має стабільний дохід та житло, а у 2016 р. набули чинності зміни, що дозволяють власникам карти поляка через рік постійного проживання на території Польщі отримати її громадянство. Фактично Польща узаконила подвійне громадянство, тому що жоден нормативно-правовий акт не передбачає відмову від попереднього.

Польща веде активну державну політику щодо залучення мігрантів не тільки через економічні умови, а й задля збереження безпеки всередині країни. Через міграційну кризу в ЄС та небажання приймати біженців з мусульманських країн, мігранти з України стали інструментом маніпулювання для польських політиків у суперечках з ЄС щодо прийому мігрантів з близького Сходу. Так, на початку лютого 2018 р. прем'єр-міністр Польщі М. Моравецький в ефірі CNN заявив, що Польща нібито приймає десятки тисяч біженців з Донбасу, де триває війна [206]. Однак, за 2017 р. Польща надала статус біженця 56 українцям, а не десяткам тисяч. Таким чином Польща намагається відмовитись від надання притулку близькосхідним біженцям.

Щодо соціального напрямку державної політики Польщі, то законодавство Польщі передбачає спеціальний порядок для іноземців, який дозволяє в'їзд і проживання до однієї з держав Європейського союзу членів сім'ї іноземця, який законно проживає в цій державі з метою збереження єдності сім'ї, тобто возз'єднання сім'ї [18].

В культурній сфері Польща провадить активну політику репатріації. Так, у 2000 р. прийнятий сеймом закон про репатріацію визначав порядок повернення поляків на батьківщину. У 2017 р. до закону були внесені зміни, що значно спростили процедуру та умови повернення поляків: репатріантом є особа, яка прибула до Польщі на підставі польської національної візи та має намір залишитися в цій країні назавжди, створені спеціальні державні органи, які опікуються репатріантами, а також центри мовної адаптації, передбачена матеріальна допомога, податкові пільги та забезпечення житлом [223]. У 2017 р. до Польщі повернулося 260 репатріантів з Казахстану, Росії, Узбекистану та України [180]. Завдяки внесеним до закону про репатріацію змінам передбачається, що число поляків, що повернулися, зростатиме.

У напрямі залучення освітніх мігрантів Польща теж має успіхи завдяки цілеспрямованій державній політиці проведення рекрут орських кампаній, надання стипендій на навчання у закладах вищої освіти, стажування науковців та здобувачів наукових ступенів, створення пільгових умов для вступу та навчання власників «карти поляка» тощо.

Протягом більш ніж 20 років інша країна-сусідка, Росія, утримувала лідерство за кількістю мігрантів з України. З початку 1990-х рр. Росія почала провадити комплексну державну політику з метою подолання безсистемності та неконтрольованості міграційних потоків через розпад Радянського Союзу. Крім того, демографічна та економічна ситуація, а також агресивна зовнішня політика визначають державну політику Російської Федерації щодо залучення мігрантів. В Концепції державної міграційної політики на 2019 – 2025 роки, затвердженій наприкінці 2018 р., зазначено, що державна міграційна політика спрямована на створення сприятливого режиму для добровільного переселення в Росію осіб, які здатні органічно включитися в систему позитивних соціальних зв'язків і стати повноправними членами російського суспільства [67].

Зокрема, досягнути мети сприяє політика підтримки своїх співвітчизників за кордоном. «Співвітчизниками» є колишні громадяни СРСР

та РФ чи їх нащадків, які є носіями російської мови і культури. Ця політика була визначена одним з пріоритетів державної політики та закріплена законодавчо ще у 1994 р., коли Президент РФ затвердив Федеральну міграційну програму, що визначала міграційну політику держави до 2002 р. Практично одночасно з цим документом були затверджені «Основні напрями державної політики Російської Федерації щодо співвітчизників, які проживають за кордоном».

У 2006 р. було затверджено Державну програму з надання сприяння добровільному переселенню в Російську Федерацію співвітчизників, які проживають за кордоном, розраховану на 2006 – 2012 рр. У 2012 р. Програма стала безстроковою. Механізм репатріації передбачає оплату витрат з переїзду до Росії, виплату підйомних та допомоги впродовж 6 місяців після переїзду, забезпечення так званого «компенсаційного пакету», тобто послуг дитячих дошкільних установ, закладів освіти, соціального обслуговування, охорони здоров'я та служби зайнятості. Учасникам програми обіцяно також сприяння у працевлаштуванні та забезпеченні житлом, отриманні посвідки на проживання, громадянства Росії [171].

До початку російської агресії проти України частка заяв на участь в програмі, які надійшли з України, становила лише 7,2% [100]. Однак з початком війни ситуація змінилася. Якщо у 2013 р. в рамках Програми добровільного переселення до Росії переселилися 34,7 тис. співвітчизників, то в 2014 р. – 106 тис. (39,2% з них – громадяни України), в 2015 р. – 183 тис. (60,4% з України) [59]. Однак, це не є результатом державної політики сприяння переселенню, це скоріше результат російсько-української війни. Саме військові дії Росії на території України спричинили потоки біженців та переселенців зі східних областей України та Криму до Росії.

Ще більший міграційний потік, спровокований агресією РФ, спрямований на неокуповану територією України, де чисельність внутрішніх переміщених осіб (ВПО) сягнула щонайменше мільйона.

Однак, агресія викликала не гуманітарну, а трудову міграцію, негативно відобразилась на рівні добробуту населення. Мешканці східних регіонів України до війни порівняно мало брали участь у трудовій міграції за кордон. Однак, зі зміною місця проживання та через невизначеність статусу ВПО змушені були шукати роботу за кордоном. За даними національного моніторингу становища ВПО (червень 2018 р.), знайшли роботу за кордоном і збираються їхати 1% респондентів, а 5% мають намір невдовзі знайти роботу поза межами України [50].

Крім того, у 2012 р. наказом Президента РФ створено некомерційну організацію «Фонд підтримки і захисту співвітчизників, що проживають за кордоном», засновниками якої є Міністерство закордонних справ Росії та Федеральне агентство Росспівробітництво. Основною метою Фонду проголошено надання правової та іншої необхідної допомоги у випадках порушення їх прав, свобод і законних інтересів у відповідності з загально визнаними принципами і нормами міжнародного права в сфері захисту прав людини [105]. Росіяни за кордоном, а також російськомовне населення інших країн, є інструментом впливу Російської Федерації на внутрішньополітичний дискурс та економічне становище тих країн, де вони проживають, з метою втручання у внутрішню політику та ведення агресивної зовнішньої політики. На жаль, результатом такої державної політики стало не тільки зростання кількості мігрантів, а й анексія Криму та війна на Донбасі.

Саме через військову агресію, Росія поступово втрачає свою привабливість для українських мігрантів, а українці переорієнтовуються на країни ЄС, зокрема на Польщу та Угорщину, які також ведуть виважену політику щодо іммігрантів з України.

Угорщина є третьою країною за обсягом українців, що в'їжджають. Після 2014 р. Угорщина почала приваблювати більше українців, що пов'язано з територіальною близькістю, членством Угорщини в ЄС, спільною історією, національною меншиною угорців в Україні. В Конституції Угорщини закріплено зобов'язання держави опікуватись співвітчизниками за кордоном,

створено потужну законодавчу базу (до 200 нормативно-правових актів), а з 2010 р. працює Міністерство у справах зарубіжних угорців, що контролює усю роботу з співвітчизниками за кордоном [75, с. 138–139]. Поступово та цілеспрямовано Угорщина надає пільги (освітні, економічні, соціальні) для зарубіжних угорців, також для них з 2011 р. вступила в силу спрощена процедура отримання угорського громадянства. Українці на Закарпатті масово почали отримувати угорські паспорти, при цьому залишаючись громадянами України. На 2015 р. 94 тисячі жителів Закарпатської області отримали паспорти Угорщини [72], а у березні 2017 р. президент Угорщини В. Орбан запропонував президенту України П. Порошенку офіційно визнати подвійне громадянство на Закарпатті [107]. Такі дії сусідніх держав становлять серйозну загрозу не тільки для втрати людського капіталу, а й втрати територій та загрожують національній безпеці України.

Крім того, активним протягом кількох останніх років є економічний напрям державної політики Угорщини щодо залучення українських мігрантів.

Після 2015 р. Угорщина зіткнулася з серйозним браком робочої сили через стрімке зростання виробництва [97]. Водночас, саме з 2015 р. посилюються анти міграційні настрої у внутрішньополітичному та зовнішньополітичному дискурсі Угорщини через кризу з близькосхідними мігрантами. Незважаючи на це, з 2016 р. Угорщина почала активно залучати робочу силу з України. При цьому на деяких позиціях іноземці можуть працювати 90 днів без дозволу на працевлаштування [205]. Наприклад, за даними бюджету на 2017 р., 5000 українських громадян мали змогу отримати дозвіл на роботу згідно з урядовою програмою, а 4600 осіб вже працювали щонайменше протягом одного місяця в Угорщині [97]. У 2016 році урядом було започатковано спеціалізовану програму для залучення українських працівників, на яку було витрачено 450 мільйонів форинтів (43 млн грн) [187]. У рамках програми уряд підписав контракти з українськими

посередницькими компаніями у сфері працевлаштування, відкрив офіси працевлаштування в Україні, створив бази даних і навіть організував доїзд для робітників з України. Крім того, уряд дозволив українським фахівцям працювати у дефіцитних сферах (ІТ, водії, будівельники, швачки, теслярі, медсестри тощо) без дозволу на роботу протягом трьох місяців.

Через анексію Криму та війну на Сході України ускладнилась соціально-економічна та політична ситуація в Україні. Через невизначеність державної політики України протягом 2015 – 2016 рр. спостерігалось різке зростання кількості українських мігрантів у Польщі, Росії, Угорщині. Зокрема, невирішеними протягом кількох років залишались низка питань щодо тих, хто змушений були покинути своє місце проживання у Криму, Донецькій та Луганській областях. Невизначеність правового статусу ВПО, відсутність державної підтримки ВПО, незаконні обмеження та позбавлення окремих прав та свобод (перевірки щодо підтвердження статусу ВПО, позбавлення права голосувати на місцевих виборах тощо) – усе це підштовхнуло ВПО до самостійного пошуку шляхів покращення умов життя, в тому числі за кордоном.

Соціально-економічна ситуація, незважаючи на реформи, вкрай складна та ринок праці стикається з постійною проблемою нестачі працівників (від топ-менеджерів та управлінців до кваліфікованих робітників). Низький рівень життя, падіння національної валюти, а головне відсутність стратегії розвитку людського капіталу, ускладнюють ситуацію на ринку праці та сприяють міграції українців за кордон цілими сім'ями.

Ще одним проблемним питанням є корупція. За даними глобального Індексу сприйняття корупції Transparency International після 2014 р. Україна не пододала межу корупції та залишається в переліку тотально корумпованих держав, посівши 131 місце зі 176 позицій у 2016 р. [54]

Проілюструвати бездіяльність державних інститутів України можна з допомогою індекс людського капіталу Human Development Index (Індекс людського розвитку – ІЛР), що охоплює три важливі й пов'язані між собою

компоненти людського розвитку: матеріальний добробут, освіченість населення та його здоров'я. За ІЛР Україна належить до групи країн з високим рівнем людського розвитку. Вона посідає 84-те місце серед 188 країн. Однак, для порівняння, Польща займає 36 позицію, а Росія – на 49 [54]. Негативна динаміка в рейтингу останніми роками пояснюється економічною складовою – в Україні впав валовий національний дохід на душу населення.

Відсутність системного реформування в освіті, зокрема інноваційного розвитку, спричинили ряд факторів, що стимулюють відтік студентської молоді та ПВС закордон: низький рівень фінансування, як наслідок корумпованість вищої школи, нівелювання статусу вчителя та викладача, зниження якості освіти, зростання кількості вишів. Все це є «Brain drain» та відтік людського капіталу – потенційної кваліфікованої робочої сили. Більшість студентів їдуть закордон на навчання, а викладачі й науковці використовують закордонні освітні можливості з метою подальшого працевлаштування.

Крім того, Україна не веде облік мігрантів, що виїжджають за кордон працювати та навчатися, тобто на державному рівні не проводиться оцінка масштабів міграції.

2.2. Міграція як результат соціально-економічної державної політики

Міграційні потоки формуються під впливом комплексу причин, який в межах даної роботи досліджується як результат державної соціально-економічної політики, яка в свою чергу, прямо та опосередковано, явно або латентно, оперативно або поступово визначає умови життєдіяльності та динаміку їх змін. Суб'єктивна оцінка населенням в цілому, домогосподарствами, індивідами цих умов як прийнятних, критичних, загрозливих або неприйнятних є підставою для рішень в політичній сфері (як варіант – перманентна домінуюча потреба оновлення влади) та в економічній площині (зміна статусу/напрямку економічної активності, рішення про

міграцію). Як підстава для прийняття рішення про міграцію умови життєдіяльності аналізуються також у порівнянні з ймовірними. Соціально-економічні параметри охоплюють аналіз рівня розвитку економічних зв'язків із суміжними країнами, відмінності в рівні економічного розвитку окремих регіонів країни і рівні життя; різницю в оплаті праці, наявність або відсутність безробіття. Тобто міграційні процеси є індикатором соціально-економічних змін, що мають місце на певних територіях, відображають рівень економічного розвитку країни, в тому числі і стан ринку праці. Актуальними є також політичні, національні, релігійні, військові фактори, під впливом яких зростає кількість населення, яке переміщується, що пов'язано з постійною або тимчасовою зміною місця проживання з незалежних від населення причин.

Аналіз економічної складової державної політики передбачає вивчення найбільш показового індикатору – рівень та динаміка валового внутрішнього продукту. Так, за даними Державної служби статистики України валовий внутрішній продукт (ВВП) України у 2010 – 2017 роках підвищився з 1,1 трлн. грн. у 2010 році до 2,98 трлн. грн. у 2017 році (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Динаміка ВВП України за 2010-2017 роки*

Рік	Розмір ВВП, млн. грн.	Відношення до показника минулого року		Розмір ВВП у розрахунку на одну особу, грн.	Відношення до показника минулого року	
		абсолютне, млн. грн.	відносне, %		абсолютне, грн.	відносне, %
2010	1079346	132304	+12,3	24798	4234	+17,1
2011	1299991	220645	+17,0	29980	5182	+17,3
2012	1404669	104678	+7,5	32480	2500	+7,7
2013	1465198	60529	+4,1	33965	1485	+4,4
2014*	1586915	121717	+7,7	36904	2939	+8,0
2015*	1988544	401629	+20,2	46413	9509	+20,5
2016*	2385367	396823	+16,6	55899	9486	+17,0
2017*	2983882	598515	+20,1	70233	14334	+20,4

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, а також Донецької та Луганської областей, у зв'язку з відсутністю даних по частині зони тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Внаслідок зростання обсягів ВВП, зростав показник розміру ВВП у розрахунку на одну особу, але враховуючи той факт, що розміри ВВП постійно збільшувалися, а чисельність населення зменшувалася, розмір ВВП у розрахунку на одну особу зростав більш швидкими темпами, ніж обсяги самого ВВП [28]. Однак, за даними Світового банку, показник ВВП у розрахунку на одну особу, який розраховано у доларах США за паритетом купівельної спроможності, а не за офіційними обмінними курсами валют, свідчить про зниження показника, починаючи з 2014 р. Так, у 2015 р. Україна посіла 113 місце у світовому рейтингу за розмірами ВВП у розрахунку на одну особу (2115 дол. США за даними Державної служби статистики України, а за даними Світового банку – 7916 дол. США) при середньому світовому рівні 9997 дол. США.

Важливим показником ефективності економіки країни є формування сприятливих умов для ведення бізнесу і можливості здійснення підприємницької діяльності. Українська економіка традиційно характеризується відносно несприятливим бізнес-кліматом, що створює перешкоди для розвитку приватного сектору. Згідно результатам досліджень, зокрема міжнародним рейтингам «Ведення бізнесу» та «Індекс глобальної конкурентоспроможності», бізнес-клімат в Україні за основними показниками відстає від найближчих сусідів та схожих економік. Втім, результати цих досліджень доводять, що ситуація доволі швидко покращувалась протягом останніх років. Наприклад, у рейтингу «Ведення бізнесу», що публікується Світовим банком, Україна піднялася зі 152-го місця (2012 р.) до 80-го місця в рейтингу 2017 р. Така динаміка свідчить про те, що Україна має значний потенціал і наразі впроваджуються позитивні зміни, втім ще має бути здійснена велика кількість заходів з покращення бізнес-клімату. На рис. 2.1 зображена позиція, яку посідає Україна за показником рейтингу «Ведення бізнесу», порівняно із сусідніми країнами. Всі країни у групі випереджають Україну, а Польща є лідером групи (24

місце). Україна відстає від регіону в цілому з точки зору кількості пунктів до перших позиції у рейтингу, тобто до країни-лідера рейтингу.

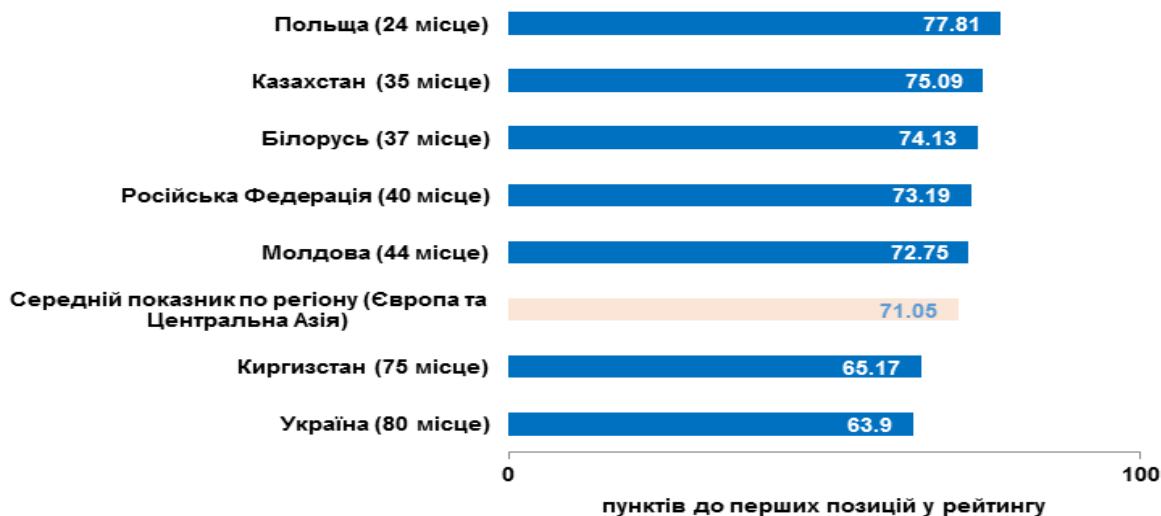

Рис. 2.1. Рейтинг України та подібних економік за індексом «Ведення бізнесу-2017»

Джерело: *WB Doing Business 2017*

На рис. 2.2 представлено позиції України за основними пунктами рейтингу «Ведення бізнесу». Зміст рисунку демонструє, що найбільш складним питанням є відновлення платоспроможності (150 місце), а найкращим – кредитування (20 місце), що є певним проявом доступності міжнародного кредитування та фінансових ресурсів різних міжнародних фінансових організацій. Втім, доступ до фінансування для МСП залишається суттєвою проблемою. В цілому очевидно, що бізнес-клімат потребує покращення, зокрема за рахунок забезпечення політичної стабільності в державі.

Рис. 2.2 Україна у рейтингу «Ведення бізнесу-2017»

Джерело: *WB Doing Business 2017* (Шкала: рейтинг 189 – у центрі, рейтинг 1 – зовнішня межа)

Отже, починаючи з 2012 р. рейтинг України за індексом легкості ведення бізнесу підвищився. Більш висока позиція країни означає, що її регуляторний клімат сприяє веденню бізнесу. Однак, слід звернути увагу на той факт, що при розрахунку не враховуються такі змінні, як макроекономічна політика, якість інфраструктури, кваліфікація робочої сили, коливання валютних курсів, суб'єктивні оцінки інвесторів щодо безпеки і рівня корупції. Таким чином, умови організації та ведення бізнесу розглядаються без урахування політичних аспектів, винятково на рівні законодавчих положень і нормативів.

Зазначимо, що у рейтингу *Doing Business-2017* позитивні зрушення відзначено лише в 2 з 10 основних компонентів дослідження - «Захист прав інвесторів» та «Забезпечення виконання контрактів». Всі інші зміни фактично відбулися за рахунок зміни методології та динаміки інших країн. Крім того, всі країни, з якими наведено порівняння, за результатами *Doing Business-2017* значно випередили Україну (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Динаміка рейтингової оцінки умов ведення бізнесу Doing Business і порівняння з деякими країнами світу [195; 196]

Показники	Україна		Польща		Казахстан		Білорусь		Грузія	
	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
Індекс легкості ведення бізнесу	81	80	25	24	51	35	50	37	23	16
Реєстрація підприємств	24	20	102	107	54	45	30	31	10	8
Отримання дозволу на будівництво	137	140	52	46	78	22	25	28	9	8
Підключення до систем енергозабезпечення	140	130	48	46	102	75	74	24	65	39
Реєстрація власності	62	63	36	38	18	18	7	5	3	3
Отримання кредиту	19	20	19	20	70	75	109	101	7	7
Захист інвесторів	101	70	40	42	25	3	62	42	22	7
Оподаткування	83	84	44	47	57	60	95	99	35	22
Міжнародна торгівля	110	115	1	1	128	119	30	30	62	54
Забезпечення виконання контрактів	93	81	56	55	9	9	28	27	17	16
Вирішення неплатоспроможності (ліквідація підприємств)	148	150	33	27	46	37	95	69	101	106

Проведений аналіз основних показників соціально-економічного розвитку України дозволив вперше за останні роки констатувати позитивну динаміку, демонструючи певне економічне зростання (табл. 2.4). Однак, необхідно зазначити, що з урахуванням рівня інфляції вказані показники є значно нижчими. Також зниження показників обумовлено тим, що, починаючи з 2014 року, вітчизняна економіка відчуває на собі впливи створених раніше дисбалансів, як зовнішніх, так і внутрішніх. Крім того, складний стан в національній економіці погіршується продовженням агресивної політики Російської Федерації, окупацією Криму і військовими подіями на сході країни.

Слід констатувати, що, ґрунтуючись на 95% на третьому та четвертому технологічних укладах (металургійна, хімічна, аграрна галузі, нафтохімія, застаріла енергетика, важке машинобудування), економіка України

працювала з рентабельністю 3-6% і створювала приблизно на один-два порядки нижчу інноваційну складову доданої вартості на одиницю продукції порівняно з економіками п'ятого та шостого укладів, які домінують у світі (радіоелектроніка, обчислювальна, телекомунікаційна техніка, програмне забезпечення, робототехніка, інформаційні послуги, біомедична інженерія) [174, с. 16].

Орієнтуючись на високотехнологічний імпорт (55% від ВВП) та на низькотехнологічний експорт (47 % від ВВП) і, як наслідок, маючи критично низькі золотовалютні запаси та практично постійне від'ємне сальдо торговельного балансу для покриття внутрішніх потреб і обслуговування запозичень Україна невпинно нарощувала свої зовнішні та внутрішні запозичення. Так, у 2017 р. валовий зовнішній борг України зріс на 3,7 млрд. дол. США. Відносно ВВП обсяг боргу скоротився зі 121,9% на початок року до 110,7%. [52].

Однак, країна має певний потенціал для розвитку на основі використання своїх конкурентних переваг, серед яких основою виступає людський капітал.

Таблиця 2.4

Динаміка основних показників соціально-економічного розвитку України

Показники	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*	2016*	2017*
Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг), млн.грн.	792899,1	1008313,2	1014906,6	1006280,5	1066769,4	1351374,7	1565332,5	1926868,0
Індекси промислової продукції, % до попереднього року	111,0	107,3	99,3	95,7	89,9	87,0	102,8	99,9
Обсяг продукції сільського господарства, млн.грн.	184940,0	265100,0	258270,0	308100,0	370800,0	544193,0	631105,0	690895,0
Обсяг виконаних будівельних робіт, млн.грн.	43174,9	60454,3	62280,0	58879,8	50228,7	55917,5	70942,4	101074,6
Вантажооборот, млн.ткм	404572,9	426427,7	394648,1	379045,0	335151,7	315341,8	323473,9	343057,1
Пасажирооборот, млн.пас.км	129815,3	134254,0	132479,7	128508,2	106147,8	97280,7	102239,4	99277,7
Експорт товарів, млн.дол. США	46129,6	61950,2	63084,7	57433,3	50113,6	34523,3	44885,4	39486,1
Імпорт товарів, млн.дол. США	54087,6	74714,4	76860,7	70039,8	49820,4	342773,8	44548,1	44697,6
Сальдо (+, -) млн.дол. США	-7958,0	-12764,2	-13776,0	-12606,5	+293,2	+249,5	+337,3	-5211,5
Оборот роздрібної торгівлі, млн.грн.	529883,2	674723,1	804330,8	884203,7	903534,5	1018778,2	1159271,9	816553,5
Середньомісячна заробітна плата одного працівника номінальна, грн	2239,0	2633,0	3025,0	3234,0	3476,0	4195,0	5 183	7104,0
Заборгованість із виплати заробітної плати – всього, млн. грн.	1218,1	977,4	893,7	1019,4	2436,8	1880,8	1 791,0	2368,4
Кількість зареєстрованих безробітних на кінець періоду, тис. осіб	544,9	482,8	506,8	487,7	512,2	490,8	390,8 7	354,4

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, а також Донецької та Луганської областей, у зв'язку з відсутністю даних по частині зони тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Джерело: [108]

Трансформаційні процеси в Україні, здійснення радикальних реформ, на базі яких має бути забезпечено задоволення матеріальних і духовних потреб людей, передбачають комплексний розвиток країни, її регіонів, раціоналізацію регіональних господарських систем. Економіка кожного регіону традиційно розглядається як невід'ємна частина єдиного національного господарського комплексу країни та водночас як самостійна цілісна система, що має власні цілі розвитку, унікальний ресурсний потенціал, специфічно поєднує виробничі, фінансові, людські ресурси. Саме тому актуальним є дослідження аспектів соціально-економічної державної політики на рівні регіонів.

З метою визначення існуючих регіональних диспропорцій соціально-економічного розвитку, їх наслідків на регіональних ринках праці та їх вплив на міграційну активність населення доцільно проаналізувати Індекс регіонального людського розвитку (ІРЛР). ІРЛР є інтегральним показником, що характеризує досягнення регіонів України в області людського розвитку. Розраховується за методикою Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, що була розроблена у 2001 р. і оновлена у 2012 р. (затверджена Постановою спільного засідання Президії НАН України та Державного комітету статистики України). ІРЛР нараховує 33 показника, які зводяться у 6 субіндексів (за окремими аспектами людського розвитку: відтворення населення; соціальне становище; комфортне життя; добробут; гідна праця; освіта). Субіндекси утворюють єдиний інтегральний показник для певного регіону України [85].

Згідно з методикою Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України до блоку «Відтворення населення» включено такі показники: сумарний коефіцієнт народжуваності, дитяча смертність (смертність дітей у віці до 5 років) (‰), середня очікувана тривалість життя при народженні (років), ймовірність чоловіків дожити від 20 до 65 років, ймовірність жінок дожити від 20 до 65 років. Вказані демографічні показники можна розглядати як кінцеві критерії-індикатори результативності соціально-економічного та людського розвитку. Показники народжуваності як

характеристика людського розвитку, акумулюють у собі вплив найбільш широкого кола чинників людської життєдіяльності – соціально-психологічних, економічних, соціально-культурних тощо. Показники смертності (тривалості життя, ймовірність дожиття) також є інтегрованою характеристикою умов, у яких проходить життя та розвиток людини. Вони акумулюють у собі вплив стану медичного та соціального благополуччя у країні, умов праці, екологічної ситуації.

Складовими блоку «Соціальне становище» є коефіцієнт злочинності (кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. населення), кількість хворих із вперше встановленим діагнозом активного туберкульозу (на 100 тис. населення), кількість хворих із вперше встановленим діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів, розладу психіки та поведінки внаслідок вживання наркотиків та інших психоактивних речовин (на 100 тис. населення), кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (на 100 тис. дітей у віці 0-17 років), коефіцієнт підліткової народжуваності (кількість дітей, народжених дівчатами у віці 15-17 років, на 10 тис. дівчат відповідного віку), кількість померлих від навмисного самоушкодження (на 100 тис. населення). Показники цього блоку дозволяють оцінити стан суспільного здоров'я, соціального самопочуття та соціальної напруги та безпеки. Посилення соціальної нестабільності та напруженості у суспільстві обумовлено обмеженням можливостей значних верств населення у задоволенні їх потреб на охорону здоров'я, освіту, культуру, інші соціальні послуги (особливо житлово-комунальні) тощо. Виходячи з таких міркувань, і сформовано перелік показників цього блоку [85].

Блок «Комфортне життя» включає такі показники: забезпеченість житлом у міських поселеннях (загальна площа на 1 особу) (кв. м), питома вага квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованою каналізацією та водовідведенням у сільській місцевості (%), питома вага квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованим газопостачанням або підлоговою електроплитою у сільській місцевості (%),

інтегральній показник стану навколишнього середовища, планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів (на 10 тис. населення), обсяг реалізованих населенню послуг (на 1 особу) (грн.). Цей блок сформований з урахуванням того факту, що комфортність проживання у регіоні характеризується забезпеченістю населення житлом, розвитком соціальної інфраструктури та станом навколишнього природного середовища. Якщо стан навколишнього середовища і соціальної інфраструктури виступають в якості певних суспільних благ, то важливим індивідуальним фактором комфортності проживання є забезпеченість житлом та рівень його благоустрою. При цьому в умовах України, де житлова проблема далека від вирішення, цей показник є одним з головних стимуляторів людського розвитку [85].

Складові, що формують блок *«Добробут»*, представлено наступними показниками: рівень бідності за відносним критерієм (питома вага населення, чий еквівалентні сукупні витрати не перевищують 75 % медіанного рівня) (%), питома вага домогосподарств, які робили заощадження або купували нерухомість (%), кількість мінімальних продуктових кошиків, які можна придбати на середньодушовий дохід, валовий регіональний продукт (на 1 особу) (тис. грн.), питома вага домогосподарств, які мають всі товари тривалого користування базового набору (телевізор, холодильник, пральна машина) (%). Ці показники є тією матеріальною основою, яка не тільки забезпечує якісний розвиток добробуту, але й дає змогу обирати напрямок цього розвитку.

Блок *«Гідна праця»* розкривається такими показниками: рівень зайнятості населення (частка зайнятих серед населення 18-65 років) (%), рівень безробіття (частка безробітних серед населення 18-65 років) (%), частка працівників, які отримують зарплату менше 1,5 прожиткових мінімумів (%), частка працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам (%), співвідношення середньої та мінімальної заробітної плати (одиниць), рівень охоплення соціальним

страхуванням (частка застрахованих осіб у зайнятому населенні) (%). З точки зору впливу зазначених показників на стан людського розвитку мають значення поширеність зайнятості, що не дозволяє забезпечити умови якісного відтворення робочої сили, а також відносний рівень ціни праці з точки зору відстані від мінімальних державних стандартів.

До блоку «Рівень освіти населення» включено наступні показники: чистий показник охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 3-5 років (%), охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку (6-18 років) (%), частка осіб із освітою не нижче рівня «базова вища» серед населення 25 років і старше (%), середня тривалість навчання осіб віком 25 років і старше (років), середній бал за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (по всіх предметах). Освіта є ключовим елементом забезпечення сталого розвитку людського потенціалу. Саме освіта готує людину до складнощів сучасного життя, забезпечує їй свободу інтелектуального, професійного та соціального вибору [85].

Як бачимо, інтегральний індекс регіонального людського розвитку є комплексним показником, яким найбільш повно може охарактеризувати як економічний, так і соціальний розвиток регіонів та країни в цілому. З метою виявлення впливу соціально-економічної державної політики на міграційні процеси, що відбуваються в країні, здійснимо порівняння ІРЛР [128] з показником міграційного приросту (скорочення) населення [28] (табл. 2.5) у 2010 р. та у 2017 р. та для більшої наочності представимо їх на картах (рис. 2.3 та 2.4).

Таблиця 2.5

Інтегральний індекс регіонального людського розвитку та міграційний приріст (скорочення) населення (тис. осіб), 2010, 2017 рр.

	2010 р.			2017 р.		
	ІРЛР		Міграційний приріст (скорочення) населення, тис. осіб	ІРЛР		Міграційний приріст (скорочення) населення, тис. осіб
	сума	ранг		сума	ранг	
АР Крим	3,7857	5	3,5
Вінницька	3,5251	20	-0,4	3,8566	9	-4,6

Волинська	3,5260	19	-0,0	3,8109	11	-0,8
Дніпропетровська	3,6140	13	-0,0	3,7686	12	24,1
Донецька	3,5247	21	-1,1	-23,9
Житомирська	3,3373	25	-0,3	3,5472	20	-0,9
Закарпатська	3,8340	3	-0,8	4,0233	5	-0,1
Запорізька	3,6401	10	0,2	3,8184	10	-2,7
Івано-Франківська	3,6198	12	0,2	4,1554	2	1,5
Київська	3,8014	4	4,6	3,7541	13	30,7
Кіровоградська	3,3593	24	-0,7	3,5257	22	-1,7
Луганська	3,5344	18	-2,4	-19,1
Львівська	3,7764	7	-0,9	4,1307	3	2,7
Миколаївська	3,5967	15	-0,4	3,8647	8	-1,9
Одеська	3,7470	8	5,1	3,7100	17	4,7
Полтавська	3,7260	9	0,1	3,9103	7	-0,7
Рівненська	3,6082	14	-1,2	3,6576	18	-1,8
Сумська	3,5772	16	-1,0	3,7425	14	-0,7
Тернопільська	3,6305	11	-1,0	3,9749	6	-1,4
Харківська	3,8512	1	1,8	4,0564	4	12,1
Херсонська	3,4265	23	-1,1	3,5438	21	-2,7
Хмельницька	3,5575	17	-0,6	3,6188	19	-2,8
Черкаська	3,7848	6	-0,5	3,7286	15	-0,5
Чернівецька	3,8510	2	0,6	4,2294	1	0,4
Чернігівська	3,5215	22	0,0	3,7247	16	-2,1

Методичний підхід до групування регіонів України за індексом регіонального людського розвитку ґрунтується на визначенні кількості груп регіонів із використанням формули Стерджеса:

$$d = 1 + 3,322 \lg n \quad (2.1)$$

де n - кількість регіонів, а інтервали у групах розраховані за формулою

$$C_i = \frac{I_i \max - I_i \min}{d} \quad (2.2)$$

де C_i - інтервал для i -го індикатора;

$I_i \max$ та $I_i \min$ – відповідно мінімальне і максимальне значення за i -м індикатором – відповідним інтегральним індексом.

Розрахунки показали, що найдоцільніше сформувати 5 груп регіонів з інтервалами, визначеними на рис. 2.3 та рис. 2.4.

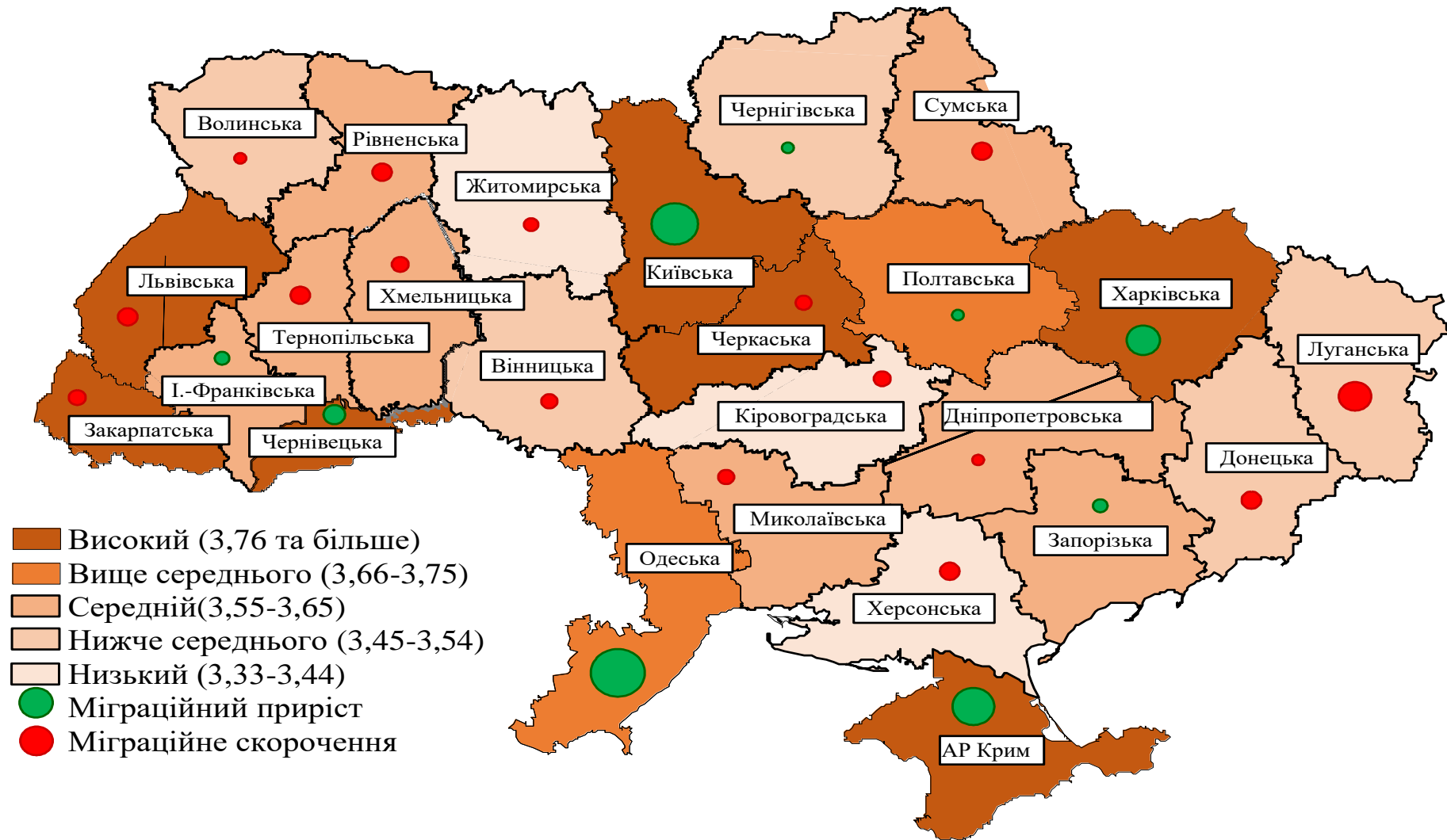

Рис. 2.3. Інтегральний індекс регіонального людського розвитку та міграційний приріст (скорочення) населення (тис. осіб) у 2010 р.

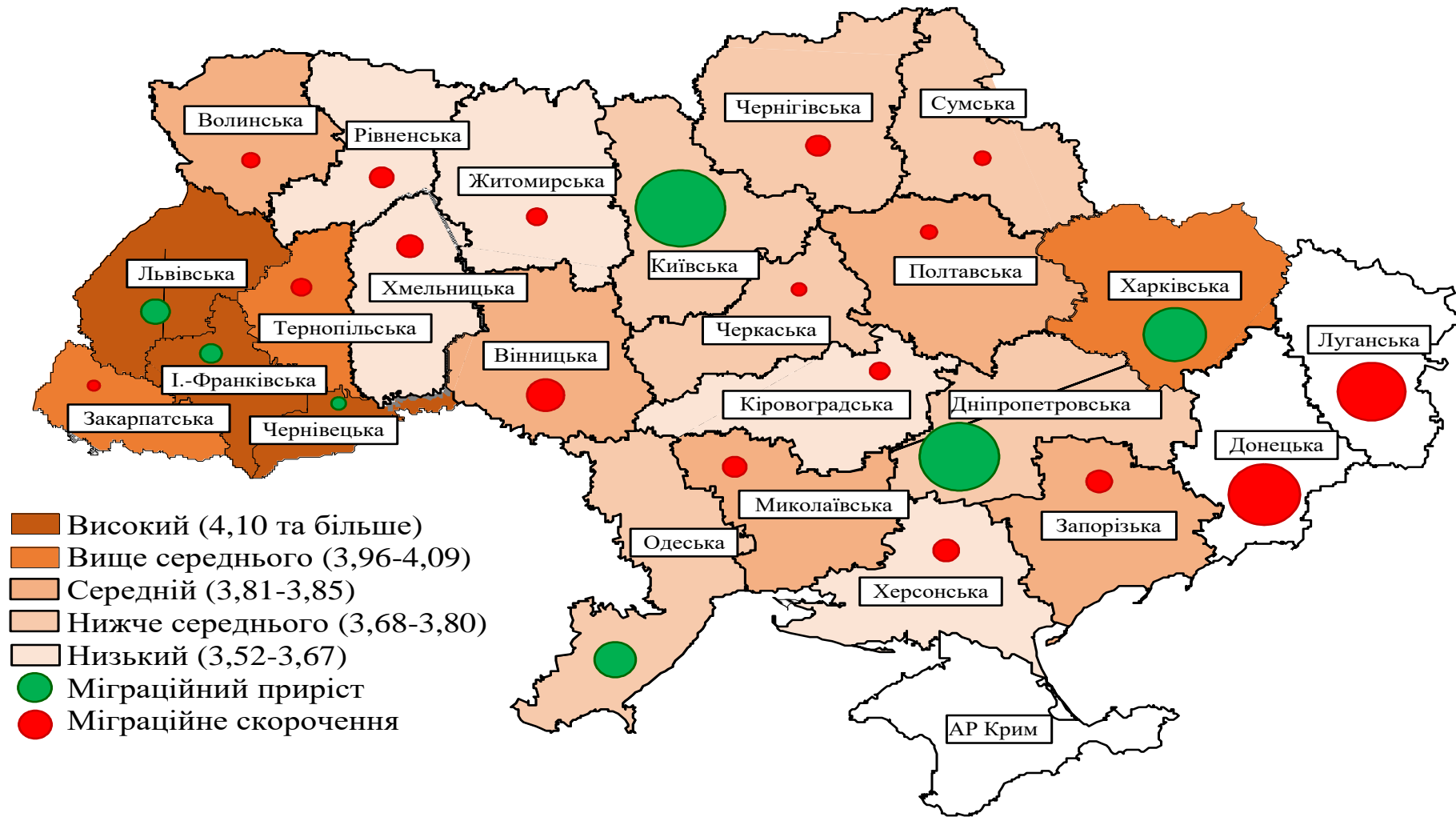

Рис. 2.4. Інтегральний індекс регіонального людського розвитку та міграційний приріст (скорочення) населення (тис. осіб) у 2017 р.*

*ІРЛР з 2014 р. подається без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, а також Донецької та Луганської областей, у зв'язку з відсутністю даних по частині зони тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Проведені розрахунки дозволили сформувати 5 груп: з високим ІРЛР, з ІРЛР вище середнього, з середнім ІРЛР, з ІРЛР нижче середнього та з низьким ІРЛР. Групування регіонів за ІРЛР в 2010 р. та 2017 р. для наочності порівняння представлені на рис. 2.5.

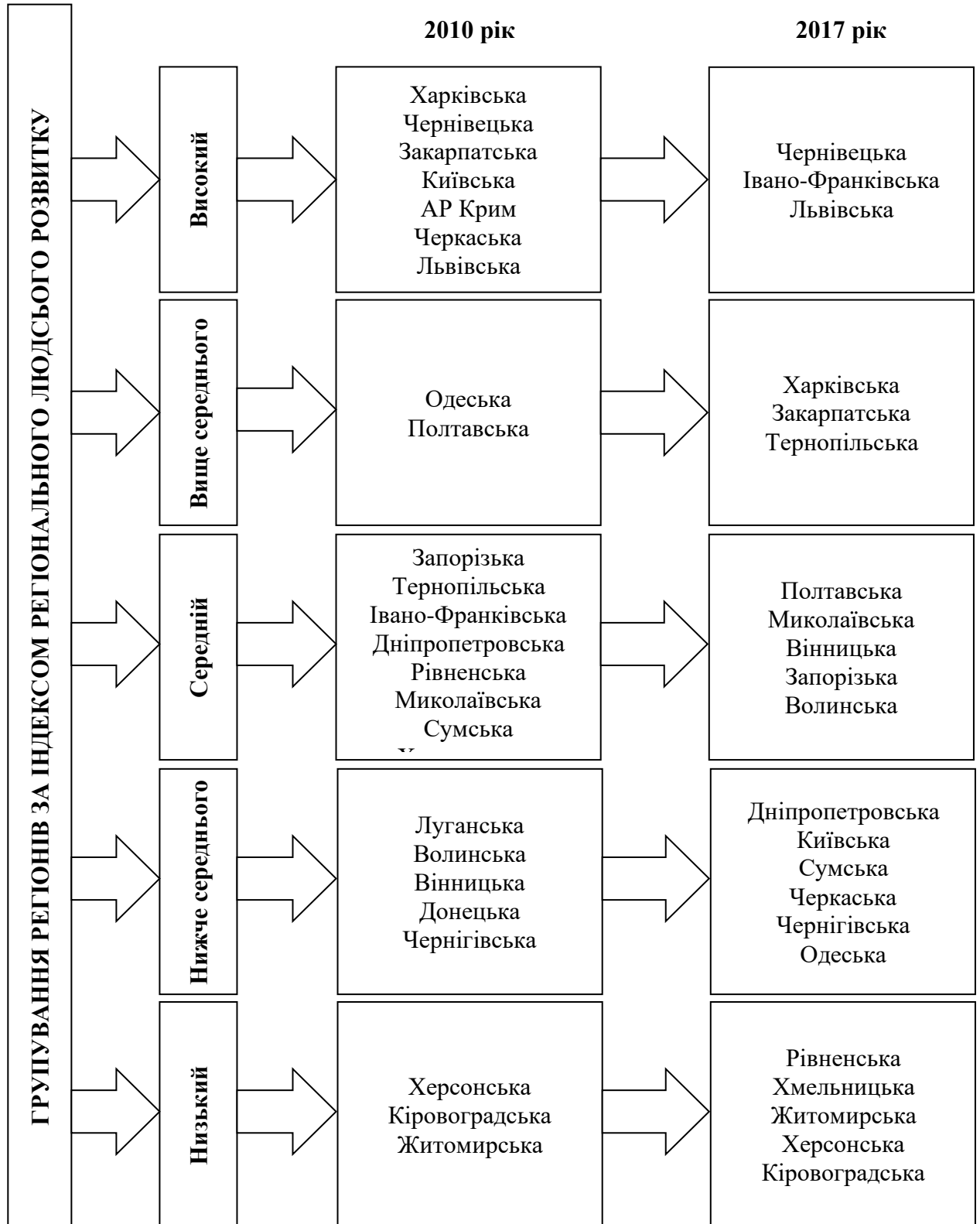

Рис. 2.5. Групування регіонів за ІРЛР

Так, результати проведеного аналізу дозволяють виокремити області-лідери за ІРЛР: Харківська, Чернівецька, Закарпатська, Київська, Черкаська, Львівська області та АР Крим у 2010 р. та Чернівецька, Івано-Франківська та Львівська області у 2017 р. Незмінними лідерами є Чернівецька та Львівська області, а Івано-Франківська характеризується суттєвим покращенням свого рейтингу за ІРЛР – з 12 позиції у 2010 р. регіон перемістився на 2 позицію у 2017 р. Зазначене покращення відбулось за рахунок підвищення показників, що входять до блоків «Комфортне життя» (переміщення з 10 позиції у 2010 р. на 2 позицію у 2017 р.), «Добробут» (переміщення з 19 позиції у 2010 р. на 14 позицію у 2017 р.), «Гідна праця» (переміщення з 12 позиції у 2010 р. на 7 позицію у 2017 р.) та «Освіта» (переміщення з 17 позиції у 2010 р. на 8 позицію у 2017 р.).

Регіонами, що мають найнижчий рейтинг, є Херсонська, Кіровоградська та Житомирська області у 2010 р. та Рівненська, Хмельницька, Житомирська, Херсонська та Кіровоградська області у 2017 р. Значне зниження рейтингу спостерігається у Рівненській (переміщення з 14 позиції у 2010 р. на 18 позицію у 2017 р.) та Хмельницькій (переміщення з 17 позиції у 2010 р. на 19 позицію у 2017 р.) областях.

Найбільший міграційний приріст спостерігається у Одеській, Київській, Харківській областях та АР Крим у 2010 р. та у Київській, Дніпропетровській, Харківській, Одеській, Львівській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях у 2017 р. Найбільше міграційне скорочення спостерігається у Луганській, Рівненській, Донецькій, Херсонській, Сумській та Тернопільській областях у 2010 р. та у Донецькій, Луганській, Вінницькій, Хмельницькій, Запорізькій, Херсонській та Чернігівській областях у 2017 р. Значне збільшення міграційних процесів у 2017 р. порівняно з 2010 р. зумовлено появою нової категорії внутрішніх мігрантів (ВПО), що пов'язана з анексією Криму, втратою державного контролю над територіями в зоні проведення ООС.

Слід зазначити, що високий міграційний приріст спостерігається в регіонах з високим ІРЛР та ІРЛР вище середнього, а найбільше міграційне скорочення, навпаки, в регіонах з низьким ІРЛР та ІРЛР нижче середнього. Така тенденція зумовлена тим, що важливу роль в стимулюванні міграційної активності населення відіграють економічні і соціальні фактори розвитку регіону. Саме відсутність постійного місця роботи, труднощі з працевлаштуванням у найближчій перспективі, незадовільний рівень життя, загальних доходів населення, високий рівень цін на споживчі товари та послуги, низький рівень житлових умов населення часто виступають поштовхом до виїзду українських громадян за кордон на заробітки. Тому, ІРЛР є фактором формування міграційних процесів, що впливає на напрямки та інтенсивність міграційних потоків та їх регіональний розподіл.

Проведений аналіз дозволив виокремити негативні чинники, що є результатом неефективної соціально-економічної державної політики. Серед основних з них слід відзначити наступні: професійно-кваліфікаційні диспропорції попиту і пропозиції робочої сили, неповне використання зайнятої робочої сили, стабільно високий рівень малопродуктивної неформальної зайнятості, порушення морально-психологічного клімату у суспільстві через безробіття молоді, невідповідність галузевої структури зайнятості потребам інноваційного розвитку економіки, незадовільний рівень життя та загальних доходів населення, високий рівень цін на споживчі товари та послуги, низький рівень житлових умов населення. Це свідчить про можливість посилення міграційних настроїв, зростання масштабів міжнародної міграції і відтоку з країни трудового потенціалу.

Таким чином, на основі аналізу рівня та динаміки ІРЛР проаналізовані основні соціально-економічні параметри умов життєдіяльності як індикатори державної та регіональної політики та їх вплив на міграційні процеси.

З метою більш ґрунтовної оцінки економічної складової державної політики проаналізуємо показники валового регіонального продукту та капітальних інвестицій на одну особу (дол. США), які традиційно є найбільш

вагомими показниками, що характеризують ефективність економічної політики регіону та держави в цілому.

Валовий регіональний продукт (ВРП) є одним з найважливіших показників розвитку економіки регіону, економічним підґрунтям для підвищення рівня доходів населення і, відповідно, покращення рівня його добробуту. ВРП характеризує кінцевий результат виробничої діяльності економічних одиниць-резидентів у сфері матеріального і нематеріального виробництва. Цей показник вимірюється вартістю товарів та послуг, виготовлених регіоном для кінцевого використання. ВРП є інтегрованим показником економічного розвитку регіону, який характеризує його внесок у створення валового внутрішнього продукту України. Показниками, які застосовуються при визначенні ВРП виробничим методом, є випуск, проміжне споживання, валова додана вартість, податки та субсидії на продукти [129].

Капітальні інвестиції – це інвестиції у придбання нових і тих, які були у використанні, або виготовлення власними силами для власного використання матеріальних і нематеріальних активів, витрати на капітальний ремонт та модернізацію. До інвестицій у матеріальні активи належать інвестиції у житлові та нежитлові будівлі, інженерні споруди, машини, обладнання та інвентар, транспортні засоби, землю, довгострокові біологічні активи тваринництва та рослинництва, інші матеріальні активи. До інвестицій в нематеріальні активи належать інвестиції у придбання або створення власними силами прав користування природними ресурсами та майном, програмного забезпечення та баз даних, прав на комерційні позначення, на об'єкти промислової власності, авторських і суміжних прав, патенти, ліцензії, концесії тощо [129].

Враховуючи, що бажання покращити матеріальне становище найчастіше є головним мотивом міграцій, принаймні економічних, як у середині країни, так і за кордон, для аналізу доцільно взяти ВРП та капітальні інвестиції на одну особу (дол. США), що характеризують наявні фінансові ресурси для

створення комфортних умов для життя в конкретному регіоні, рівень добробуту населення та перспективи розвитку економіки регіону. Дані за 2010 р. та 2017 р. представлені у табл. 2.6 та для порівняння візуалізовані на картах (рис. 2.6 та рис. 2.7).

Таблиця 2.6

ВРП та капітальні інвестиції на одну особу (дол. США), 2010, 2017 рр.[27]

	2010 р.		2017 р.	
	ВРП на одну особу	Капітальні інвестиції на одну особу	ВРП на одну особу	Капітальні інвестиції на одну особу
АР Крим	2079,0	446,1
Вінницька	1805,0	272,4	2154,4	275,0
Волинська	1752,6	215,2	1844,5	250,6
Дніпропетровська	4371,4	603,5	3584,4	490,6
Донецька	3650,6	425,6	1454,3	151,4
Житомирська	1840,8	197,4	1835,3	230,4
Закарпатська	1546,3	223,4	1262,1	165,3
Запорізька	2979,5	555,5	2778,8	338,6
Івано-Франківська	1865,7	400,3	1708,9	260,3
Київська	3292,2	832,7	3322,0	732,1
Кіровоградська	1956,3	265,4	2036,3	283,0
Луганська	2492,2	309,6	512,3	56,4
Львівська	2059,6	439,8	2148,4	353,9
Миколаївська	2553,7	469,7	2234,3	360,2
Одеська	2839,3	514,8	2313,7	346,7
Полтавська	3734,5	533,1	3920,6	414,2
Рівненська	1736,1	212,0	1551,2	194,8
Сумська	1978,7	236,6	1897,4	233,6
Тернопільська	1475,2	248,6	1424,1	250,7
Харківська	2977,2	369,8	2564,2	266,4
Херсонська	1806,8	218,6	1680,1	258,8
Хмельницька	1713,1	279,7	1841,9	303,5
Черкаська	2182,0	277,1	2202,8	245,9
Чернівецька	1377,7	239,6	1162,7	122,1
Чернігівська	1940,3	217,4	2036,8	266,4

Групування регіонів України за ВРП на одну особу здійснено за формулами (2.1) та (2.2). Розрахунки показали, що найдоцільніше сформувати 5 груп регіонів з інтервалами, визначеними на рис. 2.6 та рис. 2.7.

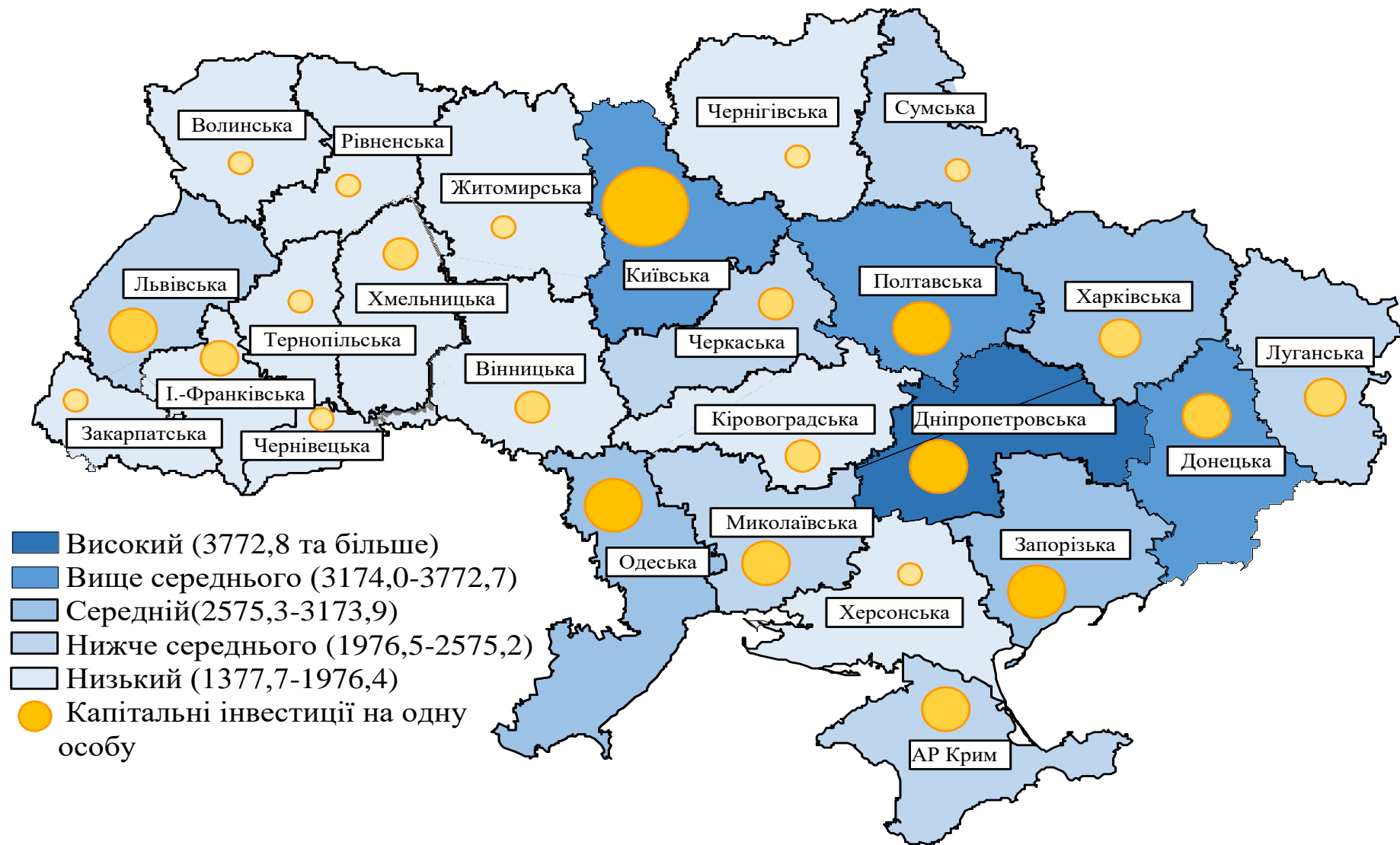

Рис. 2.6. ВРП та капітальні інвестиції на одну особу (дол. США) у 2010 р.

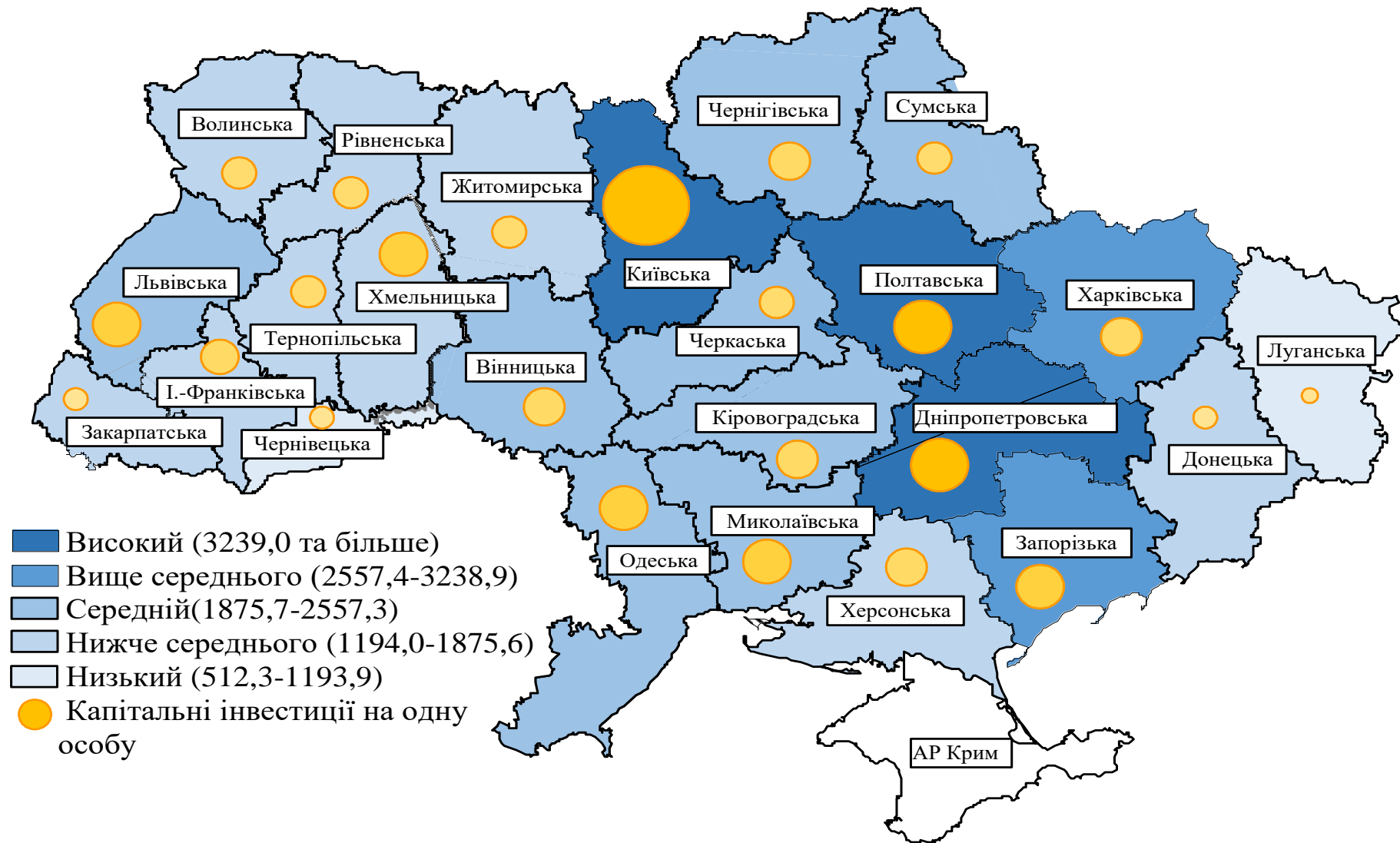

Рис. 2.7. ВРП та капітальні інвестиції на одну особу (дол. США) у 2017 р.

Проведені розрахунки дозволили сформувати 5 груп: з високим ВРП на одну особу, з ВРП на одну особу вище середнього, з середнім ВРП на одну особу, з ВРП на одну особу нижче середнього та з низьким ВРП на одну особу. Групування регіонів за ВРП на одну особу в 2010 р. та 2017 р. для наочності порівняння представлені на рис. 2.8.

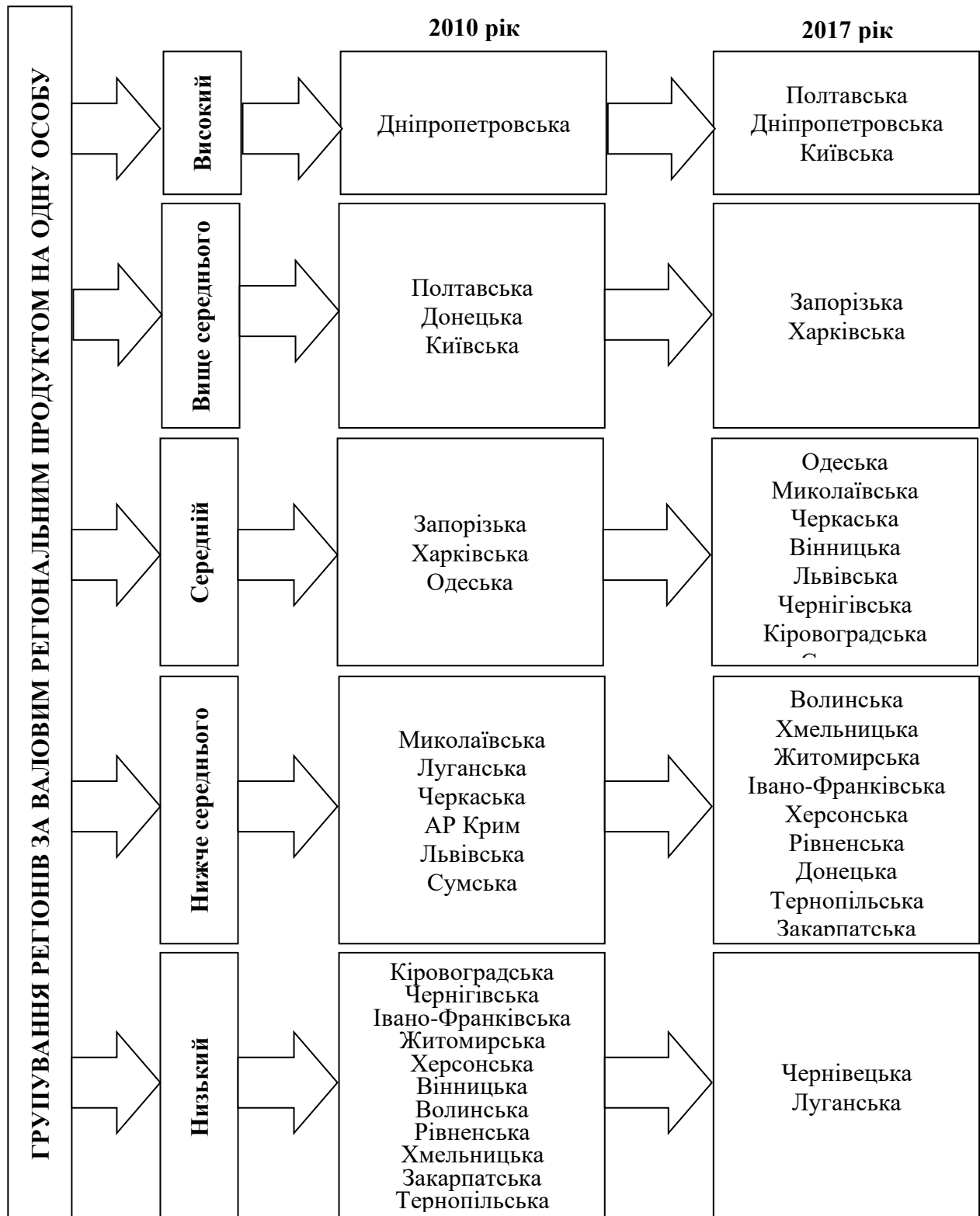

Рис. 2.8. Групування регіонів за ВРП на одну особу (дол. США)

Так, результати проведеного аналізу дозволяють виокремити області з високим та вище середнього ВРП на одну особу: Дніпропетровська, Полтавська, Донецька та Київська області у 2010 р. та Полтавська, Дніпропетровська,

Київська, Запорізька та Харківська області у 2017 р. Незмінними лідерами є Дніпропетровська, Полтавська та Київська області, а Донецька область, навпаки, характеризується значним зниженням ВРП на одну особу, що пов'язано з втратою державного контролю над територіями в зоні проведення ООС, де знаходилось багато промислових підприємств, які формували основну частину зазначеного показника.

Регіонами, що мають найнижчий рейтинг, є Кіровоградська, Чернігівська, Івано-Франківська, Житомирська, Херсонська, Вінницька, Волинська, Рівненська, Хмельницька, Закарпатська, Тернопільська та Чернівецька області у 2010 р. та Чернівецька та Луганська області у 2017 р. Значне підвищення рейтингу спостерігається у Кіровоградській, Чернігівській та Вінницькій областях.

Найбільший рівень капітальних інвестицій на одну особу спостерігається у Київській, Дніпропетровській, Запорізькій, Полтавській та Одеській областях у 2010 р. та у Київській, Дніпропетровській та Полтавській областях у 2017 р. Найнижчий рівень капітальних інвестицій на одну особу спостерігається у Житомирській, Рівненській, Волинській, Чернігівській, Херсонській, Закарпатській, Сумській, Чернівецькій та Тернопільській областях у 2010 р. та у Луганській, Чернівецькій, Донецькій, Закарпатській, Рівненській, Житомирській, Сумській та Черкаській областях у 2017 р.

Слід також відмітити значне скорочення рівня ВРП та капітальних інвестицій на одну особу у 2017 р. порівняно з 2010 р., що пов'язано з негативним впливом на зазначені показники таких факторів, як анексія АР Крим, втрата державного контролю над територіями в зоні проведення ООС. Така тенденція також стимулює міграційну активність населення та виступає поштовхом до виїзду українських громадян за кордон на заробітки. Тому, показники ВРП та капітальних інвестицій на одну особу також є важливим фактором формування міграційних процесів, що впливає на напрямки та інтенсивність міграційних потоків та їх регіональний розподіл.

Таким чином, скорочення чи збільшення чисельності мігрантів, безумовно, є результатом соціально-економічної державної політики. Так, серед соціально-економічних передумов, які спонукають громадян прийняти рішення щодо трудової міграції і впливають на відтік робочої сили за межі країни, слід виокремити такі: економічна ситуація в країні, відмінності в рівні економічного розвитку окремих територій і рівні життя; низька заробітна плата і різниця в оплаті праці, рівень безробіття. Безумовно, підвищення заробітної плати й рівня життя у цілому буде сприяти скороченню числа міграційних переміщень. Тому, необхідним є комплекс заходів з боку держави, спрямований на мінімізацію впливу негативних соціально-економічних факторів, розробку виваженої державної політики щодо врегулювання трудових міграцій та формування сприятливого соціально-економічного розвитку України.

2.3. Міграція як результат освітньої політики держави

Освітня міграція є індикатором та показником ефективності освітньої політики держави. Освітня політика держави – це сукупність політичних рішень і дій у сфері освіти та науки. Освітня мобільність (навчальна та академічна) населення є передумовою освітньої міграції та передбачає переміщення населення з метою навчання у закладах освіти, підвищення кваліфікації, стажування тощо з одного міста, регіону, держави до іншого та повернення після здобуття освіти (певного освітнього ступеня чи професійних компетентностей). Неповорнення мігрантів, які від'їжджали з освітньою метою, є «brain drain» – «відтік мізків» [58, с. 24–25].

Освітні міграційні потоки за географічною ознакою можна поділити на внутрішні та міжнародні. Внутрішні освітні міграції спрямовані до міст та регіонів з розвиненою мережею навчальних закладів і поділяються на міжрегіональні та внутрішньорегіональні переміщення. Зовнішня освітня міграція може розглядатися як міжнародна (переміщення до навчального

закладу іншої країни) та макрорегіональна (переміщення до навчального закладу з іншою освітньою системою) [173].

Внутрішня освітня міграція в Україні – це перш за все міжрегіональна міграція, що є результатом освітньої політики держави, зокрема щодо формування та встановлення умов вступ до закладів вищої освіти, зміни форм власності професійно-технічних закладів освіти, запровадження системи широкого конкурсу. До тих, хто мігрує всередині України з освітньою метою, належать наступні категорії громадян: абітурієнти, які вступили до закладів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти та вищої освіти; студенти, аспіранти, докторанти, які беруть участь в академічній мобільності; фахівці різних професій, що підвищують свою кваліфікацію в установах, організаціях та компаніях.

Внутрішня міграція населення з освітньою метою в Україні практично не відслідковується та не обліковується, але окремі тенденції у внутрішній освітній міграції можна прослідкувати. Зокрема, це стосується міграції абітурієнтів, які вступили до закладів вищої освіти.

У дослідженні аналітичного центру CEDOS виокремлено три групи областей, до яких в'їжджають абітурієнти [148]:

1. Перша група – місто Київ, до якого кожна область віддає частку своїх абітурієнтів – від 6% із Закарпатської до 45% з Чернігівської області.

2. Друга група – Львівська та Харківська області. Львівська область приваблює від 11% до 20% вступників з кожної області західноукраїнського регіону. Харківська область більше охоплює східні та окремі центральні і південні області – від 5% з Кіровоградської до 45% з Луганської області. Варто зауважити, що заклади вищої освіти Харківської області є найбільш привабливими для абітурієнтів з окупованих територій Донецької та Луганської областей через територіальну близькість.

3. Третя група – Одеська, Дніпропетровська (сьогодні – Дніпровська) та Чернівецька області, які отримують від 5% до 14% зарахованих з двох-трьох сусідніх областей.

Отже, протягом 2017 – 2018 рр. лідерство утримують м. Київ, Київська, Харківська та Львівська область. Саме до ЗВО Києва, Харкова, Львова спрямований найбільш потік абітурієнтів [148]. Позитивне сальдо приїзду-виїзду абітурієнтів мають тільки м. Київ, Харківська, Львівська, Одеська та Чернівецька області. Така міграція абітурієнтів між областями є одним з результатів запровадження Міністерством освіти і науки України у 2016 р. принципу широкого конкурсу серед абітурієнтів закладів вищої освіти, що передбачає розподіл бюджетних місць за вибором абітурієнтів. А в свою чергу зросла міграція абітурієнтів до великих міст.

Внутрішня освітня міграція, спричинена державною політикою, має як позитивні сторони: сприяє інтеграції освіти, науки, бізнесу, створює умови для співпраці між різними освітніми установами, сприяє підвищенню якості підготовки та перепідготовки фахівців. Однак, може мати і негативні наслідки: зникнення потужних регіональних закладів вищої освіти, відтік працездатної молоді з середніх та малих міст, «кадровий голод» у регіонах тощо.

Щодо зовнішньої освітньої міграції, то за даними аналітичного центру CEDOS, який поки що єдиний проводив дослідження з освітньої міграції студентів з України до країн-сусідів та країн Європи, динаміка зростання кількості українців на навчання в закордонних університетах з 2009 по 2015 рр. склала 129%. Якщо у 2009 – 2010 н. р. кількість українців, що навчались за кордоном становила 26 063 осіб, то станом на 2014 – 2015 н. р. – 59 648 осіб. Серед країн, що користуються попитом в українських студентів, залишаються Польща, Німеччина, Росія, Канада, Італія, Чехія, США, Іспанія, Австрія, Франція та Угорщина. Причому 2/3 цього приросту склали саме українці, які навчаються в польських університетах [142]. Якщо у 2008 – 2009 н.р. у польських ВНЗ навчалось 2 831 українців, то у 2015 – 2016 н.р. – 30 589 осіб, що

складає понад 53 % усіх іноземних студентів у Польщі [224]. У 2016 – 2017 н.р. кількість українських студентів становить 35 584 [199].

Аналітики CEDOS наводять два випадки, за яких українські студенти від'їжджають на навчання закордон: 1. Можливості для навчання вдома обмежені, але віддача від освіти вдома висока, тому вони здобувають бажану освіту й повертаються додому. 2. Можливості для навчання вдома є, але віддача від освіти нижча, ніж в країні призначення, тому вони їдуть здобувати освіту за кордон з намірами там залишитись на постійне проживання. При чому, доводять, що другий випадок переважає у мотивації українських студентів навчатись закордоном. Здебільшого студенти ідуть на навчання до країн, де висока якість вищої освіти, однак стверджувати, що цей фактор вирішальний не можна. Студенти обирають ті країни, які близькі за мовною ознакою, де велика діаспора та власне присутній «ефект країни» – країни з високими витратами на освіту та високими потенційними доходами студентів [142].

Дослідження CEDOS свідчить не стільки про якісну роботу польських та інших зарубіжних освітніх рекрутерів, скільки про ефективність та результативність державної політики країн, що приймають до себе на навчання українців, в освіті та міграційної політики в аспекті залучення більшої кількості мігрантів з різною метою. Водночас така кількість молоді, яка покидає Україну в результаті освітньої міграції, є доказом неефективності державної політики в сфері освіти українських інститутів влади. В той час як у світі протягом останніх 25 років набирає обертів тренд підтримки та розвитку інноваційності освіти як основи зростання економіки країни, то в Україні з початку 1990-х рр. спостерігались інші тенденції.

Зі здобуттям незалежності Україною протягом більш, ніж 20 років освіта не була пріоритетною сферою розвитку держави. Доказом тому є низка фактів.

1. Фінансування освіти відбувалося довгий час за залишковим принципом: частка державних видатків на освіту у ВВП складала 5,6 % у 1992 р., з 1999 по 2010 рр. ця цифра коливалась від 4,3 % до 8,4 % [63, с. 125]. Після 2010 р. частка

у ВВП коливається на рівні 6-7 %. Однак показник фінансування освіти України у ВВП є на рівні європейських держав, подекуди перевищуючи їх рівень витрат у ВВП. Однак, проблема полягає не в низькому відсотку ВВП, а в низькому значенні самого ВВП [2]. Окрім того, значна частина державного фінансування витрачається фактично на оплату праці, а не на інноваційний розвиток.

2. Попри створену законодавчу базу та низку програм і концепцій розвитку освіти до 2013 р. була відсутня цілісна стратегія розвитку національної освіти, законодавча база довгий час не оновлювалась.

3. Намагаючись зберегти краще від радянської системи, українська освіта починаючи з 1990-х рр. через низку соціально-економічних чинників загрузла в корупції, нівелювалась престижність роботи вчителя та викладача.

4. Кількість загальноосвітніх шкіл скорочувалась, натомість зростала кількість закладів вищої освіти I-IV рівнів акредитації, особливо приватних (період 2000 – 2010 рр.) [28].

5. Відсутність де-факто системи оцінювання якості освіти в Україні. Хоча певні кроки зроблені: 2008 р. – запроваджено систему зовнішнього незалежного оцінювання, з 2018 р. Україна бере участь у PISA – міжнародній програмі оцінювання освітніх досягнень учнів.

6. Внаслідок відсутності державної програми розвитку людського капіталу, підтримки вишів у їх автономії, умов співпраці між університетами та ринком праці (бізнесом, регіональною владою) постійно збільшується розрив між компетентностями випускників вишів та вимогами роботодавців.

Неналежне фінансування вишів, а звідси, як наслідок – скорочення кваліфікованих викладачів, відсутність оновлення матеріальної бази, отримання непотрібного ринку праці диплому – це ті результати державної політики у сфері освіти України, які спричиняють освітню міграцію, в тому числі випускників шкіл. Чим більше поглиблюється криза в освіті, зокрема вищій, тим більше зростає кількість українців, що навчаються за кордоном. Перш за все це «Brain drain» та відтік людського капіталу – потенційної кваліфікованої робочої сили.

Адже більшість студентів їдуть закордон на навчання з метою подальшого працевлаштування та викладачі й науковці охоче використовують закордонні освітні можливості.

На противагу недосконалій державній політиці України у сфері освіти країни Європи, Росія та США провадять системну політику залучення українців на навчання за різними програмами. Спектр програм, що пропонується українцям, надзвичайно широкий: короткотермінові (семестрові, річні) стажування, навчання на бакалаврських та магістерських програмах, докторські студії, постдокторські програми).

Зокрема, польські університети, почавши наприкінці 1990-х рр. – початку 2000-х рр. відчувати відтік студентів в силу демографічних причин розпочали активну діяльність на закордонних ринках освіти. Масштаби розгорнутої діяльності вражають: широка мережа рекрутерів, використання усіх засобів реклами (Інтернет, друкована, зовнішня, реклама у медіа), пропозиція ознайомчих візитів.

Польський уряд один з перших у 1990-х рр. започаткував кілька стипендіальних програм для навчання українців і кількість таких освітніх можливостей з кожним роком зростає. Державні стипендії Польщі для іноземців – це один з елементів державної політики на рівні з наданням карти поляка, яка теж надає можливість на безкоштовне навчання у Польщі. Окрім того, іноземні студенти у Польщі мають дозвіл на роботу, що є ще однією перевагою навчання у Польщі. Це є прикладом того, що поміркована і цілеспрямована державна політика у сфері освіти та міжнародних відносин дає приріст іммігрантів, мінімізує втрати від еміграції поляків у інші країни Європейського Союзу.

На 25 році незалежності відбувається масштабне реформування освіти в Україні, що почалося зі шкільної освіти (Концепція нової української школи [104]). Однак, ситуація з зовнішньою освітньою міграцією в Україні ускладнюється проведенням антитерористичної операції на Сході України,

зволіканням з впровадженням реформування вищої освіти, обмеженістю автономії вишів.

Крім того, України не провадить статистичний облік студентів, які виїжджають за кордон на навчання, які повертаються чи не повертаються. Так само відсутній облік викладачів та науковців. Запровадження статистичного обліку цієї категорії мігрантів, на нашу думку, створило б підстави для оцінки та попередженні втрати інтелектуального потенціалу й людського капіталу України.

Отже, державна політика у сфері освіти України впродовж 1990-х рр. і до сьогодні посилює зовнішню освітню міграцію, відтік студентів на навчання за кордон збільшується щороку. Реформування системи освіти та корегування державної політики у цій сфері ускладнюється війною на Сході та зневірою населення. Поступовість реформ, надання широкої автономії вищим навчальним закладам, створення законодавчих підстав та економічних умов для співпраці з потенційними роботодавцями, розробка освітніх програм з подальшим працевлаштуванням випускників може призупинити зовнішню освітню міграцію з України. Однак, подальшого дослідження та аналізу потребує вплив соціально-економічних чинників та державної політики на міграцію загалом та освітню, зокрема.

2.4. Оцінка сучасних масштабів міграційних переміщень в Україні

Зміни в політичному, соціальному та економічному середовищі держави завжди формують комплекс наслідків, серед яких показовими є міграційні процеси. Масштаби та напрями міграційних переміщень традиційно є чутливими індикаторами коливань показників рівня і якості життя населення та можливостей стабільного їх зростання в перспективі. Для України очікуваним є збільшення обсягу міграційних потоків, яке спостерігається сьогодні: переважно це трудова міграція, зумовлена скороченням попиту на внутрішньому ринку праці, низьким рівнем конкурентоспроможності пропозиції, зниженням рівня життя,

недосконалістю інфраструктури, зростанням соціальної і політичної нестабільності. Мільйони трудових мігрантів з України працюють в країнах СНД, Західної Європи та Північної Америки, що обумовлює значні незворотні втрати трудового потенціалу і обумовлює потребу ідентифікації та систематизації наслідків державної політики в сфері економіки, освіти, регулювання внутрішніх конфліктів тощо.

Основними рисами сучасних міграційних переміщень населення України є: масштабність, розширення соціальної бази, країн та галузей прикладання праці, домінування нелегальної компоненти української трудової міграції, збільшення тривалості перебування заробітчани за кордоном, ускладнення структури мотиваційних чинників до здійснення трудової міграції, поширення так званої «сімейної міграції», тобто виїздів на заробітки за кордон двох або більше членів домогосподарства, повторюваність. Також спостерігається тенденція до помолодшання контингентів, що беруть участь у зовнішніх трудових переміщеннях, тенденція зменшення серед трудових мігрантів осіб з вищою освітою та збільшення частки заробітчани із загальною та спеціальною середньою освітою, а також випускників професійно-технічних закладів [31].

Оцінку сучасних масштабів міграційних переміщень в країні здійснено за наступною схемою:

1. Аналіз зовнішніх міграційних процесів, в рамках якого проведено дослідження сучасних обсягів зовнішньої міграції населення, аналіз динаміки чисельності міжнародних мігрантів та напрямів їх переміщень, виокремлення основних сфер працевлаштування за кордоном та визначення масштабів повернення на постійне проживання до України після тривалої трудової міграції.

2. Аналіз внутрішніх міграційних процесів, в межах якого здійснено визначення основних тенденцій та особливостей внутрішніх переміщень, оцінка масштабів внутрішньорегіональної та міжрегіональної міграції, дослідження статевого та вікового розподілу внутрішніх трудових мігрантів, виокремлення

нової хвилі міграції – внутрішньо переміщені особи з тимчасово окупованих територій та районів проведення антитерористичної операції.

3. Дослідження впливу подій на сході України на внутрішні потоки трудової міграції та на географію напрямів зовнішньої трудової міграції українців, аналіз загальної статистики щодо збільшення запитів про притулок з початку політичної кризи в кінці 2013 року, виокремлення основних країн призначення для внутрішньо переміщених осіб, які вирішили працювати за кордоном.

4. Виокремлення основних чинників та наслідків міграційного руху в Україні, які поділено на наступні групи: демографічні, соціально-економічні, соціально-психологічні; нормативно-правові; політичні.

Сучасний стан розвитку суспільства в Україні характеризується досить високим рівнем міграційних процесів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. У зовнішній міграції населення України, починаючи з 2005 р., спостерігається переважання кількості прибулих над кількістю вибулих. Упродовж 2010-2012 рр. відбувається різке зростання сальдо міграції майже у 10 разів. На рис. 2.9 представлена динаміка відношення сальдо міграції до населення України (коефіцієнт інтенсивності міграції).

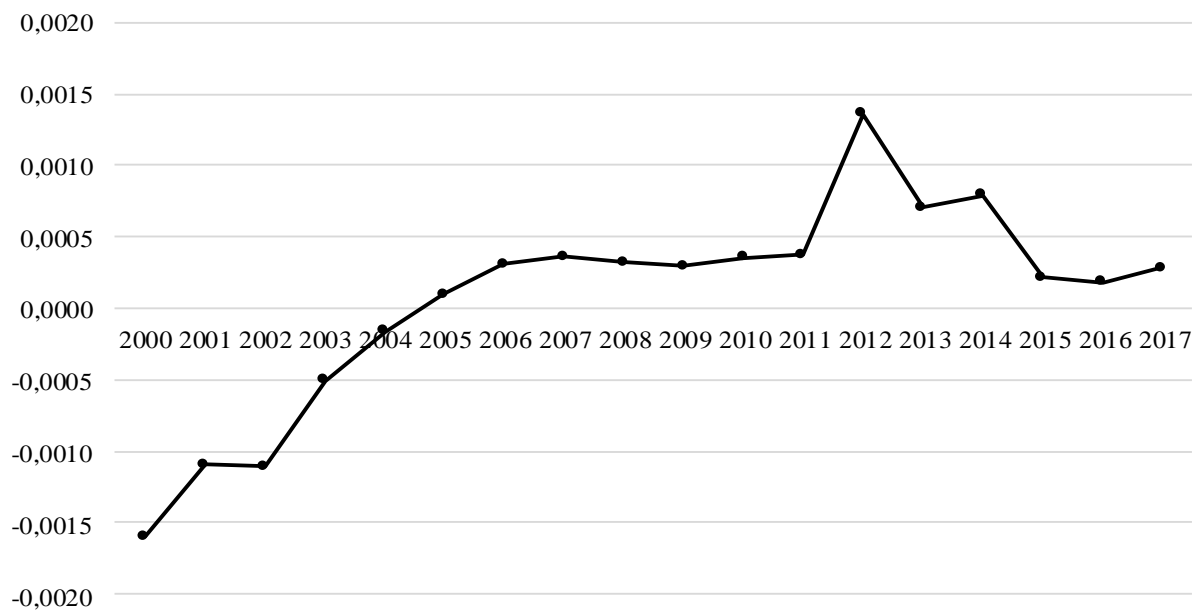

Рис. 2.9. Динаміка коефіцієнту інтенсивності міграції за період 2000-2017 рр. [25]

У 2012 р. значно збільшується кількість прибулих до України (76,4 тис. осіб) при майже незмінній кількості вибулих, сальдо зовнішньої міграції сягає +61,8 тис. осіб. У 2014 р. порівняно з 2013 р. (+31,9 тис. осіб) відбувається зниження міграційного сальдо до +22,6 тис. осіб [32]. З 2014 р. спостерігається різке скорочення інтенсивності міграції, що пов'язано з впливом подій на сході України на внутрішні та зовнішні потоки трудової міграції та на географію напрямів зовнішньої трудової міграції українців. У 2015 р. порівняно з 2014 р. відбувається зниження сальдо зовнішньої міграції до +9,3 тис. осіб, а у 2015 р. – до +7,8 тис. осіб.

На рис. 2.10 представлена динаміка чисельності міжнародних мігрантів у відсотках від загальної чисельності населення України за статтю за 1990-2013 рр. Якщо проаналізувати міжнародні міграційні процеси України, то варто зазначити, що більшість українців виїжджають до країн близького зарубіжжя (Росія (43% мігрантів), Польща (14%), Угорщина (2%), а також до ряду

європейських країн (Чехія (13%), Італія (13%), Іспанія (5%), Португалія (2%), та інші країни (8%)) [86].

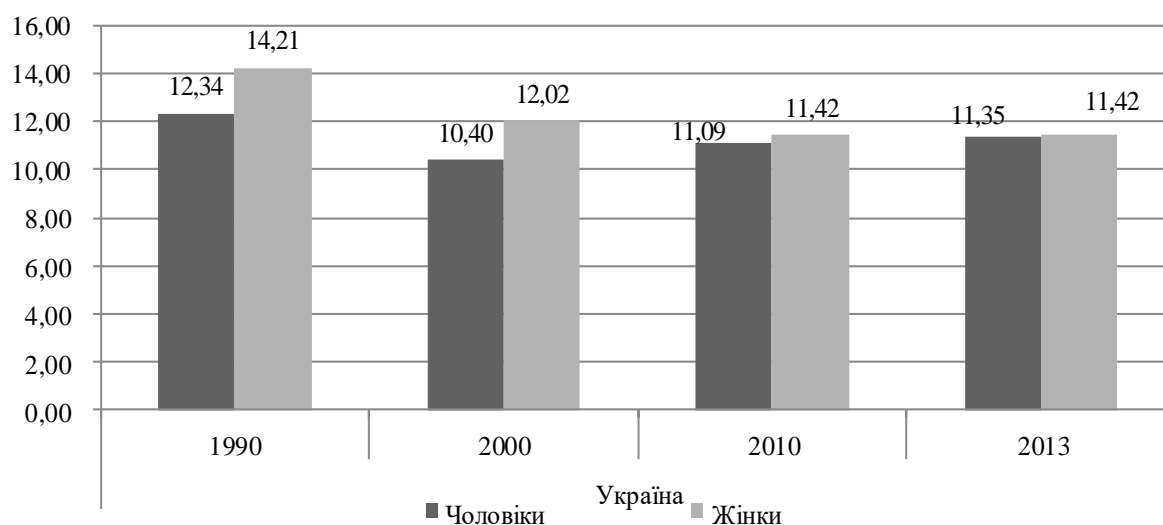

Рис. 2.10. Динаміка чисельності міжнародних мігрантів у відсотках від загальної чисельності населення в Україні за статтю за 1990-2013 рр. [226]

Слід акцентувати увагу, що основною метою виїзду громадян України за кордон заявлено приватні візити, питома вага яких незначно коливається протяг всього періоду і у 2016 році склала 96, 28 %, що менше на 1,22 ніж у минулому році (табл. 2.7) Згідно з результатами дослідження, проведеного у 2013 році Державною службою статистики України та Інститутом демографії та соціальних досліджень, за період 2010-2012 рр. 1,2 млн. українців (3,4% населення у віці від 15 до 70 років) працювали чи шукали роботу за кордоном. При цьому основними сферами працевлаштування стали: будівництво (46%), домашній догляд (18%), сільськогосподарський сектор (11%), оптова та роздрібна торгівля (9%), промисловість (4%), готельний та ресторанний сектор (4%), транспортний сектор (4%), інші види робіт (4%) [25].

За результатами модульного вибіркового обстеження населення (домогосподарств) із питань трудової міграції, проведеного органами державної статистики у січні-червні 2017 року, серед причин працевлаштування за кордоном трудові мігранти відзначили наступні: відсутність в Україні підходящої

роботи, що відповідає здобутій кваліфікації (8,2 %); низький рівень заробітної плати (84,3 %); бажання підвищити рівень кваліфікації за кордоном, зробити кар'єру (0,3 %); бажання жити за кордоном (1,7 %); несприятливі умови праці в Україні (3,6 %); сімейні обставини (возз'єднання з сім'єю, виїзд з чоловіком/дружиною, заміжжя/ одруження тощо) (1,1 %); інші (0,8 %) [53, с. 21].

Таблиця 2.7

Аналіз виїздів громадян України за кордон у 2012-2016 роках

		Службова	Туризм	Приватна	Обслугов. персонал	Військова служба	Всього
2012	кількість виїздів	362631	641836	20428369	321794	632	21755162
	питома вага, %	1,67	0,88	97,49	1,48	0,00	100
2013	кількість виїздів	275151	354840	23131296	227192	568	23989047
	питома вага, %	1,15	0,89	97,48	0,95	0,00	100
2014	кількість виїздів	170720	201541	22065410	198781	0	22636452
	питома вага, %	0,75	1,48	96,42	0,88	0,00	100
2015	кількість виїздів	185170	206598	22779483	193530	14	23364795
	питома вага, %	0,79	0,88	97,50	0,83	0,00	100
2016	кількість виїздів	156157	224646	24287430	227920	230	25226383
	питома вага, %	0,62	0,89	96,28	2,21	0,00	100

Обсяг міжнародної трудової міграції на 2015 р. становив 688,0 тис. осіб (423,8 тис. довгострокових (міграція не менше 1 року) і 264,4 тис. короткострокових трудових мігрантів). Окрім того, близько 310,0 тис. осіб висловили намір мігрувати в найближчі 12 місяців, що становить близько 45% від поточного обсягу [32]. Якщо проаналізувати мету перебування за кордоном мігрантів з України на 2014-2015 роки, то робота займає 87,9%, навчання 5,3%, возз'єднання родини (3,8%). Найменший відсоток займає вимушена міграція (0,5%) та інші напрями.

Звертаючи увагу на географію поїздок зазначимо, що найбільш відвідуваними країнами світу для громадян України стабільно залишаються Польща та Росія. Але якщо у 2012 році перше місце посіла Російська Федерація, то починаючи з 2013 року першість перейшла до Польщі, яка за результатами 2016 року випередила Росію за кількістю виїздів на 40,5 %.

Взагалі слід констатувати, що у 2011 – 2014 роках громадяни України найчастіше виїжджали до республік колишнього СРСР (Росії, Білорусі та Молдови), але на фоні зростання щорічної кількості відвідувань, їх питома вага у загальній кількості постійно знижувалася: у 2012 році – 46 %, у 2013 році – 43,4 %, у 2014 році – 38,7 % та у 2015 році – 40,8 %. Друге місце за кількістю поїздок громадян України за кордон у 2012-2016 роках займали країни-члени ЄС [87, с.48].

Під впливом військових дій та економічної кризи зростають еміграційні настрої населення. За даними Державної міграційної служби, у 2016 році громадянам України видано 13621 дозволів на виїзд за кордон на постійне місце проживання (на 20,1 % більше, ніж минулого року), з них – 2912 дітям, які в майбутньому мали складати людський потенціал країни. Найчастіше документи оформлялись для виїзду на постійне місце проживання до Ізраїлю, Білорусі, США, Німеччини, Польщі, Казахстану, Російської Федерації.

Повернення на постійне проживання до України після тривалої трудової міграції – це поточна тенденція, яка показує ознаки зростання. На сьогоднішній день 144,4 тис. міжнародних довгострокових трудових мігрантів, або 39% від загальної поточної кількості довгострокових трудових мігрантів, повернулися в Україну на постійне проживання. Найбільше мігрантів повернулося з таких чотирьох країн: Російська Федерація (33%), Польща (19%), Італія (9%) та Чеська Республіка (9%). Як і очікувалося, імовірність повернення трудових мігрантів зростає з віком [32].

У 2016 році повернулось в Україну 1958 громадян, які попередньо отримали дозволи на виїзд за кордон на постійне місце проживання, із них 108

Міждержавна міграція								
Кількість прибулих	30,8	31,7	76,5	54,1	42,7	30,7	14,3	-
Кількість вибулих	14,7	14,6	14,5	22,2	21,6	21,4	6,5	-
Міграційний приріст (скорочення)	16,1	17,1	61,8	31,9	21,1	9,3	7,8	-

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

** З квітня 2016 року інформація формувалася на основі наявних адміністративних даних, які надійшли від окремих органів реєстрації (виконавчих органів сільської, селищної або міської ради, сільських голів (у разі якщо відповідно до законодавства виконавчий орган сільської ради не утворено)).

Основним типом міграційного руху в країні залишається перерозподіл населення між сільською місцевістю та міськими поселеннями в межах свого регіону (області). Тобто населення прямує переважно із депресивних регіонів у ті, які динамічно розвиваються, з сільської місцевості в міста та індустріальні центри. Найбільш значними є міграції за напрямком з села, селища до міста. Сільське населення України з 2012 по 2016 роки щороку скорочується на 0,1 % або 80-90 тис. на користь міського населення (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Структура населення України (станом на 1 січня) [25]

		Міське населення	Сільське населення
2011	млн. осіб	31,4	14,3
	%, до всього населення	68,7	31,3
2012	млн. осіб	31,4	14,3
	%, до всього населення	68,8	31,2
2013	млн. осіб	31,4	14,2
	%, до всього населення	68,9	31,1
2014	млн. осіб	31,3	14,1
	%, до всього населення	69,0	31,0
2015	млн. осіб	29,7	13,2
	%, до всього населення	69,1	30,9
2016	млн. осіб	29,6	13,2
	%, до всього населення	69,2	30,8
2017	млн. осіб	29,5	13,1
	%, до всього населення	69,2	30,8

Такі міграції відображають загальносвітові тенденції до урбанізації, проте однією з особливостей урбанізації в Україні є її хаотичний та неконтрольований

розвиток. Зростання кількості міського населення, відтік жителів сільських районів у міста спричиняє не лише розширення площі міських поселень, а й цілий ряд економічних, соціальних та екологічних проблем.

Поїздки на роботу є важливою особливістю внутрішньої (зокрема, внутрішньорегіональної) трудової міграції («маятникова міграція»). Це не означає зміну місця проживання: люди їдуть на роботу в сусіднє/наближче місто, рівень розвинутої ринку праці якого є порівняно вищим. Це об'єктивно обумовлена тенденція, яка буде набувати інтенсивності в регіонах із значним аграрним потенціалом, оскільки міські ринки праці є привабливішими не лише за кількістю вакансій, важливими є зміст і умови праці, перспективи кар'єрного зростання, крім того, у містах теоретично можна розраховувати на поліпшення умов життя в порівнянні з сільськими населеними пунктами. Кількість поїздок у великі міста є значно вищою (55%) у порівнянні з поїздками у середні та малі міста (34%) або у сільську місцевість (17%).

Міжрегіональна міграція також є масовим видом внутрішньої міграції українських громадян. Вона становить більше третини обсягів міграції всередині країни (36% у 2003 році, 37% у 2008 році та 39% у 2012 році). Наслідком переміщень цього типу є певні депопуляційні втрати у сільській місцевості Заходу і Півночі України [32].

У результаті аналізу офіційних статистичних даних щодо міжрегіональної та міждержавної міграцій, виокремлено деякі регіональні особливості, які притаманні міграційним процесам в регіонах. За даними 2016 року найвищим сальдо міждержавної міграції є в Київській, Одеській, Харківській, областях та м. Києві. Сальдо внутрішньорегіональної, міжрегіональної міграції є додатним по Івано-Франківській, Київській, Львівській, Одеській, Сумській областям та м. Києву. Найбільш привабливими для внутрішньої міграції є м. Київ та Київська область, які значно випереджають інші регіони України. Це підтверджує пряму залежність процесів внутрішньої міграції від розмірів

середньомісячної заробітної плати, адже м. Київ та Київська область є регіонами з найвищим рівнем середньомісячної заробітної плати.

Щодо статевого розподілу мігрантів, слід зазначити, що чоловіки набагато частіше є учасниками процесів внутрішньої міграції (62%), ніж жінки (38%), і ця тенденція буде продовжуватися в найближчому майбутньому. Віковий профіль внутрішніх трудових мігрантів подібний до профілю короткострокових і довгострокових міжнародних трудових мігрантів: переважна кількість осіб, які здійснюють внутрішню міграцію є віком 30–44 років (41%). Це контингент з потенційно найвищою продуктивністю та низькими перспективами повернення, що поглиблює гостроту демоекономічних втрат. Крім того, найближчим часом внутрішня трудова міграція за спостереженнями стане більш привабливою для молодого населення (18-29 років), і збільшиться в цій віковій групі з 28% до 34%.

В Україні внутрішня мобільність населення вдвічі більша, ніж кількість зовнішніх трудових мігрантів (1643,0 тис. осіб). Загальний обсяг внутрішньої міграції в 2014 р. становив 9% від економічно активного населення в Україні.

До 2014 року внутрішні міграційні процеси в Україні характеризуються природними міграціями населення, а також міграціями, спричиненими техногенними катастрофами, стихійними лихами, несприятливою екологічною обстановкою (аварія на ЧАЕС, повені, шкідливе промислове виробництво), а також такими, які викликані перерозподілом внутрішніх ринків праці.

У 2013 – 2014 рр. в Україні виникає нова хвиля міграції – внутрішньо переміщені особи з тимчасово окупованих територій та районів проведення антитерористичної операції. За даними Державної міграційної служби, станом на 31 грудня 2014 р. загальна кількість таких осіб, з урахуванням переміщених у межах Донецької та Луганської областей, становила близько 630 тис. осіб [25]. За даними ООН, кількість біженців і внутрішньо переміщених осіб в Україні значно вища – 1,8 млн. осіб (з урахуванням тих, хто переїхав в інші регіони України, та тих, хто виїхав за межі країни) [70].

За інформацією структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, в регіонах, з урахуванням осіб, які тимчасово виїжджали із зони антитерористичної операції у межах Донецької та Луганської областей для отримання пенсії та інших соціальних виплат (згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 509), станом на 12 грудня 2017 року в Україні зареєстровано 1493536 переселенців з Донбасу і Криму [138] (рис.2.11). Починаючи з кінця 2016 року їх кількість незначно знизилась, що свідчить про повернення деяких громадян додому, в тому числі і через проблеми, які пов'язані з адаптацією і соціально-економічною інтеграцією, або про небажання зберігати статус переміщеної особи та підтримувати реєстрацію за місцем тимчасового перебування через втрату очікувань на суттєву допомогу від держави.

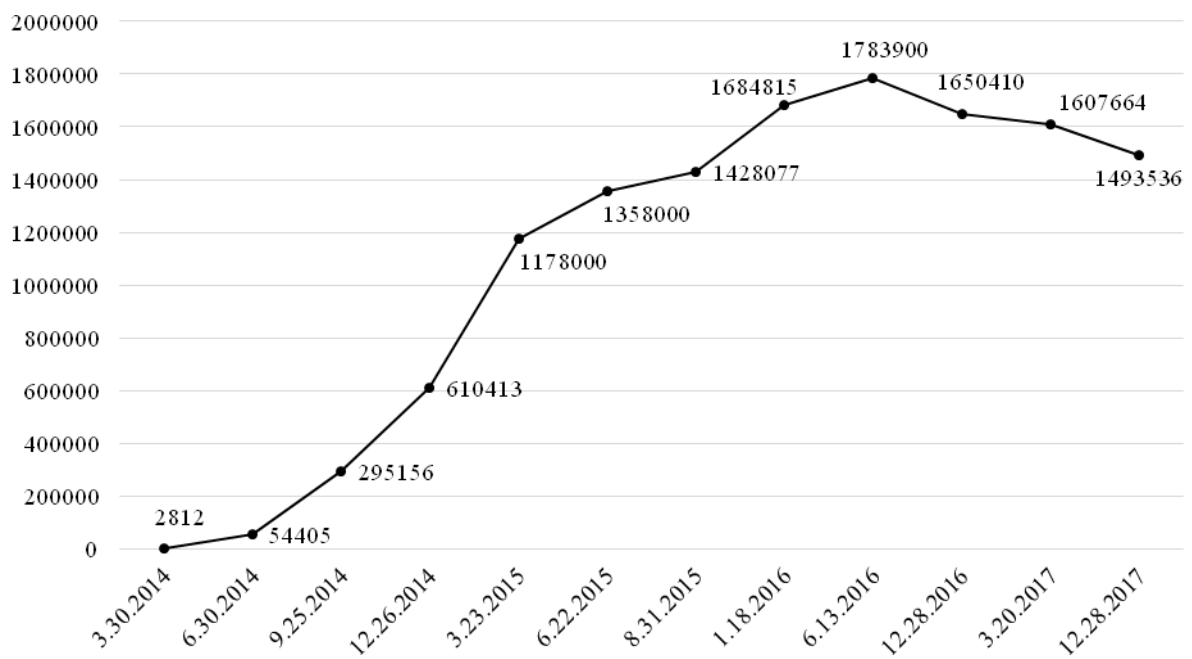

Рис. 2.11. Кількість зареєстрованих ВПО в Україні, осіб [95]

Необхідно зазначити, що найбільша кількість ВПО розміщена у регіонах, які безпосередньо оточують зону, охоплену конфліктом, - у районах Донецької та Луганської областей, а також на територіях, які складають першу лінію областей, прилеглих до Донбасу, - Харківської, Дніпропетровської та

Запорізької (табл. 2.10). Це обумовлено тим, що переселенці прагнуть залишитись на найближчій відстані від дому, намагаючись підтримувати тісні зв'язки із залишеними вдома членами сімей та турбуючись про власне майно.

Таблиця 2.10

Динаміка внутрішніх переміщень з Криму та Сходу України, осіб [138]

Регіон	березень 2014	серпень 2014	березень 2015	серпень 2015	грудень 2016	грудень 2017
Вінницька	300	2608	10700	12148	14351	14879
Волинська	56	1053	3100	3644	4744	2887
Дніпропетровська	27	16533	71000	72973	77124	74067
Донецька		56545	390500	530274	559864	541037
Житомирська	11	3230	8300	9482	12176	7291
Закарпатська	11	1261	3000	3293	3546	3435
Запорізька	10	18214	79100	98650	92315	54297
Івано-Франківська	240	1499	3400	3833	4862	3465
Київська	62	471	4500	7526	57174	61542
Кіровоградська		3377	8400	10239	14921	7154
Луганська	32	15087	138500	208325	292031	296639
Львівська	1526	5160	8300	9896	12122	12074
Миколаївська		3152	8500	8275	8607	8339
Одеська	5	8579	22800	30324	42675	39481
Полтавська		8630	25500	28658	29959	26018
Рівненська	25	1081	3200	3170	3204	3226
Сумська		2521	13400	14556	16116	11088
Тернопільська	26	992	2400	2623	2516	2300
Харківська		28432	145100	184867	194226	121548
Херсонська	13	4043	10500	12435	16710	13786
Хмельницька	70	1985	6700	7124	6930	6999
Черкаська		3660	11600	13518	13805	12804
Чернівецька	20	1346	2300	2876	3434	2470
Чернігівська		2941	8000	9368	9623	8704
м. Київ	410	29500	110900	140000	157645	158943
Разом	2812	221960	1100000	1428077	1650410	1493536

Розміщення ВПО зменшується з віддаленням від тимчасово окупованих територій. Найменша кількість розселених у Тернопільській, Чернівецькій, Рівненській, Закарпатській, Івано-Франківській та Волинській областях. Крім того, працездатне населення та діти, які переїхали до цих регіонів складають понад 50%, а частка осіб пенсійного віку коливається від 23 до 40 %. У 2017 році різко знизилась кількість ВПО у Запорізькій області – до 54,3 тис., майже вдвічі

– в Кіровоградській та Житомирській областях. Частка ВПО в загальній чисельності населення регіонів наведена у табл. 2.11.

Таблиця 2.11

Частка ВПО в чисельності населення регіонів України, % [138]

№ з/п	Регіон	Частка ВПО в чисельності населення регіонів	
		на 1 січня 2016 року	на 1 січня 2017 року
1	Вінницька	0,72	0,90
2	Волинська	0,39	0,46
3	Дніпропетровська	2,61	2,39
4	Донецька	5,78	13,19
5	Житомирська	0,58	0,98
6	Закарпатська	0,3	0,28
7	Запорізька	3,77	5,31
8	Івано-Франківська	0,27	0,35
9	Київська	2,65	3,30
10	Кіровоградська	1,21	1,55
11	Луганська	3,63	13,30
12	Львівська	0,32	0,48
13	Миколаївська	0,64	0,75
14	Одеська	1,38	1,79
15	Полтавська	1,97	2,10
16	Рівненська	0,26	0,28
17	Сумська	1,48	1,46
18	Тернопільська	0,24	0,24
19	Харківська	7,55	7,19
20	Херсонська	0,96	1,58
21	Хмельницька	0,52	0,54
22	Черкаська	1,05	1,12
23	Чернівецька	0,26	0,38
24	Чернігівська	1,13	0,93
25	м. Київ	1,21	5,39

Отже, події на сході України вплинули не тільки на внутрішні потоки трудової міграції, а й на географію напрямів зовнішньої трудової міграції українців. Наймасовішою серед усіх потоків міграції є трудова маятникова міграція, яка часто є небезпечною і неофіційною, супроводжується порушенням прав і свобод мігрантів. Поточні тенденції ілюструють збільшення внутрішньої міграції в напрямі зі Сходу і Півдня України до центральних та західних областей. Однак в довгостроковому періоді за умови подальших протистоянь на Сході України та проблемних стосунків з Росією можна очікувати прискорення зовнішньої міграції.

Як свідчать результати проведеного Міжнародною організацією з міграції дослідження, анексія Криму та військові дії на Донбасі активізували не лише потоки внутрішньої, а й зовнішньої вимушеної міграції, що проявилось у зростанні до 22 тис. клопотань про притулок, поданих громадянами України в європейських державах, що на третину більше, ніж у 2014 році, і в понад 20 разів більше, ніж у 2013 році. Найбільше таких клопотань подано в Італії, Німеччині, Іспанії та Польщі. Однак лише за незначною чисельністю звернень було отримано позитивні рішення. Так, у 2015 році статус біженця в країнах Євросоюзу, у відповідності до Женевської конвенції 1951 року, набули 415 громадян України, додаткову форму притулку за гуманітарними міркуваннями – 1150 осіб [198].

Поряд із західним напрямом, частина вимушених мігрантів із зони конфлікту обрала східний напрям і виїхала до Російської Федерації, що обумовлено географічною близькістю, наявністю родинних зв'язків. Так, за даними Федеральної міграційної служби РФ, у 2015 році на території Росії було зареєстровано 2,5 млн. осіб - громадян України, що майже на мільйон більше, ніж на 1 січня 2014 року [140]. Крім того, на кінець 2015 року на обліку перебували 273 громадянина України, яким було надано статус біженця, і 311 тис. тих, хто користувався тимчасовим притулком [21].

Росія і країни ЄС залишаються основними країнами призначення для українців, які вирішили працювати за кордоном. Різниця в заробітній платі дотепер є основним фактором, який підштовхує українців до міграції. Міграційний прогноз, проведений Міжнародною організацією з міграції в рамках проекту «Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні» [32], вказує на те, що міграційні потоки до певної міри знизяться після 2026 – 2028 рр., що також може призвести до зменшення кількості мігрантів. В той же час, міграційні потоки можуть зрости більше, ніж очікується, якщо напруження політичних відносин з Росією буде зберігатися, в разі ескалації/стагнації конфлікту в східних регіонах України або його

поширення на інші регіони країни. В такому випадку можна очікувати на зростання кількості осіб, які будуть звертатися про надання притулку. Щодо напрямів міграційних переміщень, вірогідною є концентрація навколо популярних і сьогодні – Росія і країни ЄС.

Таким чином, за результатами проведеного Міжнародною організацією з міграції дослідження в рамках проекту «Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні» загальними тенденціями міграційних процесів в Україні є [32]:

- поступове зменшення обсягів короткострокової трудової міграції до Росії та, натомість, збільшення обсягів довгострокової трудової міграції до США й Канади, а також до регіону ЄС;

- збільшення чисельності жінок, які братимуть участь у довгостроковій і короткостроковій трудовій міграції;

- підвищення рівня участі молодих людей (віком 18-29 років) у внутрішній і міжнародній міграції;

- збільшення зовнішніх довгострокових та короткострокових потоків трудової міграції з міських районів, особливо з великих міст;

- збільшення кількості жителів з північної, східної й центральної України, які будуть готові брати участь у довгостроковій трудовій міграції.

Сучасні масштаби міграційних переміщень в Україні характеризуються досить високим рівнем внутрішньої та зовнішньої міграції. Міграційні потоки впродовж останніх років залишаються незмінними – більшість українців виїжджають до країн близького зарубіжжя (Росія, Польща, Угорщина, а також до ряду європейських країн (Чехія, Італія, Іспанія, Португалія, та інші країни). Оцінка масштабів міграційних переміщень показала, що в Україні внутрішня мобільність населення вдвічі більша, ніж кількість зовнішніх трудових мігрантів. Так, загальний обсяг внутрішньої міграції в 2014 р. становив 9% від економічно активного населення в Україні. В 2013 – 2014 рр. в країні виникає

нова хвиля міграції – внутрішньо переміщені особи (ВПО) з тимчасово окупованих територій та районів проведення антитерористичної операції.

Вивчення масштабів міграційних переміщень визначив основні проблеми міграції в Україні: поширеність нелегальної трудової міграції; збільшення обсягів довгострокової трудової міграції; підвищення рівня участі молодих людей у внутрішній і міжнародній міграції; збільшення кількості жителів з північної, східної й центральної України, які відрізняються більш високим рівнем готовності до довгострокової трудової еміграції (психологічна сторона – як такі, що вже зробили перший крок до цього, економічна передумова – втрата нерухомості, роботи, стабільних доходів тощо); посилення негативних соціально-економічних і демографічних наслідків. Гострота та неоднозначність проблем, якими характеризуються масштаби і напрями міграційних процесів в Україні, дають підстави говорити про необхідність отримання більш достовірної інформації по країні щодо розподілу працівників-мігрантів за віком, статтю, освітою, сімейним станом, місцем призначення міграції, статусом зайнятості на батьківщині та в приймаючій країні, тривалістю роботи за кордоном, що сприятиме отриманню більш якісного аналізу міграційних процесів та розробці ефективного механізму їх регулювання та забезпечення захисту трудових прав мігрантів.

Крім того, проведений аналіз масштабів, причин та особливостей міграційних переміщень українських громадян виявив неефективність державної міграційної політики та є підставою для систематизації основних чинників впливу на міграційний рух в Україні за двома періодами – 2010 – 2014 рр. і 2014 – 2017 рр. Чинники впливу за змістом диференційовані за групами: демографічні, соціально-економічні, соціально-психологічні, нормативно-правові, політичні, для кожної групи чинників визначені наслідки міграційних процесів для країни (рис. 2.12).

Результати аналізу наочно демонструють сталий характер негативного впливу традиційних причин міграційних переміщень українців та значний перелік нових обставин в житті країни, що обумовлюють появу нових

контингентів мігрантів, тобто маємо загострення ситуації та високу потребу в державному впливі. Показово, що період 2010–2014 рр. характеризується не дуже сприятливою, але відносно стабільною ситуацією в країні, до якої населення поступово адаптується, а період 2014–2017 рр., навпаки, характеризується непередбачуваними викликами, нестабільністю у всіх сферах життя, різким спадом в соціально-економічній та політичній сферах, проявами неконтрольованої втрати найвищої державної цінності – суверенітету. Тому в 2010–2014 рр. рішення про міграцію формуються індивідуально або домогосподарствами, мають переважно плановий характер, якому передують довготривала підготовка (пошуки гідної зайнятості, вивчення мови, планування освіти, психологічне налаштування до переміщення). В період 2014–2017 рр. – міграція/еміграція набуває масового характеру, для багатьох рішення є вимушеними на фоні нестабільної та непередбачуваної ситуації в країні, що пов'язана з анексією Криму, втратою державного контролю над територіями в зоні АТО (стрімка зміна обставин, непередбачуване, незаплановане переселення, втрата житла), без належної підготовки. Особливістю є новий аспект психологічних чинників – панічні настрої, негативний емоційний фон, дискомфорт на фоні різкого падіння рівня життя, втрата зв'язків з «малою батьківщиною».

Основні чинники впливу на міграційний рух в Україні в період з 2010 р. по 2014 р.	Основні чинники впливу на міграційний рух в Україні в період з 2014 р. по 2017 р.	Наслідки міграційних процесів для України	
Поступове скорочення тривалості життя на фоні низького рівня життя; прагнення жінок до міжнародних шлюбів; етнічні національні ознаки як основа для еміграції (репатріація)	Активізація всіх чинників впливу, характерних для попереднього періоду	Зменшення загальної чисельності населення та її економічно активної частини; старіння населення; зниження народжуваності в молодих сім'ях; збільшення навантаження на працюючих; конфлікти, обумовлені крос-культурними комунікаціями	Демографічні
Незадовільні умови та оплата праці; професійно-кваліфікаційний дисбаланс на ринку праці країни; низький рівень задоволеності якістю та рівнем життя в країні; низький рівень соціальної захищеності населення	Погіршення кон'юнктури ринку праці через економічний спад; зростання податкового навантаження на працюючих, малий і середній бізнес; обмеження можливостей ведення бізнесу через корупцію; суттєве падіння рівня життя; активна експансія закордонних ВНЗ на території країни	Втрата найпродуктивнішої частки трудового потенціалу; вплив інтелектуального потенціалу; погіршення якісних характеристик працюючих (рівня кваліфікації, професійних навичок); обмеження можливостей інноваційного, проривного економічного зростання	Соціально-економічні
Окремі прояви соціальної напруженості; відчуття дискомфорту та незадоволеності якістю життя та перспективами розвитку держави; обмежені можливості професійної реалізації в країні	Відчуття незахищеності та невпевненості в майбутньому на фоні втрати стабільного життєвого укладу; відчуття проявів «соціальної ізоляції» ВПО; зневіра у державну підтримку	Посилення навантаження на витратну частину бюджету (соціальна сфера); відсутність почуття «цілісності» сім'ї; неповноцінність виховання майбутнього покоління за умови відсутності одного з батьків; соціально-культурні конфлікти; втрата носіїв національної самосвідомості	Соціально-
Відсутність офіційно укладеного договору, що спричиняє незахищеність трудових прав мігрантів; відсутність затверджених нормативних положень щодо умов праці; відсутність досконалого організаційно-правового забезпечення міграційних процесів	Спрощення процедури одержання віз шляхом підписання міжнародних угод; запровадження безвізового режиму; запровадження режиму малого прикордонного руху між Україною, Польщею, Угорщиною та Словаччиною	Прояви дискримінації громадян під час тимчасової роботи за кордоном; перехід легальної міграції до нелегальної; ведення прихованих валютних операцій, що призводить до зменшення податкових надходжень до бюджету	Нормативно-правові
Політична нестабільність в країні; неефективна система державного управління; незахищеність від зловживань з боку владних структур; криміналізація суспільства	Революція гідності, анексія Криму, втрата державного контролю над територіями в зоні АТО; недосконалі та несвочасні рішення щодо захисту суверенітету держави та підтримки ВПО; низький рівень національної безпеки; преференції для власників «карти поляка» та «карти угорця»; надання статусу «біженця» в країнах ЄС	Загальна зневіра у майбутнє; поступова втрата Україною суб'єктності; посилення соціальної напруги; загострення криміногенної та політичної ситуації в країні	Політичні

Рис. 2.12. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні (2010–2017 рр.)

Нова категорія внутрішніх мігрантів – ВПО – потенційно є емігрантами, оскільки в умовах непередбачуваного, незапланованого переселення проявили свою спроможність адаптуватись до нових обставин, забезпечили можливість підтримувати звичний для них спосіб життя та мати все необхідне для гідного існування. ВПО мають більшу ступінь готовності до міграційних переміщень (рівень активності, ступінь мобілізації, готовність до змін, адаптивність, стійкість до нервово-психічних перевантажень, високий рівень працездатності та життєздатності), оскільки вони вже здійснили переміщення в межах своєї країни і, не знайшовши належної державної підтримки та можливостей покращення життєвого укладу, психологічно готові зробити крок до переміщення за кордон.

Отже, у 2010–2014 рр. чинниками впливу на міграційний рух виступали: поступове скорочення тривалості життя на фоні низького рівня життя, незадовільні умови та оплата праці, професійно-кваліфікаційний дисбаланс на ринку праці країни, низький рівень задоволеності якістю та рівнем життя в країні, неефективна система державного управління, незахищеність від зловживань з боку владних структур, то у 2014–2017 рр. на перше місце виходять такі чинники, як: відчуття незахищеності та невпевненості в майбутньому на фоні втрати стабільного життєвого укладу, відчуття проявів «соціальної ізоляції» ВПО, зневіра у державну підтримку, недосконалі та несвоєчасні рішення щодо захисту суверенітету держави та підтримки ВПО, низький рівень національної безпеки.

Як бачимо з проведеного аналізу, наслідки міграційного руху для України носять переважно негативний характер, що пов'язано, перш за все, з втратою найпродуктивнішої частки трудового потенціалу, впливом інтелектуального потенціалу, поступовою втратою Україною суб'єктності, посиленням соціальної напруги, загостренням криміногенної та політичної ситуації в країні, та свідчать про те, що в сучасній Україні, незважаючи на вже існуючу певну кількість нормативно-правових документів, законодавчу базу, існування органів, що займаються питаннями міграції, активізацію діяльності уряду в цій сфері,

відсутня цілісна модель міграційної політики та чіткий механізм регулювання міграційних процесів, що не дозволяє ефективно управляти механічним рухом населення.

Проведене порівняння міграційних переміщень в періоди 2010–2014 рр. та 2014–2017 рр. свідчить про те, що на фоні стабільно неефективної державної міграційної політики, яка не змінюється протягом досліджуваного періоду, все ж таки відбулись значні зміни в обсягах та особливостях міграційного руху в Україні. Це підтверджує авторську гіпотезу щодо суттєвого, а в деяких випадках визначального впливу соціально-економічних чинників, що обумовлюють державну політику в інших сферах, на міграційні переміщення.

З метою вирішення специфічних проблем, що притаманні міграційним процесам в Україні, необхідно удосконалити існуючу міграційну політику шляхом створення ефективного механізму регулювання міграційних процесів та включати заходи щодо: створення сприятливих умов та стимулів для повернення працюючих мігрантів до України; попередження відтоку за кордон працездатного населення, інтелектуального потенціалу країни, забезпечення реалізації та захисту трудових прав мігрантів; запровадження цільової державної програми щодо збереження кількісного та якісного трудового потенціалу України; розробка нового та приведення існуючого законодавства України з питань міграційної політики у відповідність до міжнародних норм; удосконалення системи обліку міграційних процесів за допомогою постійного моніторингу, соціологічних досліджень, розширення та вдосконалення державної статистичної звітності. Крім того, вирішення міграційних проблем потребує удосконалення соціально-економічної політики держави в цілому, підвищення рівня та якості життя населення, створення умов зацікавленості жити і працювати в Україні, що дозволить зменшити негативні міграційні тенденції, загальмувати відтік економічно активного населення за межі держави.

РОЗДІЛ 3

ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ПРІОРИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

3.1. Світовий досвід державного регулювання міграційних процесів

Сучасні світові тенденції економічного розвитку, різниця у соціально-економічному становищі різних країн, глобалізаційні процеси обумовлюють активізацію та інтенсивність міжнародних міграційних процесів, які охопили сьогодні населення всіх країн та континентів. Тому очевидною є актуальність проблем, пов'язаних з міграцією та вдосконаленням механізму її регулювання через розробку ефективної державної міграційної політики.

Кожна країна має свої особливості міграційного простору, що виражаються у відмінностях видів, інтенсивності, тривалості, напрямках міграції, а, отже, напрямках, заходах, інструментах державної міграційної політики.

Існуючі моделі міграційної політики різних країн є достатньо різними, так, наприклад, деякі країни стимулюють в'їзд іноземців, приток населення, а інші навпаки, активізують заходи протидії еміграції до країни. Щодо України, то в умовах сьогодення, незважаючи на вже існуючу певну кількість нормативно-правових документів, законодавчу базу, існування органів, що займаються питаннями міграції, активізацію діяльності уряду у цій сфері, відсутня цілісна модель міграційної політики та чіткий механізм державного регулювання міграційними процесами, що не дозволяє ефективно управляти механічним рухом населення. Тому для України корисним є досвід тих країн, в яких вже створений ефективний механізм регулювання міграції й які досягли в цій сфері певних результатів, а також країн, що мають або мали спільні риси з ситуацією, що притаманна сучасному міграційному просторові України.

Сьогодні міграційні процеси України мають неврегульований характер, про що свідчать певні проблеми: постійна втрата інтелектуального та трудового потенціалу, поширення нелегальної міграції, недосконалість інформаційної бази. За

таких умов для України важливим є вивчення досвіду регулювання міграційних процесів як країн-експортерів з метою збереження трудового потенціалу в межах країни, так і країн-імпортерів з метою підвищення рівня його мобільності та залучення іноземної робочої сили до вітчизняного ринку праці.

Сучасна міграційна політика більшості зарубіжних країн характеризується гнучкими засобами регулювання, принципами селективності та диверсифікації, а її основними напрямками виступають: розробка заходів, що регулюють міграційні потоки; боротьба з нелегальною міграцією; інтеграція іммігрантів до приймаючої країни; розвиток міжнародної співпраці у міграційній сфері. Однією з характерних особливостей сучасної міжнародної міграції робочої сили є активне втручання держави в ці процеси шляхом регулювання та укладання угод на міжнародному ринку праці, надання дозволу на в'їзд та контролю за терміном виїзду іммігрантів, створення сприятливих умов для залучення додаткової іноземної робочої сили тощо.

Міжнародна трудова міграція виникає з причин диференціації у рівнях соціально-економічного розвитку, умовах та якості життя. Тобто, розвинені держави виступають як країни-реципієнти, до яких спрямовані основні світові міграційні потоки (це країни західної Європи (Австрія, Бельгія, Франція, Німеччина, Люксембург, Нідерланди, Швеція, Великобританія), США, Саудівська Аравія, Об'єднанні Арабські Емірати, Австралія тощо). А кожний дев'ятий мешканець розвинутих держав – іммігрант, при чому у низці країн іноземці складають вагомую частину населення та робочої сили. Тому наприкінці ХХ ст. головний зміст міграційної політики таких держав полягав у обмеженні еміграції. Але сучасні проблеми, що існують на світовому ринку праці, не виключають об'єктивну потребу в іммігрантах, бо її обумовлюють процеси скорочення загальної чисельності населення, а також дефіцит певних категорій спеціалістів на ринку праці. Це обумовило потребу в удосконаленні існуючих моделей міграційної політики та розробці програм залучення іммігрантів. Особливості міграційної політики різних країн світу представлено на рис. 3.1 [56; 58].

Модель міграційної політики	Програми трудової міграції	Загальні та спеціальні вимоги в'їзду
<p>→ Англійська</p>	<p>імміграція кваліфікованих спеціалістів; імміграція висококваліфікованих спеціалістів; бізнес-імміграція (бізнес-консультанти, підприємці, інвестори); некваліфіковані сезонні працівники.</p>	<p>обґрунтування роботодавцями потреби у додатковому залученні працівників; кваліфікаційні та освітні характеристики працівника; бальна система оцінювання претендента; для підприємців – наявність бізнес-планів та можливість їх фінансування; для інвесторів - наявність фінансового капіталу для інвестування; запрошення на роботу від конкретного роботодавця</p>
<p>→ Німецька</p>	<p>імміграція кваліфікованих спеціалістів; активний рекрутинг іноземних студентів та практикантів; бізнес-імміграція; залучення мігрантів у сферу інформаційних технологій (зелена картка).</p>	<p>селекція за віком, кваліфікацією, професійним досвідом, знанням мови; запрошення на роботу від конкретного роботодавця; відсутність робочої сили на внутрішньому ринку праці; підтверджений досвід управління бізнесом, можливість та бажання розвитку власного бізнесу в країні.</p>
<p>→ Американська</p>	<p>імміграція спеціалістів зі вченим ступенем в сфері науки, мистецтва, освіти, бізнесу спорту тощо; програма H1B; програма NAFTA; імміграція некваліфікованих працівників.</p>	<p>обґрунтування роботодавцями потреби у додатковому залученні працівників; освіта, досвід роботи запрошення від роботодавця на умовах, відповідних до норм трудового законодавства; відсутність робочої сили на внутрішньому ринку праці.</p>
<p>→ Канадська</p>	<p>імміграція кваліфікованих спеціалістів; бізнес імміграція (інвестори, підприємці та самозайняті).</p>	<p>бальна система оцінювання: освіта, знання англійської або французької мови, досвід роботи, вік, адаптивність; наявність фінансових коштів для інвестування в економіку країни в залежності від категорії бізнес іммігрантів.</p>
<p>→ Французька</p>	<p>імміграція кваліфікованих спеціалістів; залучення мігрантів у сферу інформаційних технологій.</p>	<p>запрошення від конкретного роботодавця; існування компанії більше 3 років та наявність певного розміру капіталу; освіта, відсутність судимості, медичний огляд; встановлений розмір річного окладу.</p>
<p>→ Шведська</p>	<p>імміграція кваліфікованих спеціалістів.</p>	<p>освіта, професійні навички; відсутність робочої сили на внутрішньому ринку праці; забезпечення встановленого рівня оплати праці.</p>
<p>→ Італійська</p>	<p>імміграція кваліфікованих спеціалістів; дозвіл на працевлаштування.</p>	<p>освіта, досвід роботи, запрошення на роботу від конкретного роботодавця; обґрунтування роботодавцями потреби у додатковому залученні працівників.</p>
<p>→ Японська</p>	<p>залучення інженерів та спеціалістів.</p>	<p>освіта, професійні навички, досвід роботи; забезпечення встановленого рівня оплати праці.</p>

Рис. 3.1. Особливості міграційної політики країн світу

Актуальними напрямками для вирішення існуючих проблем у міграційних процесах в Україні є поширення гнучких підходів, що використовуються іншими країнами світу, таких як: спрощення процедури в'їзду та працевлаштування фахівців, полегшення доступу до ринку праці членів сімей іммігрантів, спрощення порядку зміни статусу іноземців, які навчаються, надання дозволу на працевлаштування тощо. Однак, такі підходи тісно переплітаються з іншою проблемою – потребою у кадрах з високими якісними характеристиками.

Необхідними заходами розширення притоку кваліфікованих закордонних спеціалістів є наступні: використання гнучкої системи квот для тимчасової міграції спеціалістів; здійснення спеціальних програм, що стимулюють приток дефіцитних категорій спеціалістів; спрощення умов найму спеціалістів високої кваліфікації; забезпечення іноземним випускникам можливості працювати на території країни після закінчення навчання тощо. Наприклад, в Швеції, Данії, Нідерландах надаються податкові пільги іноземним експертам, що проживають в країні менше 5 років [179, с. 72].

Важливим напрямом міграційної політики у боротьбі за кваліфіковану робочу силу є розробка програм, що стимулюють її повернення до батьківщини. Корисним для України є досвід таких країн, як Японія, Китай, Індія, де активно розробляються програми зі стимулювання повернення студентів, що отримували освіту за кордоном, та науковців і висококваліфікованих спеціалістів, що працюють за межами держави. Аналогічні програми постійно реалізуються у США, Канаді, Швейцарії, Німеччині, Ірландії, Фінляндії, Австрії.

Цікавий світовий досвід державного регулювання інтелектуальної міграції. Багато країн схильні послаблювати міграційний режим у відношенні кваліфікованих кадрів. Способи можуть бути різними: починаючи з відкриття тимчасового доступу на закриті ринки праці працівникам, які уклали трудовий договір, і, закінчуючи можливістю необмеженого в'їзду в країну для постійного перебування та пошуку роботи [11, с. 65]. Вибір конкретних принципів

обумовлений основними цілями і завданнями міграційної політики, між тим, у доповнення до заходів міграційної політики, для залучення кваліфікованих кадрів у деяких країнах здійснюються спеціальні заходи фінансового заохочення (рис. 3.2). Цей аспект має для України особливе значення, оскільки серед мігрантів і потенційних мігрантів переважає частка осіб, що мають високий рівень освіти.

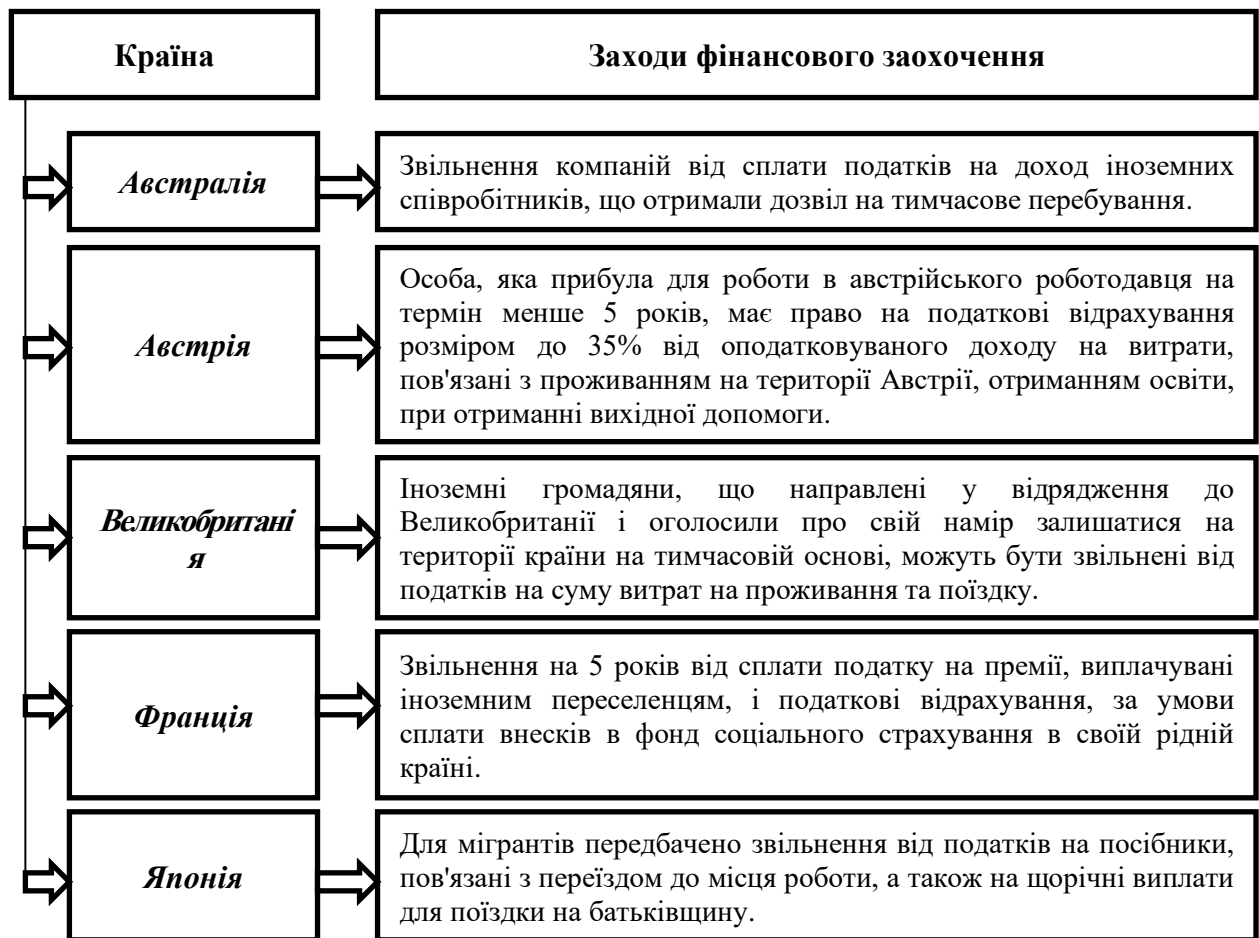

Рис. 3.2 Заходи фінансового заохочення висококваліфікованих мігрантів у різних країнах світу [190; 221; 222]

Разом з тим, західноєвропейські держави потребують й некваліфікованої робочої сили. Для стимулювання міграції цієї категорії працівників застосовуються квоти працевлаштування іноземців та підписання угод про залучення тимчасових робітників (Франція, Німеччина, Швейцарія, Італія, Португалія).

Важливим є вивчення міграційних моделей країн з низьким та середнім рівнем доходу на душу населення, де сформувалась специфічна модель міграційної поведінки: певна частина молодих осіб після кількох років праці в економічно розвинутих країнах повертаються на батьківщину, маючи заощадження та певні навички, які допомагають забезпечити їм та їх сім'ям необхідний рівень життя. Міграційні моделі таких країн можна поділити на три типи в залежності від їх цільової спрямованості та ступеню втручання держави у регулювання міграційних процесів (рис. 3.1). Перший тип міграційної моделі склався, наприклад, в Індії, другий є характерним для Кореї, Філіппін, третій – Китаю, В'єтнаму.

Використання та поєднання елементів першого та другого типу моделей є прийнятними для України, оскільки тимчасова трудова еміграція за підтримки держави може стати ефективною альтернативою постійному виїзду та нелегальним трудовим поїздкам [93, с. 68]. Для реалізації такого напрямку доцільним є: посилення контролю за діяльністю організацій, що займаються працевлаштуванням українців за кордоном; удосконалення інформаційної бази щодо обліку мігрантів; створення та забезпечення доступності інформаційної бази щодо вакансій та умов працевлаштування за кордоном; посилення соціального захисту прав трудових мігрантів; удосконалення та приведення чинного законодавства у цій сфері у відповідність до міжнародних норм і стандартів [117, с. 161–162].

Рис. 3.3. Міграційні моделі країн з низьким та середнім рівнем доходу на душу населення

Необхідною складовою міграційної політики є комплекс заходів з протидії нелегальній міграції. Поширеність цього негативного явища вимагає створення ефективних заходів протидії нелегального перебування у країні, покарання тих, хто незаконно використовує працю іноземців та вирішення питань депортації та легалізації. До ефективних заходів протидії нелегальній міграції доцільно віднести: штрафи для роботодавців, що використовують нелегальну робочу силу; відшкодування витрат для повернення працівника до країни-донора; посилення контролю за діяльністю організацій, що надають послуги працевлаштування за кодомом і виступають посередниками у наймі робочої сили; посилення

прикордонного контролю, боротьби з торгівлею людьми тощо. Заходи щодо протидії нелегальній міграції в різних країнах світу наведено в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Світовий досвід щодо протидії нелегальній міграції [194]

Країна	Заходи щодо протидії нелегальній міграції
<i>Бельгія</i>	Встановлено штрафні санкції (в сумі до 500 тис. франків) для підприємців за найм кожного нелегального працівника.
<i>Велико-британія</i>	З метою боротьби з нелегальною міграцією встановлюються щорічні квоти на мігрантів з країн, що не входять до ЄС. Діє база даних, до якої заносяться відомості про всіх, хто перетнув кордон країни і залишився в ній на нелегальних підставах. Всі вони підлягають депортації, подальший в'їзд до Великобританії їм закритий.
<i>Італія</i>	Активно розвивається багатостороннє співробітництво з країнами, звідки виходять і через які йдуть потоки мігрантів. Йдеться, зокрема, про фінансову допомогу, інвестування в розвиток виробництва і створення робочих місць. Проводячи легалізації, уряд Італії намагається задовольнити потреби бізнесу і системи соціальних послуг, де є потреба в робочій силі. В останні роки, через те, що органами ЄС заборонено масові легалізації, влада проводить «вибіркове врегулювання робочих відносин». В першу чергу це стосується категорії «домашніх працівників» і «доглядальниць», зайнятих в будівництві та інших галузях, де спостерігається нестача робочої сили або виникає потреба за допомогою дешевої іммігрантської праці підвищити конкурентоспроможність. Згідно з законодавством, іммігранти, які не мають віз, направляються в Спеццентр і максимум через 60 днів висилаються з країни без права в'їзду протягом 10 років. Власник підприємства, який використовує працю нелегальних іммігрантів, платить за кожного штраф в розмірі 5 тис. євро.
<i>Канада</i>	В законодавстві передбачено суворі заходи для боротьби з нелегальною міграцією. Так, співробітники імміграційної служби можуть заарештовувати іноземців, а також тих, хто має вид на проживання, і порушив імміграційне законодавство. Водночас у тих є право звернення до незалежного апеляційного комітету. Після спеціальних слухань в комітеті особа, яка порушила імміграційне законодавство, має бути депортована. Законодавство передбачає суворі заходи щодо покарання для тих, хто приймає участь в організації нелегальної міграції та траффікінгу: довічне ув'язнення і штраф в 1 млн. канадських доларів. Ці заходи відповідають змісту двох нових протоколів ООН про те, що контрабанду людьми і траффікінг слід розглядати як кримінальні злочини. Особи, які підробляють документи або займаються підробкою в цілях сприяння нелегальній міграції, караються позбавленням волі від 5 до 14 років.
<i>Японія</i>	Діють суворі закони про перебування іноземців та одна з найдосконаліших у світі систем їхнього обліку. Біометричний контроль для всіх іноземців, які в'їжджають в країну (відбитки пальців і фотографування). Незаконне перебування іноземних громадян, як мінімум, веде до депортації з країни, а в разі злісних порушень тягне кримінальну відповідальність і тюремне ув'язнення. У 2012 році вступили в силу нові правила реєстрації іноземців, спрямовані на посилення контролю над їх проживанням і роботою. Введено штраф в 200 тис. ієн (близько 2,5 тис. доларів), якщо іноземець не повідомить протягом 14 днів про зміну адреси; він може бути депортований, якщо не зробить це протягом 90 днів. Підприємцю, який незаконно найняв іноземця на роботу загрожують до 3 років в'язниці або штраф до 3 млн. ієн (37,5 тис. дол.). Імміграційна служба разом з поліцією здійснює контроль в місцях можливого проживання незаконних мігрантів.

Нині широкого розповсюдження набуває такий напрям міграційної політики по відношенню до нелегальних мігрантів як легалізація. Бельгія, Греція, Іспанія, Італія, Португалія, Швейцарія та інші країни вдалися до амністій, що полягали у легалізації мешканців, які проживали нелегально і не були помічені у порушеннях закону, працювали і мали необхідний заробіток [80, с. 39]. Але низка країн виступає проти процесу легалізації, оскільки це може стати стимулом для збільшення чисельності нелегальних мігрантів у майбутньому (Австралія, Німеччина, Данія, Норвегія, Японія).

Для сучасної України вивчення досвіду процесів легалізації корисний як для країни-донора з точки зору захисту громадян, що виїжджають працювати за кордон та вирішення питань їх соціальної захищеності, умов перебування та повернення до батьківщини. Також для України важливим є застосування досвіду використання дієвих заходів з протидії нелегальної міграції щодо посилення прикордонного контролю, зменшення контрабанди робочої сили, укладання двосторонніх міждержавних угод, міжнародних угод про сумісну охорону кордону, боротьбу з організованою злочинністю тощо.

Невід'ємною складовою міграційної політики зарубіжних країн є політика інтеграції іммігрантів, що є реакцією на присутність мігрантів як постійних елементів суспільства. Найбільший досвід у цій сфері має Швеція, яка використовує концепцію інтеграції ще з 1960-х рр., що включає принципи рівності, свободи вибору, партнерства. Широко розповсюджений досвід інтеграції також у Нідерландах, Данії, Франції та Німеччині [80, с. 39]. Для нашої держави досвід інтеграції є корисним і як для країни-реципієнта, і як для країни-донора.

Аналіз зарубіжного досвіду ряду країн з питань інтеграції мігрантів свідчить про те, що в даний час існують різні підходи і варіанти державної політики, спрямованої на інтеграцію мігрантів до приймаючого суспільства (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Зарубіжний досвід державної політики в сфері інтеграції мігрантів [37;150]

Країна	Цільові групи	Заходи, що спрямовані на інтеграцію мігрантів
Австра- лія	Прибувають по каналу гуманітарної допомоги, возз'єднання сімей і не володіють в достатній мірі англійською мовою, біженці.	Вивчення англійської мови для повнолітніх іммігрантів; допомога у підготовці до отримання громадянства; підтримка в особливо складних життєвих ситуаціях; надання субсидій для оцінки кваліфікацій іноземних кваліфікованих працівників; інтегрована стратегія облаштування та гуманітарної допомоги.
Канада	Новоприбулі іммігранти, які володіють професійними навичками або капіталом. Родичі громадян, які прибули по каналу возз'єднання сім'ї. Особи, які отримали статус біженця.	Інтенсивне мовне навчання; поселення і адаптація іммігрантів; Національна гостьова програма; допомога при переселенні; програма «Шлях до працевлаштування» (сприяння у працевлаштуванні, можливості проходження професійних тренінгів для новоприбулих іммігрантів з високим рівнем кваліфікації); Інтернет сайт «Ідемо в Канаду» - інформація про Канаду та ринок праці; Канада для Всіх: Канадський план дій протидії расизму.
Нідер- ланди	Громадяни третіх країн, які є визнаними біженцями або мають дозвіл на постійне проживання. Громадяни Нідерландів, народжені за межами країни.	Проходження інтеграційного тесту до в'їзду в країну як умова отримання дозволу на в'їзд і тимчасове проживання. Здача мовного тесту і тесту на знання культури Нідерландів, як умова для отримання дозволу на постійне проживання. У разі невиконання іммігрантом зобов'язань з навчання, місцеві органи влади можуть застосувати штрафні санкції.
Порту- галія	Біженці; особи, які шукають притулок; особи, які прибувають на постійне місце проживання. Деякі види допомоги надаються всім групам іммігрантів без винятку.	Уряд підтримує залучення місцевих громадських організацій, що дозволяє поліпшити взаємодію між реалізованими проєктами з розвитку місцевих громад та інтеграції іммігрантів. Водночас, брак довгострокових стратегій сталого соціально-економічного розвитку є причиною недостатньої ефективності реалізованих програм. Відсутні механізми, які спрямовані на економічну інтеграцію іммігрантів.
Фран- ція	Групи іммігрантів: ті, що проживають на території країни тривалий час; новоприбулі.	Підписання інтеграційних контрактів обов'язково для прибуваючих іноземних громадян на всій території країни. Вони передбачають вивчення новоприбулими французької мови та країнознавства. Існують регіональні інтеграційні програми для іноземних громадян
Чехія	Всі групи іноземних громадян, які перебувають на території Чехії більше року.	Урядом прийнята Стратегія для інтеграції іноземних громадян. Проте конкретні заходи по інтеграції (мовні курси, сприяння в працевлаштуванні), спрямовані на біженців і осіб, які шукають притулок.
Японія	Іноземні громадяни, які відчують складності в адаптації внаслідок мовного бар'єру: висококваліфіковані працівники в технічних областях; особи, які емігрували раніше та їхні нащадки; іммігранти, які прибувають в рамках Програм підготовки професійних кадрів.	Відсутнє законодавство щодо інтеграції на національному рівні. Розроблено Короткострокові заходи, спрямовані на підтримку іноземних громадян в країні. Вони включають наступне: освіта (надання підтримки при зарахуванні до школи дітям іноземних громадян, що мають обмежені фінансові можливості для оплати освіти дітей); праця (удосконалення професійної підготовки іноземних громадян, підтримка створення робочих місць); житло (забезпечення житлом іноземних громадян, що позбулися роботи); заходи щодо запобігання катастроф і злочинів; інформаційне забезпечення; програма підготовки технічних кадрів.

Розрізняються міграційні політики країн, що виступають експортерами, та країн, що є імпортерами робочої сили. Характерні риси міграційної політики країн-експортерів і країн-імпортерів трудових ресурсів представлені в табл. 3.3. Ті країни, що виступають одночасно країнами експортерами і імпортерами трудових ресурсів, мають такі міграційні моделі, що засновані на сполученні названих вище характеристик, наприклад, стимулювання виїзду безробітних з низькою кваліфікацією з одночасним залученнями висококваліфікованих спеціалістів, вчених, підприємців. Саме створення гнучких напрямів міграційної політики шляхом поєднання різноманітних її елементів є підставою для ефективного державного регулювання міграційних процесів країни.

Таблиця 3.3

Характерні риси міграційної політики країн-експортерів і країн-імпортерів трудових ресурсів

ХАРАКТЕРНІ РИСИ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ:	
ПРИЙМАЮЧИХ КРАЇН	КРАЇН ПОСТАЧАЛЬНИКІВ РОБОЧОЇ СИЛИ
<ul style="list-style-type: none"> - залучення висококваліфікованих спеціалістів; - відбір найкращих іноземних студентів, що навчаються в країні та успішно адаптувалися до умов проживання у приймаючому суспільстві та надання їм права на роботу та проживання; - жорстока політика боротьби з нелегальною міграцією. 	<ul style="list-style-type: none"> - заохочення виїзду частки населення з метою зменшення безробіття та соціальних витрат; - контроль та регулювання грошових надходжень до країни у вигляді валютних переказів мігрантів; - обмеження процесів втрати інтелектуального потенціалу.

Таким чином, приєднання України до єдиного міграційного та правового простору робить європейські та інші зарубіжні країни прикладом вирішення міграційних проблем та джерелом важливого позитивного досвіду регулювання міграцій. Досвід зарубіжних країн дає підставу стверджувати, що Україна не повинна йти шляхом «закритого» кордону, а має використовувати гнучкі заходи із залучення іноземної робочої сили з високими якісними характеристиками, сприяти зворотній міграції заробітчан та осіб, що навчаються за кордоном, активізувати співпрацю з країнами походження та призначення мігрантів.

Вивчення та урахування світового досвіду служить підставою для розробки якісної та комплексної міграційної моделі, яка є сьогодні необхідністю при реалізації ефективної державної міграційної політики. Такі завдання міграційної політики тісно переплітаються з удосконаленням загальної соціально-економічної політики держави, що призведе до підвищення рівня та якості життя населення, підвищення мобільності робочої сили, створення умов зацікавленості жити і працювати в Україні.

3.2. Сценарії розвитку міграційних процесів

Задача регулювання міграції в сучасній Україні набуває дедалі більшої актуальності та розглядається серед стратегічних пріоритетів державної політики, що обумовлено поширенням негативних наслідків міграційного руху, його незворотним характером для продуктивної частини населення. Міграційна ситуація в Україні останніми роками стала відносно самостійним чинником, що поглиблює диспропорції економічного та соціального розвитку в окремих регіонах і країні в цілому. Як одна з форм адаптації людей до умов життя, що змінюються, міграція суттєво впливає на географію, структуру і динаміку населення, рівень розвитку продуктивних сил, стан ринку праці, соціально-економічні характеристики рівня життя [29, с. 159]. Тобто існує нагальна потреба формування і реалізації дієвої державної політики, спрямованої на попередження міграційних втрат та мінімізацію негативних наслідків міграції.

Тенденції міграційного руху є залежними від комплексу чинників, рівень яких визначає його поточну інтенсивність та перспективні показники. З метою визначення ступеню впливу ключових чинників на інтенсивність міграційних переміщень та сальдо міграції використано інструментарій кореляційно-регресійного аналізу. Предметом аналізу є дослідження впливу соціальних, економічних та політичних факторів на зазначений процес, прогнозування показників, які характеризують міграцію в Україні. Результатом має стати обґрунтування ймовірних сценаріїв розвитку міграційних процесів в Україні.

У розділі 2 дисертаційної роботи встановлено, що міграційні процеси є індикатором впливу соціально-економічних, політичних, національних, релігійних, військових факторів, під впливом яких зростає кількість населення, яке переміщується, що пов'язано з постійною або тимчасовою зміною місця проживання з незалежних від населення причин. Для перевірки цієї гіпотези визначено рівень впливу соціальних, економічних та політичних факторів на динаміку показників міграційного руху за допомогою кореляційно-регресійного аналізу.

Основними економічними показниками, що впливають на міграційні процеси, є валова додана вартість; валова додана вартість у розрахунку на одну особу; капітальні інвестиції; іноземні інвестиції; доходи бюджету; витрати бюджету; індекс споживчих цін; обсяг виробленої продукції; обсяг реалізованої продукції; інвестиції в основний капітал; експорт-імпорт товарів та послуг тощо. Серед найважливіших соціальних показників, що є індикаторами розвитку міграційних процесів ключовими вважаємо такі: індекс людського розвитку; кількість населення та його структурні показники; природний приріст населення; доходи населення; рівень економічної активності, кількість безробітних; рівень безробіття; середньомісячну заробітну плату; обсяг споживання товарів і послуг тощо.

Для комплексної оцінки впливу економічної складової державної політики вважаємо за доцільне обрати *показник капітальних інвестицій*, який узагальнено характеризує ефективність економічної політики держави через динаміку обсягів внутрішнього та зовнішнього інвестування. Також враховуючи, що бажання покращити матеріальне становище найчастіше є головним мотивом міграцій, то для аналізу доцільно взяти капітальні інвестиції, що характеризують наявні фінансові ресурси для створення комфортних умов для життя, рівень добробуту населення та перспективи розвитку економіки країни.

У відповідності до змісту розділу 2, капітальні інвестиції – це інвестиції у придбання нових і тих, які були у використанні, або виготовлення власними

силами для власного використання матеріальних і нематеріальних активів, витрати на капітальний ремонт та модернізацію. До інвестицій у матеріальні активи належать інвестиції у житлові та нежитлові будівлі, інженерні споруди, машини, обладнання та інвентар, транспортні засоби, землю, довгострокові біологічні активи тваринництва та рослинництва, інші матеріальні активи. До інвестицій в нематеріальні активи належать інвестиції у придбання або створення власними силами прав користування природними ресурсами та майном, програмного забезпечення та баз даних, прав на комерційні позначення, на об'єкти промислової власності, авторських і суміжних прав, патенти, ліцензії, концесії тощо [129].

З метою визначення ступеню впливу економічних показників на соціальну сферу суспільства та ідентифікації симетричного або незбалансованого соціально-економічного розвитку в контексті прямого чинника міграційної активності населення доцільно проаналізувати *Індекс людського розвитку (ІЛР)*. Індекс людського розвитку (ІЛР) – це підсумковий показник для оцінювання довгострокового прогресу людського розвитку у трьох основних площинах: 1) довготривале та здорове життя, 2) доступ до знань, 3) гідний рівень життя. Довге і здорове життя вимірюється середньою тривалістю життя. Рівень знань вимірюється середньою кількістю років, витрачених на освіту дорослим населенням, тобто середньою кількістю років навчання протягом життя у людей віком від 25 років; а доступ до навчання та знань – очікуваними роками навчання для дітей-першокласників, тобто загальною кількістю років навчання, на які дитина, що досягає шкільного віку, може розраховувати, якщо панівні моделі вікових показників зарахування до школи залишаються незмінними протягом життя дитини. Рівень життя вимірюється валовим національним доходом (ВНД) на душу населення в доларах постійної купівельної спроможності рівня 2011 року, конвертованих за коефіцієнтами переходу на паритет купівельної спроможності (ПКС) [60].

Отже, індекс людського розвитку є комплексним показником, яким найбільш повно можна охарактеризувати як економічний, так і соціальний розвиток країни.

Для оцінки політичної ситуації в країні доцільно проаналізувати результати дослідження «Розвиток демократії в країнах перехідного періоду (Nations in Transit)». *Розвиток демократії в країнах перехідного періоду (Nations in Transit)* – дослідження і супроводжуваний його рейтинг, що характеризують рівень розвитку демократії, стан політичних прав і громадянських свобод в європейських і азійських державах колишнього соціалістичного блоку, так званих «країнах перехідного періоду». Випускається щорічно міжнародною правозахисною організацією Freedom House. Дослідження позиціонується як порівняльний інструмент аналізу політичних трансформацій для загального розуміння того, якою мірою та чи інша країна є демократичною або авторитарною державою. Дані оцінки також дозволяють провести порівняльний аналіз демократичних реформ в досліджуваних країнах, а також аналіз тенденцій довгострокового політичного розвитку в окремо взятій країні. Дослідження не дає оцінку конкретним урядам, країни оцінюються з урахуванням практичної ролі їх державних і недержавних діючих суб'єктів стосовно стану індивідуальних прав і свобод громадян.

У підготовці дослідження беруть участь експерти провідних американських аналітичних центрів за участю партнерських організацій в Східній Європі, Росії та Середньої Азії. У своїх оцінках політичних систем «країн перехідного періоду» аналітики Freedom House керуються методологією експертних оцінок, заснованої на стані семи ключових показників розвитку демократії: виборчий процес (Electoral Process); рівень розвитку громадянського суспільства (Civil Society); рівень незалежності засобів масової інформації (Independent Media); рівень демократичності національного уряду (National Democratic Governance); рівень демократичності місцевих властей (Local

Democratic Governance); рівень ефективності та незалежності судової системи (Judicial Framework and Independence); рівень корупції (Corruption).

Кожна країна по кожному з семи вищевказаних показників отримує свій рейтинг. Всі держави в рейтингу розташовуються за шкалою від 1 до 7 (з використанням десятих часток), де 1 бал відповідає найбільш високому рівню демократичного розвитку, і 7 балів – найбільш низькому. Загальний результат – сума всіх показників – стає визначальною при складанні підсумкового рейтингу демократичного розвитку країни. Виходячи з рейтингу і його значення, Freedom House дає оцінку політичній системі тієї чи іншої держави [212].

Як результативний показник обираємо *сальдо зовнішньої міграції* (різниця між кількістю осіб, які прибули на територію країни, і кількістю осіб, які вибули звідти за один і той самий проміжок часу), що безпосередньо впливає на кількість населення країни, та є індикатором втрат та дієвості соціально-економічної державної політики та політичного стану в країні.

Обрані для дослідження соціально-економічні та політичні показники представлені в табл. 3.4.

Для моделювання міграційних процесів доцільним є застосування математично-статистичних методів (розрахунки проведено за допомогою програми MS Excel, команда «Аналіз даних»). Дослідження впливу сальдо зовнішньої міграції (тис. осіб) на обрані економічні, соціальні та політичні показники включає кількісні оцінки, що можуть бути одержані за допомогою кореляційно-регресійних моделей. Всі факторні показники ($x_1 \dots x_n$) представлені у вигляді моментних рядів динаміки, тому для вірної інтерпретації результатів розрахунків і отриманих взаємозв'язків необхідно враховувати чинник часу. Таким чином, в модель доцільно впровадити показник t .

Для виявлення залежності між обраними соціально-економічними показниками, що впливають на розвиток міграційних процесів, та сальдо зовнішньої міграції, доцільно виявити залежність між двома ознаками: сальдо зовнішньої міграції та капітальними інвестиціями, індексом людського розвитку,

рейтингом розвитку демократії в країнах перехідного періоду. Визначення парних залежностей є необхідним етапом у вивченні складних багатofакторний зв'язків. Практичне значення парних залежностей полягає в тому, що з сукупності усіх факторів на першому етапі виділяються найважливіші та оцінюється їх вплив на зміну результативного показника.

Таблиця 3.4

Соціально-економічні та політичні показники, що впливають на розвиток міграційних процесів (2002-2017 рр.)

Період	Сальдо зовнішньої міграції, тис. осіб (y) [91]	Капітальні інвестиції, млрд. дол. (x ₁) [61]	Індекс людського розвитку (x ₂) [204]	Рейтинг розвитку демократії в країнах перехідного періоду (від 1 до 7) (x ₃) [212]
2002	-33,791	6,9796	0,689	4,92
2003	-24,210	9,5657	0,699	4,71
2004	-7,615	14,2334	0,706	4,88
2005	4,583	18,1760	0,715	4,50
2006	14,245	24,8028	0,721	4,21
2007	16,838	37,3240	0,729	4,25
2008	14,879	42,7966	0,733	4,25
2009	13,447	19,4728	0,727	4,39
2010	16,133	22,7575	0,733	4,39
2011	17,096	30,3338	0,738	4,61
2012	61,844	34,1949	0,743	4,82
2013	31,913	31,2615	0,745	4,86
2014	21,099	18,4543	0,748	4,93
2015	9,250	12,4961	0,743	4,75
2016	7,846	14,0576	0,746	4,68
2017	8,126	16,8489	0,751	4,61

Попередньо проведені розрахунки свідчать, що суттєвіший вплив на сальдо зовнішньої міграції мають капітальні інвестиції, індекс людського розвитку, рейтинг розвитку демократії в країнах перехідного періоду. Цей висновок був зроблений на основі аналізу кореляційних матриць кожного рівняння, розрахунку відносної помилки апроксимації (повинна бути низькою) та коефіцієнта детермінації (має бути високим) та показника МНК (має бути максимальним). Так, кореляційна матриця кореляційного аналізу для виявлення

залежності між зазначеними показниками має наступний вигляд, що представлено в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Кореляційна матриця для показників: сальдо зовнішньої міграції (y), капітальні інвестиції (x_1), індекс людського розвитку (x_2), рейтинг розвитку демократії в країнах перехідного періоду (x_3)

	y	x_1	x_2	x_3	t
y	1	0,697300	0,755659	-0,118090	0,566950
x_1	0,697300	1	0,419013	-0,496350	0,124313
x_2	0,755659	0,419013	1	-0,036930	0,942704
x_3	-0,118090	-0,496350	-0,036930	1	0,164401
t	0,566950	0,124313	0,942704	0,164401	1

Зв'язок показників сальдо зовнішньої міграції (y) та капітальні інвестиції (x_1) є високим позитивним (0,6973), показників сальдо зовнішньої міграції (y) та індекс людського розвитку (x_2) – дуже високим позитивним (0,7557), показників сальдо зовнішньої міграції (y) та рейтинг розвитку демократії в країнах перехідного періоду (x_3) є слабким негативним (0,1181). Коефіцієнти свідчать про тісний зв'язок між показниками і підтверджують точність обраної моделі.

Представлені парні залежності свідчать про те, що спостерігається досить складний комплексний вплив низки факторів на сальдо зовнішньої міграції (y). Тому поряд з парними залежностями моделюються комплексні багатofакторні економетричні моделі. Проаналізуємо, який саме ступінь впливу на сальдо зовнішньої міграції (y) мають показники: капітальні інвестиції (x_1), індекс людського розвитку (x_2), рейтинг розвитку демократії в країнах перехідного періоду (x_3).

Оптимальна апроксимація сформованої залежності представлена багатofакторною регресійною залежністю, що розрахована у формі лінійної регресії і відповідає критеріям статистичної вірогідності і точності, а вибір факторних ознак визначається щільністю парних залежностей.

Усі представлені показники в сукупності визначають сальдо зовнішньої міграції (y), що може бути виражене у вигляді такої моделі множинної регресії:

$$y = -1743,842 + 0,323x_1 + 2326,985x_2 + 22,624x_3 - 6,297t \quad (3.1)$$

де y – сальдо зовнішньої міграції, тис. осіб;

x_1 – капітальні інвестиції, млрд. грн.;

x_2 – індекс людського розвитку;

x_3 – рейтинг розвитку демократії в країнах перехідного періоду (від 1 до 7);

t – фактор часу.

Коефіцієнт множинної детермінації (R^2) становить 0,81, отже результативний показник залежить від факторних на 81,0%. Коефіцієнт множинної кореляції 0,9 свідчить про сильний (тісний) зв'язок між показниками. Тобто у сукупності всі чинники, що включені у модель, на 81,0% визначають зміни сальдо зовнішньої міграції, при цьому найвагоміший стимулюючий вплив має фактор x_2 (індекс людського розвитку). Мінімальна відносна помилка апроксимації та високий коефіцієнт детермінації свідчать про щільний зв'язок між показниками та високий рівень статистичної точності. Значний рівень достовірності говорить про те, що наведена модель може бути використана для аналізу. Якщо капітальні інвестиції збільшуються на 1 млрд. дол., то сальдо зовнішньої міграції в середньому збільшується на 0,323 тис. осіб. Якщо індекс людського розвитку збільшується, то сальдо зовнішньої міграції в середньому зростає на 2326,985 тис. осіб. Якщо рейтинг розвитку демократії в країнах перехідного періоду (від 1 до 7) збільшується, то сальдо зовнішньої міграції в середньому зростає на 22,624 тис. осіб.

Узагальнюючи розрахунки, можна зробити такі висновки. Гіпотеза дослідження передбачає обрання в якості індикатора соціально-економічного стану країни сальдо зовнішньої міграції. Аналіз підтвердив високий ступінь залежності міграційних показників від ефективної державної політики, спрямованої на забезпечення високого рівня та якості життя, ефективне використання людського потенціалу, забезпечення комфортного для населення

суспільного середовища. Таким чином, отримана методика розрахунку дозволяє оцінити зовнішні й внутрішні можливості країни формувати й зміцнювати свій економічний потенціал, що необхідно для сталого нарощування обсягів валової доданої вартості, росту промислового та сільськогосподарського виробництва, зміцнення національної економіки з метою забезпечення реальної основи для підвищення рівня життя населення України.

Представлена методика оцінки міграційних процесів представила попередні результати, які доцільно поглибити шляхом виявлення і обґрунтування факторів позитивного та негативного впливу на міграційні настрої населення.

Серед факторів, що мають найбільший вплив на сальдо зовнішньої міграції та тих, вплив яких є обґрунтованим на основі проведених розрахунків, найвпливовішим є індекс людського розвитку. Це ще раз підтверджує необхідність розробки дієвих інструментів державного і договірною регулювання соціальної та економічної сфер. Отже, розвиток і використання трудового потенціалу, що безпосередньо залежить від реалізації програм та концепцій (зокрема стратегії демографічного розвитку, напрямів розвитку трудового потенціалу, що містяться в чинних законодавчих актах), державних та регіональних програм зайнятості, підвищення рівня та якості життя населення, створення умов зацікавленості жити і працювати в Україні, дозволить зменшити негативні міграційні тенденції, загальмувати відтік економічно активного населення за межі держави. Розробка рекомендацій, заходів, програм щодо реалізації подібних документів має стати основою державної політики.

Реалізація напрямів регіональної політики також містить ресурси для забезпечення розширеного відтворення трудового потенціалу. Це обумовлено тим, що, по-перше, саме на регіональному рівні створюються ті соціально-економічні та побутові умови, які мають переважне значення для формування трудового потенціалу: рівень доходів, забезпеченість споживчими товарами; по-друге, саме регіональний ринок праці визначає потребу у кваліфікованих

працівниках, вимоги до робочої сили, рівень зайнятості.

Впровадження та реалізація вищезазначених заходів зі збереження та розвитку трудового потенціалу може бути важливим інструментом у розвитку основної продуктивної сили, забезпеченні високої конкурентоспроможності як вітчизняних працівників, так і вітчизняної економіки, а також сприятиме удосконаленню державного стратегічного соціально-економічного планування, створенню сприятливих умов та стимулів для повернення працівників-мігрантів до України, підвищенню рівня оплати, мотивації праці тощо.

З метою побудови сценаріїв розвитку міграційних процесів в Україні, здійснимо прогнозування коефіцієнту інтенсивності міграції та сальдо зовнішньої міграції на 2018–2025 рр. Тобто, для забезпечення високого рівня достовірності результатів, проведено прогнозування абсолютного (сальдо зовнішньої міграції) та відносного показників (коефіцієнт інтенсивності міграції). Результати прогнозування представлені на рис. 3.4 та рис. 3.5.

На рис. 3.4 та 3.5 побудовано реалістичний, песимістичний та оптимістичний прогнози сальдо зовнішньої міграції (міграційний приріст/скорочення) та коефіцієнт інтенсивності міграції на 2018–2025 рр. Як бачимо, реалістичні результати прогнозування свідчать про позитивну динаміку аналізованих показників. На рис. 3.4 та 3.5 також побудовані дві лінії тренду: логарифмічна лінія тренду підтверджує реалістичний прогноз, а поліноміальна – песимістичний прогноз. Якщо брати до уваги показник достовірності апроксимації (R^2), то R^2 поліноміальних ліній тренду свідчать про більш високу ймовірність реалізації песимістичних прогнозів.

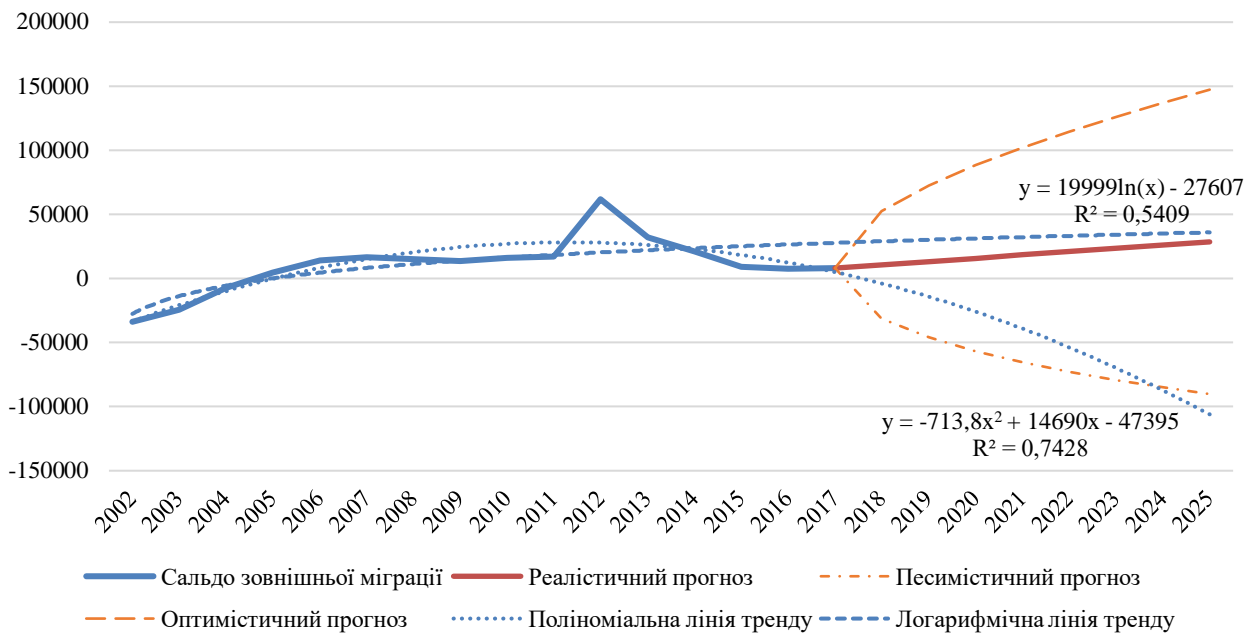

Рис. 3.4. Прогнозоване сальдо зовнішньої міграції (міграційний приріст/скорочення) на 2018–2025 рр.

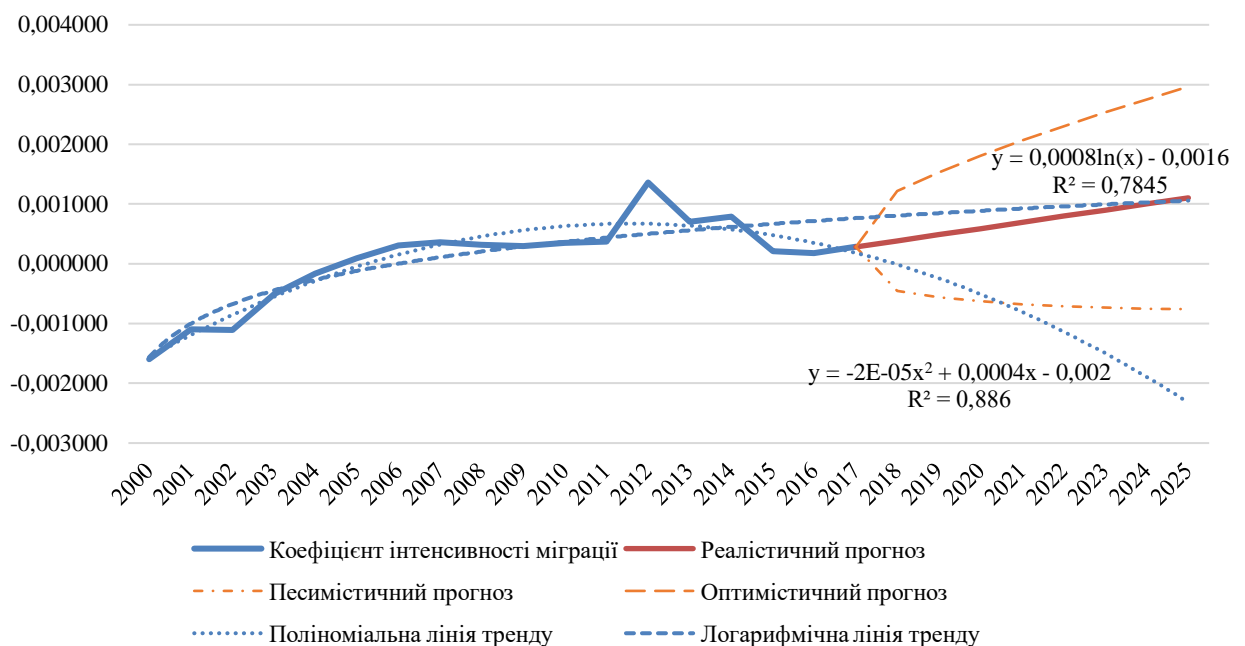

Рис. 3.5. Прогнозований коефіцієнт інтенсивності міграції на 2018–2025 рр.

Таким чином, можна виокремити три сценарії розвитку міграційних процесів в Україні відповідно до майбутніх тенденцій її соціально-економічного розвитку: реалістичний, песимістичний та оптимістичний.

1 сценарій – реалістичний: якщо основні показники розвитку економіки в Україні у довгостроковій перспективі стабілізуються на рівні 2016–2017 рр. (тобто суттєво не покращаться), перехід тимчасової зовнішньої трудової міграції у безповоротну форму посилиться, масштаби виїзду за кордон зростуть. Відбудеться урізноманітнення географії міграцій з України, зокрема частина осіб, які працюють у Польщі, намагатимуться (після закріплення у Шенгенській зоні) знайти роботу у більш благополучних країнах ЄС, передовсім – у Німеччині. Також спостерігатиметься поширення інтенсивних міграційних процесів на всю територію країни.

2 сценарій – песимістичний: за умов погіршення соціально-економічної ситуації міграція з України буде ще інтенсивнішою, різко посилиться виїзд висококваліфікованих спеціалістів. За цих умов можливим є припинення зменшення кількості осіб, які працюють в Росії, оскільки навіть цей напрямок трудової міграції залишиться економічно вигідним.

3 сценарій – оптимістичний: за умов соціально-економічного розвитку та покращання внутрішньої ситуації, масштаби довгострокової трудової міграції стабілізуються. У разі проведення відповідної політики можна очікувати на поступове повернення частини довгострокових мігрантів. Одночасно зростатиме потік іммігрантів з афро-азіатського регіону до України. З часом Україна зможе здійснити «міграційний перехід», перетворитися з країни-донора населення та робочої сили на країну-реципієнта, як це вже відбулося з країнами Південної Європи і нині відбувається у низці країн Східної Європи.

Таким чином, проблеми, які пов'язані з міграційними процесами, потребують комплексних дій, реалізації системних стратегічних заходів, спрямованих на їх вирішення. Саме стратегічне управління направлене на перспективу і створює можливість своєчасної реакції інструментами державної політики на ті зміни, які відбуваються в економічній, соціальній і політичній сферах. Тому вирішення міграційних проблем потребує розробки та реалізації стратегічних напрямів корегування державної політики в контексті збереження

людського капіталу України, спрямованих на сприяння соціально-економічному розвитку територій країни; створення нових робочих місць; оздоровлення інвестиційного клімату; підвищення ефективності використання інтелектуального потенціалу країни, її людських ресурсів.

3.3. Напрями корегування державної політики в контексті збереження людського капіталу України

За умов загрозливих міграційних трендів в Україні актуалізуються питання збереження, відтворення та розвитку людського капіталу, що стають питанням національної безпеки. Сьогодні людський капітал нації стає вирішальним фактором економічного та інноваційного розвитку держави, а міграція населення – індикатором державної політики щодо збереження, відтворення та розвитку людського капіталу в державі. Адже, збереження та розвиток людського капіталу здійснюється в результаті комплексної взаємодії держави, населення та бізнесу. Однак провідна роль у цьому процесі, яка полягає у створенні умов розвитку людського капіталу, практично у всіх країнах належить державі [35, с. 16].

Згідно визначення Світового банку людський капітал – це сукупність знань, професійних якостей, досвіду, якими володіють індивідууми і які роблять їх «економічно продуктивними» [57].

Міграція впливає на формування та відтворення людського капіталу населення може мати як позитивні наслідки для розвитку людського капіталу, так і негативні, в залежності від того, чи країна є донором чи реципієнтом мігрантів. Україна сьогодні є одним з найбільших експортерів робочої сили та людського капіталу у світі. Тому варто виокремити негативні наслідки впливу міграції на розвиток людського капіталу в Україні:

- ✓ пряма втрата людського капіталу;
- ✓ приховування отриманих доходів та ухилення від сплати податків;
- ✓ «brain drain» – «відтік мізків»;

- ✓ зниження кваліфікації працюючих мігрантів;
- ✓ нелегальна міграція та високий ризик торгівлі людьми.

Як уже з'ясовано автором причини як зовнішньої, так і внутрішньої, міграції українців здебільшого знаходяться в соціально-економічній та освітній площинах. А щодо факторів, що впливають на формування і якість людського капіталу, різні дослідники виділяють різні фактори. Так, деякі вважають, що ці фактори мають стале відношення до сфери виховання, освіти, охорони здоров'я, науки, особистої безпеки, підприємницького клімату, інформаційного забезпечення праці, а також культури в широкому розумінні [111]. Інші виокремлюють три групи чинників нагромадження людського капіталу [83]. Першу з них формуватимуть ті, що впливають на параметри людського капіталу через вплив на саму людину. Другу – ті, що спричиняють безпосередній вплив на складові людського капіталу (інвестування у сферу освіти, професійної підготовки та охорони здоров'я). Чинники, які стосуються проблематики «умов», віднесені до третьої групи (соціально-економічні, виробничі (у тому числі, техніко-технологічні), інтеграційні та інституційні фактори впливу). У доповіді Світового банку зазначено, що людський капітал може бути збільшений за рахунок вкладень в освіту, охорону здоров'я, професійну підготовку [57].

Усі ці фактори безпосередньо залежать від державної політики країни. В Україні на сьогодні, на відміну від ЄС, не має цілісного та дієвого документу, який би визначав напрями розвитку та збереження людського капіталу.

Так, людський капітал у світі в умовах сучасної інноваційної економіки розглядається як важливіший фактор реалізації концепції сталого розвитку. Цілі сталого розвитку ООН визначають у яких напрямках суспільство повинно рухатись і що необхідно для цього зробити. Розглядаючи людський капітал як фактор сталого розвитку його накопичення визначається як головна умова продовження технічного прогресу, засіб зниження економічного дефіциту, передумова більш оптимального перетворення природничих запасів у виробничий капітал [132]

Метою стратегічного документу ЄС «Європа 2020: стратегія розумного, сталого та всеохоплюючого зростання» [197] є поліпшення умов життя людини за збереження її життєвого простору в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі. Регулювання розвитку людського капіталу в ЄС залишається переважно прерогативою національних держав. Однак, в цій стратегії концепція людського капіталу стає ключовою для досягнення мети. Пріоритетними напрямками діяльності національних урядів у цій сфері є: об'єднання зусиль для створення та втілення інновацій з метою подальшого використання інноваційних ідей у виробництві товарів і послуг; підвищення якості освіти та залучення молоді на ринок праці; розвиток цифрових технологій (широке використання високошвидкісного інтернету та надання можливостей участі у загальному цифровому комерційному просторі); розумне використання джерел енергії, перехід на економіку з низьким споживанням вуглеводної сировини та збільшення використання джерел відновлювальної енергії; поліпшення умов для малого та середнього підприємництва; розвиток нових здібностей та збільшення кількості робочих місць; зниження рівня бідності за рахунок економічного розвитку та підвищення рівня зайнятості.

Базовим документом в Україні в сфері сталого розвитку є «Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», затверджена указом Президента у 2015 р. [172] У ній визначені мета, вектори руху, дорожня карта, першочергові пріоритети та індикатори належних оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов.

На думку окремих експертів, «Стратегія України – 2020» в частині відповідності розвитку людського капіталу є номінальною та декларативною та не забезпечить економічного розвитку, а навпаки, може стримати економічне зростання України [69].

Розвиток людського капіталу є однією з пріоритетних цілей, окреслених Середньостроковим планом пріоритетних дій уряду до 2020 року [141] та

включає в себе вищу якість і тривалість життя, мінімізацію бідності та виконання державою свого соціального контракту.

Ключовими напрямками діяльності Уряду, що спрямовані на розвиток людського капіталу до 2020 р. визначені: створення нової системи охорони здоров'я на засадах медичного страхування; у сфері освіти покращення якості середньої освіти, подолання територіальних відмінностей, трансформація змісту освіти на основі компетентнісного підходу, модернізація професійно-технічної освіти, підвищення рівня та оптимізація результатів наукової та академічної діяльності; проведення пенсійної реформи з метою забезпечення належного рівня життя громадян; створення ефективної системи надання соціальної підтримки населенню та можливість забезпечення адресного підходу до надання соціальної допомоги.

Отже, нормативно-правову базу збереження та розвитку людського капіталу в Україні становлять міжнародні та національні законодавчі акти, в яких містять поверхові, формальні та номінальні норми. Зі здобуттям Україною незалежності були створені певні нормативно-правові норми для розвитку окремих складових людського капіталу. Однак, державна політика України в цій сфері розрізнена та безсистемна:

1. Відсутня національна стратегія розвитку людського капіталу, а також механізми її реалізації.

2. Національне законодавство в сфері розвитку та збереження людського капіталу не відповідає нормам міжнародного права.

3. Суб'єкти економічних відносин часто не дотримуються норм національного законодавства.

4. Існує невідповідність норм визначених Конституцією та законами прав і гарантій людини і громадянина на освіту, охорону здоров'я, культуру тощо.

Узагальнивши різні точки зору щодо факторів, які впливають на формування, збереження та розвиток людського капіталу, а також чинники, що впливають на міграцію українців, проаналізувавши нормативно-правову

базу регулювання цієї сфери, можна виокремити такі напрями корегування державної політики в контексті збереження людського капіталу України:

1. Законодавчий напрям.
2. Міграційний напрям.
3. Економічний напрям.
4. Соціальний напрям.
5. Освітній напрям.

Законодавчий напрям корегування державної політики в контексті збереження людського капіталу має включати:

1. Приведення національного законодавства в сфері розвитку та збереження людського капіталу у відповідність з міжнародними нормативно-правовими актами.

2. Розробка національної стратегії розвитку та збереження людського капіталу на п'ять років та плану її реалізації, з врахування міграційних загроз.

Міграційний напрям корегування державної політики в контексті збереження людського капіталу передбачає ряд конкретних заходів.

1. Проведення перепису населення з метою встановлення реальної кількості населення та його структури. Адже Всеукраїнський перепис населення проводився в Україні востаннє у 2001 р. З тих пір чисельність та структура населення неодноразово змінилися через демографічні, соціально-економічні, політичні фактори. Оцінка сучасного демографічного стану України стане підґрунтям максимально ефективних реформ та заходів в усіх сферах життя країни.

2. Вироблення власної моделі міграційних процесів в Україні, особливо, моделі зовнішньої міграції. Україна повинна сконцентруватись на механізмах утримання та повернення мігрантів.

3. Розробка та затвердження державної програми підтримки ВПО з метою утримання їх в країні, розвитку та використання їх людського потенціалу та інтелектуального капіталу для розвитку інших регіонів України. Програма

повинна включати дієві механізми державної підтримки ВПО у сферах зайнятості, ведення бізнесу, навчання та перенавчання, забезпечення житлом та медичним обслуговуванням, зняття обмежень у сфері реалізації прав людини та громадянина (зокрема, в частині права голосувати на місцевих виборах).

4. Реалізація механізмів повернення та підтримки репатріантів, забезпечення їх гідними умовами проживання та праці. Зокрема, передбачити пільги та підтримку для науковців та вчених, створивши для них умови реалізації їх інтелектуального потенціалу на користь України.

5. Створення програми та механізмів повернення та перенесення бізнесу трудових мігрантів до України, а також для бізнесу іноземних громадян (податкові пільги, спрощені процедури отримання посвідок на проживання та громадянства).

Економічний напрям корегування державної політики в контексті збереження людського капіталу має реалізовуватись через:

1. Розробка стратегії сталого інноваційного розвитку держави і механізму забезпечення її кадрами. Зокрема через державні служби, заклади вищої освіти, центри підвищення кваліфікації, що дасть можливість підготувати кадри відповідного профілю та кваліфікаційного рівня інноваційним підприємствам, а також зменшить структурне безробіття.

2. Створення сприятливих та безпечних умов для іноземних інвестицій.

3. Підтримка малого та середнього бізнесу з метою створення нових робочих місць особливо у малих містах, а також розвиток самостійної зайнятості населення.

4. Визначення регіональних пріоритетів у створенні нових, додаткових та збереженні наявних високопродуктивних робочих місць.

5. Оптимізація розподілу і перерозподілу економічно активного населення за сферами економічної діяльності, стимулювання переходу робочої сили до тих з них, які орієнтуються на виробництво конкурентоспроможної, інноваційної продукції.

6. Підвищення мобільності населення з метою перерозподілу робочої сили між трудонедостатніми та трудонадлишковими регіонами.

7. Надання державної підтримки фермерським господарствам та сільськогосподарським виробникам, які створюють нові робочі міста.

Соціальний напрям корегування державної політики в контексті збереження людського капіталу повинен передбачати:

1. Розробка заходів щодо сприяння збільшення народжуваності і зниженню смертності населення, підвищення середньої тривалості життя через заохочення населення до здорового способу життя та досягнення поліпшення матеріального добробуту й умов життя людей.

2. Створення дієвої системи запобігання негативним соціальним явищам.

3. Реформа системи нарахування заробітної плати, зміна методики розрахунку споживчого кошика та його складу.

4. Продовження медичної реформи та приведення нормативно-правової бази у відповідність.

Освітній напрям корегування державної політики в контексті збереження людського капіталу може бути реалізований завдяки виконанню наступних кроків:

1. Продовження реформи середньої, професійно-технічної та вищої освіти. Зменшення розриву між середньою освітою та вищою освітою.

2. Налагодження механізмів реалізації закладами вищої освіти права на автономію, в том числі фінансову.

3. Розробка механізму реалізації концепції дуальної освіти з метою забезпечення ринку праці необхідними кваліфікованими робітниками та професійними фахівцями з вищою освітою.

4. Розробка та впровадження концепції навчання протягом життя, яка має включати: орієнтацію на підготовку висококваліфікованих кадрів, створення системи безперервного навчання та підвищення кваліфікації на базі закладів вищої освіти та Державної служби зайнятості, розвиток і реалізацію

професійних здібностей; співробітництво закладів вищої освіти з провідними бізнес-структурами, державними та недержавними підприємствами та установами.

5. Запровадження програми підтримки розвитку науки у закладах вищої освіти (як фундаментальної, так і прикладної) з метою збереження національного інтелектуального капіталу та залучення іноземного. Створення умов для співпраці закладів вищої освіти з бізнесом, що виробляє інноваційні продукти.

6. Створення програми підтримки талановитих та молодих вчених, оновлення умов конкурсів на отримання грантів на наукові дослідження, забезпечення прозорості проведення таких конкурсів.

За умов зростання масштабів та тривалості міграцій населення України головне значення має державна політика України в сфері розвитку та збереження людського капіталу. Ігнорування на державному рівні питання людського капіталу призводить до значного збільшення обсягів міграції та зниження потенціалу інноваційного розвитку економіки.

Потребують термінового вирішення питання регулювання міграцій, зайнятості населення, створення нових робочих місць, підтримка інноваційної економіки, забезпечення зв'язку між якістю праці та рівнем доходів, формування в суспільній свідомості позитивного іміджу освіченості та професіоналізму, заохочення навчання протягом життя, забезпечення відповідності професійної підготовки потребам ринку праці.

ВИСНОВКИ

Міграція у сучасному світі стала викликом національній безпеці держав. До 1990-х рр. питання безпеки, і зокрема національної безпеки, розглядалось виключно як питання військової безпеки – здатності забезпечити захист кордонів та населення за допомогою військової сили. По завершенню «холодної війни» поняття безпеки трансформувалося і містить такі проблеми, як екологічні катастрофи, виснаження природних ресурсів, глобальне потепління, перенаселення планети, розповсюдження ядерної зброї, організовану злочинність і наркоманію, міжнародний тероризм, люмпенізація населення, а також масові міграційні процеси.

Предметом дослідження був вплив державної політики на формування мотивацій громадян України в контексті їх міграції та виїзду з подальшою еміграцією. Державна політика, в тому числі державна міграційна політика, в роботі розумілася як сукупність політичних рішень і дій, що призводять до переміщення українців по території своєї країни та за її межі. У дисертаційному дослідженні державна політика розуміється як сукупність політичних рішень і дій, результатом яких стає перебіг політичних, економічних, соціальних процесів у суспільстві і серед них – міграційні процеси. Одним з результатів державної політики та індикаторами її ефективності, на думку автора, може бути міграція. Глобальні тренди розвитку світу вказують на подальше зростання мобільності населення та інтенсивності міграційних процесів. До прикладу, в Україні за останні 25 років інтенсифікувалась міграція, змінились її напрями та типи. Підписання Угоди про асоціацію з ЄС та отримання безвізового режиму у 2017 р. стали каталізатором багатьох реформ, у тому числі у сфері міграційної політики. Анексія Криму та війна на Сході викликали значні вимушені внутрішні переміщення населення, економічну кризу та зміни у міграційних потоках за кордон. Тобто, міграційні процеси за сучасних умов мають не тільки

вплив на економіку, суспільство, розвиток держави в цілому, а й самі є результатом державної політики в тій чи іншій сфері суспільного життя та стають показником ефективності інститутів державної влади. Тому, метою дисертаційного дослідження було виявити основні чинники впливу державної політики на міграцію українців у період 2010 – 2017 років, окреслити динаміку міграційних процесів і можливі наслідки та запропонувати напрями коригування політичних практик для збереження людського капіталу держави.

У ході досягнення поставленої мети було розв'язано низку задач і доведено, що :

- для вивчення динаміки, причин і наслідків міграційних процесів українців доречним може стати синтез біхевіоризму, що дозволив опрацювати мотивації мігрантів, нормативного інституціоналізму та неоінституціоналізму, що надав можливості вивчити інституційну природу політико-правових практик, які формують середовище мотивацій і дій громадян, синергетики, яка пояснює вплив таких аттракторів як можливості й пропозиції країн-реципієнтів в умовах нерівності політичної системи України та теорії конвертації капіталів, що обґрунтовує нездатність української політичної еліти відтворювати інкорпорованість стану людського капіталу своєї країни як цінності;

- авторські розвідки щодо науково-методологічного обґрунтування міграції як об'єкту політологічного дослідження містять: по-перше, обґрунтування комплексу статистичних та соціологічних показників, які визначають стан політичної системи України та результативність державної соціально-економічної політики; по-друге, ідентифікацію ознак залежності міграційного руху від результатів державної соціально-економічної політики; по-третє, формалізацію та диференціацію чинників впливу за групами (демографічні, соціально-економічні, соціально-психологічні, нормативно-правові, політичні) та періодизацію (2010–2014 рр. та 2014–2017 рр.) показників, що визначають напрями та інтенсивність зазначеної залежності; по-четверте, моделювання та

прогнозування показників міграційного руху в Україні на основі обґрунтованих параметрів їхньої залежності від політичних та соціально-економічних чинників;

- міграційна динаміка українців є наслідком не тільки внутрішньої політики України (як країни – донора), а й зовнішньої політики країн-реципієнтів – Польщі, Росії, Чехії, Угорщини та інших країн. Скорочення чи збільшення чисельності мігрантів є результатом соціально-економічної, освітньої, міграційної державної політики. Так, серед соціально-економічних передумов, які спонукають громадян прийняти рішення щодо трудової міграції і впливають на відтік робочої сили за межі країни, слід виокремити такі: економічна ситуація в країні, відмінності в рівні економічного розвитку окремих територій і рівні життя; низька заробітна плата і різниця в оплаті праці, рівень безробіття. Освітніми чинниками, що спонукають міграцію, стали відсутність протягом двадцяти років реформ у сфері освіти, зокрема, вищій, та відсутність цілісної стратегія розвитку національної освіти до 2013 р., фінансування освіти за залишковим принципом, відсутність де-факто системи оцінювання якості освіти в Україні, збільшення розриву між компетентностями випускників вишів та вимогами роботодавців внаслідок відсутності державної програми розвитку людського капіталу, державна політика зарубіжних країн (Росії, Польщі, Угорщини тощо) щодо заохочення та рекрутації студентів, викладачів, вчених. Зміна політичних еліт і відповідно внутрішнього та зовнішнього векторів політики обумовили виїзд політичної опозиції;

- теоретико-методичні засади дослідження міграційних процесів можуть бути удосконалені шляхом: систематизації видів міграції населення за рядом класифікаційних ознак, що ґрунтуються на комплексі індикаторів просторової мобільності; групування чинників прямого та опосередкованого впливу на міграцію населення, чутливість до яких демонструє динаміка міграційного руху; виокремлення методів, цілей та інструментів регулювання міграційних процесів; визначення теоретичних моделей аналізу міграційних процесів (теорії, що розглядають чинники і причини міграції, та теорії, що фокусуються на аналізі

механізмів саморозвитку міграції), що в сукупності є теоретичним базисом аналітичної частини дослідження;

- кількісний аналіз залежності міграційного руху від економічних, соціальних та політичних чинників на основі побудови відповідної економіко-математичної моделі, визначення та порівняння напряму та ступеню впливу кожного з обраних чинників, здатний стати підставою для прогнозування трьох сценаріїв динаміки параметрів міграційних переміщень в Україні, кожний з яких обумовлений ймовірною результативністю соціально-економічної політики;

- принципи формування державної політики та державної міграційної політики з урахуванням досвіду країн з розвинутою ринковою економікою, а саме принцип творення нових суспільно корисних цінностей, який передбачає, що за розвиток мотивацій громадян щодо розвитку та управління територіями відповідають спеціальні структури, які координують діяльність урядових органів в сферах економіки, соціального забезпечення, освіти та відповідають за якість життя, підвищення економічних показників, надання освітніх послуг, гарантування високих соціальних стандартів;

- нестабільна політична система вразлива втратою людського капіталу. За умов системної кризи в державі слід очікувати активізацію зовнішніх чинників, що спричиняють еміграцію кращих та формулюються як конкретні індивідуальні можливості з орієнтацією на успіх (професійне зростання, отримання якісних освітніх та медичних послуг, сприятливі умови для відкриття бізнесу, гідне працевлаштування);

- гібридних суспільствах та політичних системах з перехідною економікою найбільший вплив на формування мотивацій та міграцію населення матимуть економічні та соціальні фактори державної політики. Чим складніше соціально-економічне становище певної страти населення країни, тим більше серед них – трудових мігрантів, особисті мотивації яких будуть пов'язані з мінімізацією втрат (сезонні заробітки, лояльна система оподаткування для ведення малого

бізнесу, накопичення певної суми для придбання нерухомості в своїй країні чи фінансове забезпечення рідних);

- за умов політичної кризи суспільства, соціальні та економічні фактори міграції поступатимуться політичним, що сприятимуть вимушеним міграціям політичної еліти, хоча їх вплив на розвиток держави-донора може залишатися незмінним;

- державна та державна міграційна політика України, як доводить нормативно-правовий аналіз законодавчих актів, розрізнена та безсистемна. А саме: відсутня національна стратегія розвитку людського капіталу та механізми її реалізації; національне законодавство в сфері розвитку та збереження людського капіталу не відповідає нормам міжнародного права; суб'єкти економічних відносин часто не дотримуються норм національного законодавства; наявна невідповідність норм визначених Конституцією та законами прав і гарантій людини і громадянина на освіту, охорону здоров'я, культуру тощо.

Узагальнивши різні точки зору щодо факторів, які впливають на формування, збереження та розвиток людського капіталу, а також чинники, що впливають на міграцію українців, проаналізувавши нормативно-правову базу регулювання цієї сфери, можна виокремити такі напрями корегування державної політики в контексті збереження людського капіталу України: законодавчий, міграційний, економічний, соціальний та освітній.

Законодавчий напрям корегування державної політики в контексті збереження людського капіталу має включати:

1. Приведення у відповідність національного законодавства в сфері розвитку та збереження людського капіталу з міжнародною нормативно-правовою базою.

2. Розробка з врахування міграційних загроз національної стратегії розвитку та збереження людського капіталу на п'ять років, плану її реалізації.

Міграційний напрям корегування державної політики в контексті збереження людського капіталу передбачає низку конкретних заходів.

1. Проведення перепису населення з метою встановлення реальної кількості населення та його структури. Оцінка сучасного демографічного стану України стане підґрунтям максимально ефективних реформ та заходів в усіх сферах життя країни.

2. Побудова власної моделі міграційних процесів в Україні, зокрема, моделі зовнішньої міграції, з акцентом на механізмах утримання та повернення мігрантів.

3. Розробка та затвердження державної програми підтримки ВПО з метою утримання їх в країні, розвитку та використання їх людського потенціалу та інтелектуального капіталу для розвитку інших регіонів України. У такій програмі мають бути передбачені механізми державної підтримки ВПО у сферах зайнятості, ведення бізнесу, навчання та перенавчання, забезпечення житлом та медичним обслуговуванням, зняття обмежень у сфері реалізації прав людини та громадянина (зокрема, в частині забезпечення права голосувати на місцевих виборах).

4. Запуск механізмів повернення та підтримки репатріантів, забезпечення їх гідними умовами проживання та праці, зокрема, через систему пілґ та підтримки для науковців та вчених, створивши для них умови реалізації їх інтелектуального потенціалу на користь України.

5. Створення програми та механізмів повернення та перенесення бізнесу трудових мігрантів до України, а також для бізнесу іноземних громадян (податкові пільги, спрощені процедури отримання посвідок на проживання та громадянства).

Економічний напрям корегування державної політики в контексті збереження людського капіталу має реалізовуватись через:

1. Розробка стратегії сталого інноваційного розвитку держави і механізму забезпечення її кадрами. Забезпечення кадрів має здійснюватися через державні

служби, заклади вищої освіти, центри підвищення кваліфікації з метою підготовки кадрів відповідного профілю та кваліфікаційного рівня інноваційним підприємствам. Це також зменшить структурне безробіття.

2. Створення сприятливих та безпечних умов для іноземних інвестицій.

3. Підтримка малого та середнього бізнесу з метою створення нових робочих місць, розвиток самостійної зайнятості населення, особливо у малих містах.

4. Визначення регіональних пріоритетів у створенні нових, додаткових та збереженні наявних високопродуктивних робочих місць.

5. Оптимізація розподілу і перерозподілу економічно активного населення за сферами економічної діяльності, стимулювання переходу робочої сили до тих з них, які орієнтуються на виробництво конкурентоспроможної, інноваційної продукції.

6. Підвищення мобільності населення з метою перерозподілу робочої сили між трудонедостатніми та трудонадлишковими регіонами.

7. Надання державної підтримки фермерським господарствам та сільськогосподарським виробникам, які створюють нові робочі міста.

Соціальний напрям корегування державної політики в контексті збереження людського капіталу повинен передбачати:

1. Розробка заходів щодо сприяння збільшення народжуваності і зниженню смертності населення, підвищення середньої тривалості життя через заохочення населення до здорового способу життя та досягнення поліпшення матеріального добробуту й умов життя людей.

2. Створення дієвої системи запобігання негативним соціальним явищам.

3. Реформа системи нарахування заробітної плати, зміна методики розрахунку споживчого кошика та його складу.

4. Продовження медичної реформи та приведення нормативно-правової бази у відповідність.

Освітній напрям корегування державної політики в контексті збереження людського капіталу може бути реалізований завдяки виконанню наступних кроків:

1. Продовження реформи середньої, професійно-технічної та вищої освіти з метою зменшення розриву між середньою освітою та вищою освітою.

2. Налагодження механізмів реалізації закладами вищої освіти права на автономію, в том числі фінансову.

3. Розробка механізму реалізації концепції дуальної освіти з метою забезпечення ринку праці необхідними кваліфікованими робітниками та професійними фахівцями з вищою освітою.

4. Розробка та впровадження концепції навчання протягом життя, яка має включати: орієнтацію на підготовку висококваліфікованих кадрів, створення системи безперервного навчання та підвищення кваліфікації на базі закладів вищої освіти та Державної служби зайнятості, розвиток і реалізація професійних здібностей; співробітництво закладів вищої освіти з провідними бізнес-структурами, державними та недержавними підприємствами та установами.

5. Запровадження програми підтримки розвитку науки у закладах вищої освіти (як фундаментальної, так і прикладної) з метою збереження національного інтелектуального капіталу та залучення іноземного. Створення умов для співпраці закладів вищої освіти з бізнесом, що виробляє інноваційні продукти.

6. Створення програми підтримки талановитих та молодих вчених, оновлення умов конкурсів на отримання грантів на наукові дослідження, забезпечення прозорості проведення таких конкурсів.

Потребують термінового вирішення питання регулювання міграцій, зайнятості населення, створення нових робочих місць, підтримка інноваційної економіки, забезпечення зв'язку між якістю праці та рівнем доходів, забезпечення відповідності професійної підготовки потребам ринку праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко О. Г. Міграційна політика Української держави на сучасному етапі (політологічний аспект): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. К.,1997. 26 с.
2. Бахрушин В. Українська освіта у європейському вимірі. URL: <http://education-ua.org/ua/tsifri-i-fakti/668-ukrajinska-osvita-u-evropejskomu-vimiri-deyaki-dani> (дата звернення 14.05.2018)
3. Безуглий П. Г. Міграція як результат державної освітньої політики в Україні за часів незалежності. *Політичне життя*. 2017. №4. С. 4–7.
4. Безуглий П. Г. Сучасні тенденції внутрішньої міграції в Україні. Збірка матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Дніпро, 25 квітня 2018 р.). Відп. за випуск, професор В. В. Кривошеїн. Дніпро: Грані, 2018. С. 220–222.
5. Безуглий П. Г. Теоретичні засади дослідження міграційних процесів. *Політичне життя*. 2018. №1. С. 5–13.
6. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. 2018. №3. С. 4–9.
7. Безуглий П. Інституційний вимір регулювання міграційних процесів в Україні. Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. Чернівці, 17 квітня 2018 р. Чернівці: Букрек, 2018. С. 109 – 112.
8. Безуглий П. Оцінка сучасних масштабів міграційних переміщень в Україні. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Svazek 5. 1. vydání. S. 169 – 175
9. Безуглий П.Г. Оцінка масштабів міграційних процесів в Україні. Збірка матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні

- проблеми соціальної прогностики» (м. Дніпро, 19 квітня 2019 р.) / відп. за випуск, професор В.В. Кривошеїн. Д.: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2019. С. 85 – 87.
10. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории: Пер. с англ. М.: ГУВШЭ, 2003. 672 с.
 11. Биффль Г. Миграция и ее роль в интеграции Западной Европы. *Проблемы теории и практики управления*. 2010. № 4. С. 64-68.
 12. Бондырева С.К. Миграция (сущность и явление). М.: Изд-во Моск. Психолого-социального ин-та; Воронеж: МОДЭК, 2007. 296 с.
 13. Борута І. Міграційне право ЄС. К.: Вид-во ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка, 2004. 130 с.
 14. Буряк В. Переваги і недоліки Закону України «Про зовнішню трудову міграцію». URL: <http://izvestia.kiev.ua/blog/show/83956> (дата звернення 14.08.2018)
 15. Вадзинский Р.Н. Статистические вычисления в среде Excel. Библиотека пользователя. СПб.: Питер, 2016. 608 с.
 16. Валевський О. Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження: монографія. К.: НІСД, 2001. 242 с.
 17. Вебер М. Политика как призвание и профессия. Избранные произведения. М.: Прогресс, 1990. 808 с.
 18. Возз'єднання сімей іноземців в Польщі – законодавство і практика. Варшава. 2016. 40 с. URL: http://programy.hfhr.pl/uchodzczy/files/2016/08/UKR_laczenie-rodzin.final_.pdf (дата звернення 14.08.2018)
 19. Волоско Я.О. Адміністративно-правове регулювання трудової міграції в умовах трансформації економіки України: дис. на здобуття наук.ст. канд.юрид.наук. Львів, 2015. 181 с.
 20. Гізело О.І. Інвестиції в людський капітал як умова соціального розвитку України. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2015. № 1. С. 11–14.

21. Главное управление по вопросам миграции МВД России. URL: https://гувм.мвд.рф/about/activity/stats/Statistics/Predostavlenie_ubezhishha_v_Rossijskoj (дата звернення 14.08.2018)
22. Говлет М., Рамеш М. Дослідження державної політики: цикли та підсистеми політики. К.: «Кальварія», 2004. 263 с.
23. Дем'янчук О. П. «Державна політика» та «публічна політика»: варіант перехідного періоду. *Наукові записки. Національний університет «Києво-Могилянська академія»*. 2000. Т. 18 : Політичні науки. С. 31–36.
24. Демографический энциклопедический словарь / Под ред. Д. И. Валентей. М.: Советская энциклопедия, 1985. 608 с.
25. Демографічна і соціальна статистика України. Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 14.08.2018)
26. Державна політика / ред. кол.: Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, Ю.П. Сурмін та ін. К.: НАДУ, 2014. 448 с.
27. Державна політика: аналіз та впровадження в Україні / укл. В. А. Ребкало, В. В. Тертичка. К.: Вид-во УАДУ, 2002. 80 с.
28. Державна служба статистики URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 14.08.2018)
29. Державне управління регіональним розвитком України: монографія / за заг. ред. В.Є. Воротіна, Я.А. Жаліла. К.: НІСД, 2010. 288 с.
30. Динаміка міграційних настроїв українців. *Офіційний сайт соціологічної групи «Рейтинг»*. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_migracionnyh_nastroeniy_ukrainsev.html (дата звернення 14.08.2018)
31. Довжик Б. Актуальне регіональне дослідження трудової міграції. *Україна: аспекти праці*. 2005. № 3. С. 37–44.
32. Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні. *Міжнародна організація з міграції (МОМ)*,

Представництво

6

Україні. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf (дата звернення 14.08.2018)

33. Драгунова Т. Просторовий аналіз міграційного процесу в м. Києві. *Статистика України*. 2004. №1. С. 72–79.
34. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Видавничий центр «Академія», 2001. 848 с.
35. Жадан О. В. Держава у системі управління інвестуванням у людський капітал. *Інвестиції: практика та досвід*. № 16. 2014. С. 16–19.
36. За рік Польща надала статус біженця 56 українцям. *Сайт тижневика «Дзеркало тижня»*. URL: https://dt.ua/UKRAINE/za-rik-polscha-nadala-status-bizhencya-56-ukrayincyam-264953_.html (дата звернення 15.04.2018)
37. Загальні основні принципи політики інтеграції мігрантів у Європейському Союзі. URL: <http://www.enaro.eu/dsip/download/eu-Common-Basic-Principles.pdf> (дата звернення 15.04.2018)
38. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08 липня 2011 р. № 3671-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3671-17> (дата звернення 03.01.2018)
39. Закон України «Про біженців» від 21 червня 2001 року № 2557-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2557-14/page> (дата звернення 03.01.2018)
40. Закон України «Про громадянство» від 18 січня 2001 року № 2235-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2235-14> (дата звернення 03.01.2018)
41. Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20 листопада 2012 року № 5492-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5492-17> (дата звернення 03.01.2018)

42. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення 14.04.2018)
43. Закон України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року № 5067-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (дата звернення 03.01.2018)
44. Закон України «Про імміграцію» від 07 червня 2001 року № 2491-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2491-14?nreg=2491-14&find=1&text=%E2%EE%E8&x=0&y=0#w11> (дата звернення 03.01.2018)
45. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення 15.08.2018)
46. Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» від 21 січня 1994 року № 3857-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3857-12> (дата звернення 03.01.2018)
47. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 04 лютого 1994 року № 3929-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3773-17> (дата звернення 03.01.2018)
48. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» 22 вересня 2011 року № 3773-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3773-17> (дата звернення 03.01.2018)
49. Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11 грудня 2003 № 1382-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1382-15> (дата звернення 03.01.2018)
50. Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами. Червень 2018 р. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_10_ukr_press.pdf (дата звернення 24.08.2018)

51. Зовнішні трудові міграції населення України / За ред. Е.М. Лібанової, О.В. Позняка. К.: РВПС України НАН України, 2002. 206 с.
52. Зовнішній борг України на кінець III кварталу 2017 року. *Офіційний сайт Національного банку України*. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36693528> (дата звернення 14.04.2019)
53. Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень. К.: Державна служба статистики України, 2017. 36 с.
54. Зручний доступ до актуальних даних про позиції України у ключових міжнародних індексах. Україна в глобальних рейтингах. URL: <https://www.pravda.com.ua/cdn/graphics/ratings/#edu> (дата звернення 20.01.2018)
55. Зручний доступ до актуальних даних про позиції України у ключових міжнародних індексах. Освіта. URL: <https://www.pravda.com.ua/cdn/graphics/ratings/#cor> (дата звернення 20.01.2018)
56. Ивахнюк И.В. Международная трудовая миграция: Учебное пособие. М.: Экономический факультет МГУ, ТЕНС, 2005. 286 с.
57. Измерение человеческого капитала: передовые инициативы и будущие проблемы. Экономический и Социальный Совет ООН, Европейская экономическая комиссия, Конференция европейских статистиков, 61-я пленарная сессия, Женева, 10-12 июня 2013г. URL: https://www.unecsc.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/2013/5_R_.pdf. (дата звернення 20.01.2019)
58. Ионцев В. А. Международная миграция населения: теория и история изучения / В. А. Ионцев. М.: Диалог-МГУ, 1999. 370 с.
59. Итоговый доклад о миграционной ситуации, результатах и основных направлениях деятельности Федеральной миграционной службы за 2015

- год. URL: https://гувм.мвд.рф/upload/site1/document_file/_doklad.pdf (дата звернення 20.01.2019)
60. Індекс людського розвитку: Україна посіла 88 позицію серед 189 країн. URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2018/human-development-indices--where-does-ukraine-rank--.html> (дата звернення 14.04.2018)
61. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за 2010-2018 роки. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 20.01.2019)
62. Каслз С. Глобальные тенденции и проблемы. Международная миграция в начале XXI века: глобальные тенденции и проблемы. *Международный журнал социальных наук*. № 032. 2001. С. 27–42.
63. Комарова І. В. Фінансування освіти в Україні з бюджетів різних рівнів. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2011. № 2(14). С. 125–130. URL: <http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/24-2-14-2011.pdf> (дата звернення 14.04.2018)
64. Комплексна державна програма щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року. Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1094. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1094-2015-%D0%BF> (дата звернення 14.04.2018)
65. Конституція України. 1996. Зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 14.04.2018)

66. Концептуальні засади взаємодії політики й управління / за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова, В. В. Голубь, В. М. Козакова. К.: НАДУ, 2010. 300 с.
67. Концепция государственной миграционной политики Российской Федерации на 2019–2025 годы. Официальный сайт Президента Российской Федерации. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/58986> (дата звернення 14.04.2019)
68. Краузе О. Зовнішня трудова міграція населення України. *Галицький економічний вісник*. 2010. №2(27). С. 26–34.
69. Куйбіда В. Профанація, або “Про Стратегію сталого розвитку Україна – 2020”. Офіційний сайт Lb.ua. URL: http://blogs.lb.ua/vasyl_kuybida/300576_profanatsiya_abo_pro_strategiyu.html. (дата звернення 14.04.2018)
70. Лібанова Е. М. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України. *Вісник Національної академії наук України*. 2014. Випуск 12. С. 15 – 24.
71. Майер Дж.М., Раух Дж.Е., Філіпенко А. Основні проблеми економіки розвитку. К.: Либідь, 2003. 688 с.
72. Майже 100 тисяч жителів Закарпаття змінили паспорт на угорський. 27 лютого 2015 р. Офіційний сайт газети «Дзеркало тижня». URL: https://dt.ua/UKRAINE/mayzhe-100-tisyach-zhiteliv-zakarpattya-zminili-rasport-na-ugorsku-165496_.html (дата звернення 14.04.2018)
73. Максименко С. В. Миграционная политика современного государства (концептуально-правовой анализ). Одесса: Астропринт, 2009. 464 с.
74. Малиновська О. А. Міграційна політика Європейського союзу: виклики та уроки для України. К.: НІСД, 2014. 48 с. Офіційний сайт національного інституту стратегічних досліджень. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/migr_pol-68f1d.pdf (дата звернення 15.02.2018)

- 75.Малиновська О. А. Політика сусідніх країн щодо співвітчизників як інструмент поповнення людських ресурсів: виклики та уроки для України. *Стратегічні пріоритети*. №3 (28). 2013. С. 138 – 146. (дата звернення 15.02.2018)
- 76.Малиновська О. А. Українсько-польський міграційний коридор: особливості та значення. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 2 (24). С. 31– 40.
- 77.Малиновська О. А. Щодо подальшого удосконалення законодавства України у сфері трудової міграції. Аналітична записка. Офіційний сайт національного інституту стратегічних досліджень. URL: www.niss.gov.ua/articles/2123/ (дата звернення 15.02.2018)
- 78.Малиновська О. Міграційна політика в Україні: формування, зміст, відповідність сучасним вимогам: аналітична записка М1/2014. К., 2014. 18 с.
- 79.Малиновська О.А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями: Монографія. К.: Вид-во НАДУ, 2004. 123 с.
- 80.Малиновська О.А. Україна, Європа, міграція: міграції населення України в умовах розширення ЄС. К.: Бланк-Прес, 2004. 171 с.
- 81.Малиновська О.О. Щодо необхідності розробки і затвердження нової редакції Концепції державної міграційної політики України. Аналітична записка. Офіційний сайт національного інституту стратегічних досліджень. URL: www.niss.gov.ua/articles/1762/
- 82.Марков І. Концепція міграційної політики України: гол у власні ворота. Офіційний сайт національного інституту стратегічних досліджень. Офіційний сайт «Радіо Свобода». URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24332368.html> (дата звернення 14.04.2018)

83. Мельничук Д.П. Людський капітал: пріоритети модернізації суспільства у контексті поліпшення якості життя населення: монографія. Житомир: Полісся, 2015. 564 с.
84. Мерзляк А.В. Державна політика у сфері управління соціальними ризиками: сутність, формування та реалізація. *Держава та регіони. Серія «Державне управління»*. 2011. № 1. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_du/2010_4/files/DU410_40.pdf (дата звернення 15.02.2018)
85. Методика вимірювання індексу регіонального людського розвитку. URL: https://idss.org.ua/ukr_index/Methodika_ua.pdf. (дата звернення 15.02.2018)
86. Міграційний профіль України 2010 – 2014. К., 2015. 79 с. *Офіційний сайт Державної міграційної служби України*. URL: https://dmsu.gov.ua/images/files/pr2014_1.pdf (дата звернення 15.02.2018)
87. Міграційний профіль України за 2016 рік. К., 2017. 98 с. *Офіційний сайт Державної міграційної служби України*. URL: <http://dmsu.gov.ua/images/files/MP2016.pdf> (дата звернення 15.02.2018)
88. Міграційний профіль України за 2017 рік. К., 2018. 88 с. *Офіційний сайт Державної міграційної служби України*. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/migprofil_2017.pdf (дата звернення 15.02.2018)
89. Міграційний профіль України. 2010 – 2013. К., 2014. 80 с. *Офіційний сайт Державної міграційної служби України*. URL: https://dmsu.gov.ua/images/files/UKR_Migration_Profile_2015_1.pdf (дата звернення 15.02.2018)
90. Міграційний профіль України. 2011 – 2015. К., 2016. 74 с. *Офіційний сайт Державної міграційної служби України*. URL: <https://dmsu.gov.ua/images/files/MP2015.pdf> (дата звернення 15.02.2018)
91. Міграційний рух населення. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 15.02.2018)

92. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енциклопедія / Упоряд. Ю. І. Римаренко; За ред. Ю. Римаренка. К.: Довіра, 1998. 912 с.
93. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи / За ред. О.В. Позняка. Умань, 2007. 276 с.
94. Міграція в Україні: цифри і факти. *Офіційний бюлетень Українського представництва Міжнародної організації з міграції*. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/ukr_ff_f.pdf (дата звернення 15.02.2018)
95. Міжвідомчий координаційний штаб з питань соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції та тимчасово окупованої території. Офіційний сайт Міністерства з надзвичайних ситуацій України. URL: <http://www.mns.gov.ua/news/34232.html> (дата звернення 15.02.2018)
96. Міжнародна економіка. К.: КНЕУ, 2014. 762 с.
97. Міфи і факти про українську трудову міграцію до країн Вишеграду. Довідник. URL: https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/Mify_trud_migrac.pdf (дата звернення 14.04.2019)
98. Моисеенко В.М. Миграция как объект комплексного исследования. *Народонаселение: современное состояние и перспективы развития научного звания*. М.: МГУ. 1997. С. 23–30.
99. Моисеенко В.М., Чудиновских О.С. Теория человеческого капитала и исследования миграционных процессов в России. *Проблемы прогнозирования*. 2000. №4. С.124–137.
100. Мониторинг реализации Государственной программы по оказанию содействия добровольному переселению соотечественников, проживающих за рубежом, на территориях вселения субъектов Российской Федерации в IV квартале 2012 г. Официальный сайт

- Федеральной миграционной службы Российской Федерации. URL: http://www.fms.gov.ru/programs/fmsuds/monitoring/4_kv_2012.pdf
101. Нагорняк Т.Л. Соціально-політичні чинники і наслідки міграційних процесів в Україні 2014 – 2016 рр. *Політичне життя (Political Life)*. 2016. № 3. С. 32–45.
102. Нагорняк Т.Л., Пачос Ю.В. Міграція українців до Польщі як наслідок державної політики. *Політичне життя (Political Life)*. 2018. № 3. С. 14–18.
103. Наталіна Н.О. Стратегії політичної конвертації суспільних капіталів у пострадянських державах: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2009. 20 с.
104. Нова українська школа. Офіційний сайт НУШ. URL: <http://nus.org.ua/> (дата звернення 14.04.2018)
105. О фонде. Официальный сайт Фонда поддержки и защиты прав соотечественников, проживающих за рубежом. URL: <http://pravfond.ru> (дата звернення 14.04.2018)
106. Олефір В. І. Сучасна міграційна політика в Україні. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. 2002. № 3. С. 3–11.
107. Орбан пропонує Україні узаконити подвійне громадянство для угорців Закарпаття. 30 березня 2017 р. Європейська правда. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/03/30/7063844/> (дата звернення 14.04.2018)
108. Основні показники соціально-економічного розвитку України. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 11.05.2019)
109. Піскун О. Основи міграційного права. К.: Леся, 1998. 359 с.
110. Пал Л. А. Аналіз державної політики. К.: Основи, 1999. 422 с.

111. Пекар В. Людський капітал України 2025. Підсумки форсайту. URL: <http://wikicitynomica.org/future/lyudskiy-kapital-ukraini-2025-pidsumki-forsaytu.html> (дата звернення 11.05.2019)
112. Пірен М. І. Публічна політична діяльність. К.: НАДУ, 2009. 288 с.
113. План заходів з реалізації Концепції державної міграційної політики. Затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. №1058р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1058-2011-%D1%80> (дата звернення 12.04.2018)
114. Позняк О.В. Проблеми міграцій та міграційної політики в Україні на сучасному етапі. *Зайнятість та ринок праці: Міжвідомчий наук. збірник*. 2001. Вип. 15. С. 60–65.
115. Положення про Державну міграційну службу України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 360. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF> (дата звернення 11.05.2019)
116. Полянська Я.Л. Основні напрями міграційної політики: зарубіжний досвід. *Социально-экономические аспекты промышленной политики. Управление человеческими ресурсами: государство, регион, предприятие*. Донецк: ІЭП НАН України. 2006. Т. 2. С. 157 – 164.
117. Полянська Я.Л. Проблеми і наслідки міграції в Україні. *Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України*. Тернопіль: Економічна думка. 2004. С. 74–77.
118. Посібник з аналізу державної політики (Браун, М. Пол). К: Основи, 2000. 228 с.
119. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Основних напрямів розв’язання проблем зайнятості внутрішньо переміщених осіб на 2015 – 2016 роки» від 8 липня 2015 р. № 505. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/505-2015-%D0%BF> (дата звернення 14.04.2018)

120. Практическая демография / Под ред. Л.Л. Рыбаковского. М.: ЦСП, 2005. 280 с.
121. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> (дата звернення 14.04.2018)
122. Про затвердження плану заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство на період до 2020 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2012 р. № 605-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/605-2012-%D1%80> (дата звернення 10.03.2019)
123. Про затвердження плану заходів щодо інтеграції мігрантів в українське суспільство на 2011 – 2015 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 червня 2011 р. N 653-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/653-2011-%D1%80> (дата звернення 10.03.2019)
124. Про затвердження Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2006 № 879. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-%D0%BF> (дата звернення 10.03.2019)
125. Про Концепцію Державної міграційної політики. Указ Президента України № 622/2011 від 30.05.2011. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/622/2011> (дата звернення 14.04.2019)
126. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09.12.2010 № 1085/2010. URL: Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010> (дата звернення 10.03.2019)
127. Пулэн М. Источники данных для измерения международной миграции в странах Центральной Европы. *Международная миграция населения: Россия и современный мир*. 2000. Вып. 5. С. 14–37.

128. Регіональний людський розвиток – 2017. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_rlr2017_pdf.pdf (дата звернення 14.03.2019)
129. Регіони України 2018. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_ru2ch2018.pdf (дата звернення 14.03.2019)
130. Риндзак О. Т. Державна міграційна політика в контексті пріоритетів національної безпеки України. *Економіка України*. 2016. Вип. 12 (661). С. 72–81.
131. Робота за кордоном: складено портрет типового українського гастарбайтера. Офіційний сайт видання «Обозреватель». URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/economics/roboza-kordonom-nazvani-shokuyuchi-fakti-pro-ukrainskih-zarobitchan.htm> (дата звернення 14.04.2018)
132. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ. Аналітичний звіт. 368 с. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf (дата звернення 14.04.2019)
133. Романов В. Вступ до аналізу державної політики. К.: Основи, 2000. 243 с.
134. Романюк А. Міграційні процеси у Львівській області. *Українські варіанти*. 1997. № 2. С. 21–25.
135. Романюк М.Д. Міграції населення України за умов перехідної економіки: Методологія і практика регулювання. Львів: Світ, 1999. 292 с.
136. Роцин С.Ю., Разумова Т.О. Экономика труда: экономическая теория труда. М.: ИНФА–М, 2001. 400 с.
137. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения: прогнозы, факторы, политика. М.: Наука, 1987. 200 с.

138. Сайт Міністерства соціальної політики України. URL: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=190239&cat_id=107177 (дата звернення 27.04.2019)
139. Сафонов Ю. М. Міграційна політика та міграційні процеси в Україні. Інтелект XXI. 2015. № 3. С. 6–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2015_3_3 (дата звернення 14.04.2018)
140. Сведения в отношении иностранных граждан, находящихся на территории РФ. URL: www.гувм.мвд.рф/about/activity/stats/Statistics/Svedeniya_v_otnoshenii_inostrannih_grazhd/item/5850 (дата звернення 14.04.2018)
141. Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плани пріоритетних дій Уряду. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/programa-diyalnosti-uryadu/serednostrokovij-plan-prioritetnih-dij-uryadu-do-2020-roku-ta-plan-prioritetnih-dij-uryadu-na-2017-rik> (дата звернення 11.01.2019)
142. Слободян О., Стадний Є. Українські студенти за кордоном: скільки та чому? 13 грудня 2016. Сайт аналітичного центру CEDOS. URL: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu> (дата звернення 12.04.2018)
143. Слюсаревський М.М. Психологія міграції. Кіровоград: ТОВ «Імекс ЛТД», 2013. 244 с.
144. Смирнов В. Т., Скоблякова И. В. Классификация и виды человеческого капитала в инновационной экономике. URL: <http://docplayer.ru/26545497-Klassifikaciya-i-vidy-chelovecheskogo-kapitala-v-innovacionnoy-ekonomike-smirnov-v-t-skoblyakova-i-v-orlovskiy-gosudarstvennyu-tehnicheskij-universitet.html> (дата звернення 14.04.2018)
145. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. М.: Сов. энциклопедия, 1988. 1600 с.

146. Соби А. Общая теория населения. Т. 2: Жизнь населения / Пер. с франц. Ф. Р. Окуневой. М.: Прогресс, 1977. 520 с.
147. Соціальний звіт за 2016 р. – 93 с. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://www.msp.gov.ua/files/zvitu/sz2016.doc> (дата звернення 11.03.2019)
148. Стадний Є. Рух абітурієнток та абітурієнтів між областями України: порівняння 2017 та 2018 років. Сайт аналітичного центру CEDOS. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/rukh-abituriientok-ta-abituriientiv-mizh-oblastiamy-ukrainy-porivniannia-2017-ta-2018-rokiv> (дата звернення 12.04.2018)
149. Столярчук Я. Сучасна сегментація та ключові тенденції розвитку світового ринку праці. *Україна: аспекти праці*. 2014. № 7. С. 12–17.
150. Стратан А. Проблемы интеграции и реинтеграции в странах КАРИМ – Восток. CARIM-East RR 2013/38, Robert Schuman Centre for Advanced Studies. - San Domenico di Fiesole (FI): European University Institute, 2013. 17 с.
151. Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 року. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2006 р. № 879. URL: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-п (дата звернення 12.04.2018)
152. Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80> (дата звернення 14.04.2018)
153. Стратегія інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 909-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/909-2017-%D1%80> (дата звернення 14.04.2018)

154. Сулейманова В.Ш. Человеческий капитал как фактор европейской экономической интеграции. *Вестник ТИСБИ*. 2005. №1. С.193–197.
155. Телешун С. Ефективне управління і публічна політика як напрям реалізації політичної влади в умовах кризи. *Політичний менеджмент*. 2009. № 2. С. 35–45.
156. Тертичка В. Державна політика: аналіз її здійснення в Україні. К. : Вид-во ім. Соломії Павличко «Основи», 2002. 750 с.
157. Тиндик Н.П. Адміністративно - правовий механізм регулювання міграції в Україні: автореф. дис ... д-ра юрид. Наук. Ірпінь: Б. в., 2009. 40 с.
158. Тихомирова Л., Тихомиров М. Юридическая энциклопедия. М.: 1997. 516 с.
159. Тузяк Н. Нові митні правила для українців. Як це тепер працює? Що означають норми про 24 години і 50 євро. Інформаційний портал zaxid.net. URL:
https://zaxid.net/novi_mitni_pravila_dlya_ukrayintsiv_yak_tse_teper_pratsyuye_n1446243 (дата звернення 12.04.2018)
160. Угода між Урядом України і Урядом Латвійської Республіки про трудову діяльність і соціальний захист осіб, які постійно проживають в Україні та Латвії і працюють на територіях обох держав, підписана у м. Києві 21.11.1995 р. набула чинності – з дня підписання. URL:
http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/428_016 (дата звернення 21.05.2018)
161. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Білорусь, які працюють за межами кордонів своїх держав підписана у Мінську 17.07.1995 р. ратифікована 26.04.1996 р., набула чинності 16.07.1996 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/112_005 (дата звернення 21.05.2018)
162. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Вірменія про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Вірменія,

- які працюють за межами кордонів своїх держав підписана у м. Києві 17.06.1995 р. ратифікована 26.04.1996 р. набула чинності 10.06.1996 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/051_628 (дата звернення 21.05.2018)
163. Угода між Урядом України та Урядом Литовської Республіки про взаємне працевлаштування громадян підписана у м. Києві 28.03.1995 р., набула чинності 11.08.1995 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/440_021 (дата звернення 21.05.2018)
164. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Молдова, які працюють за межами кордонів своїх держав від 13.12.1993 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/498_159 (дата звернення 21.05.2018)
165. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про взаємне працевлаштування працівників підписана у м. Варшаві 16.02.1994 р., набула чинності 19.12.1994 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/616_026 (дата звернення 21.05.2018)
166. Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про трудову діяльність і соціальний захист громадян Росії та України, які працюють за межами кордонів своїх країн підписана 14.01.1993 р. набула чинності з дня підписання. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_266 (дата звернення 21.05.2018)
167. Угода між Урядом України та Урядом Соціалістичної Республіки В'єтнам про взаємне працевлаштування громадян та їх соціальний захист підписана у м. Ханой 08.04.1996 р., ратифікована 04.02.1998 р., набула чинності 06.03.1998 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/704_001 (дата звернення 21.05.2018)
168. Угода про взаємне визнання прав на відшкодування шкоди, заподіяної працівникам каліцтвом, професійним захворюванням або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаними з виконанням ними трудових

- обов'язків (у рамках СНД). Підписана у м. Москві, 09.09.1994 р. Підписали усі держави-учасниці СНД. Набула чинності 06.10.1995 р., набула чинності для України 06.10.1995 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_020_(дата звернення 21.05.2018)
169. Угода про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів (у рамках СНД). Підписана у м. Москві, 15.04. 1994 р. Підписали усі держави-учасниці СНД. Набула чинності 11.08. 1995 р., набула чинності для України 22.08. 1995 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_012_(дата звернення 21.05.2018)
170. Угода про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудівників-мігрантів від 15 квітня 1994 року, ратифікована Законом України від 11.08.1995 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_012_(дата звернення 21.05.2018)
171. Указ о реализации госпрограммы содействия добровольному переселению в Россию соотечественников, проживающих за рубежом. Официальный сайт Президента Российской Федерации. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/16483> (дата звернення 14.04.2018)
172. Указ Президента України Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/conv> (дата звернення 14.04.2018)
173. Філатов В. М., Ромашова Я. В. Специфічні ознаки освітньої міграції та її місце в структурі міграційних потоків. *Ефективна економіка*. 2014. № 2. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2785__(дата звернення 11.01.2018)
174. Форсайт економіки України: середньостроковий (2015–2020 роки) і довгостроковий (2020–2030 роки) часові горизонти (версія для обговорення) / наук. керівник проекту акад. НАН України М.З. Згуровський. К.: НТУУ «КПІ», 2015. 36 с.

175. Хакен Г. Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. М.: Мир, 1985. 424 с.
176. Харламова Г., Наумова М. Міграція як складова процесу формування людського капіталу України. *Економіка та держава*. 2010. № 4. С. 32–36.
177. Хомра А. У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования. К.: Наукова думка, 1979. 148 с.
178. Хэлворсон Х.Г. Психология достижений. Как добиться поставленных целей. М.: МиФ, 2013. 185 с.
179. Цапенко И. Международная миграция специалистов и студентов. *Вопросы экономики*. 2005. №7. С. 66–81.
180. Цього року до Польщі прибуло 260 репатріантів. Офіційний сайт Польського радіо. URL: <http://www.polradio.pl/5/38/Artykul/341495> (дата звернення 14.01.2018)
181. Чехович С.Б. Элементарный курс миграционного права Украины. К.: МАУП, 2004. 216 с.
182. Шаульська Л. В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України: монографія. Донецьк, 2005. 502 с.
183. Шелюк В. Соціальна міграція: Етапи, функції, типи. *Перспективи*. 2001. № 3 (15). С. 45–50.
184. Шульга Н.А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты. К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2002. 700 с.
185. Юдина Т. Н. О социологическом анализе миграционных процессов. *Социологические исследования*. 2002. № 10. С. 102–109.
186. Ярмистий М.М. Формування та особливості функціонування інститутів державного регулювання міграційної політики України: автореф. дис.... канд. політ. наук: 23.00.02. Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2016. 20 с.
187. A sok ukrán vendégmunkás miatt ukránul tudó magyarokat keres a Hankook. URL:

- https://index.hu/gazdasag/2018/10/04/a_sok_ukran_vendegmunkas_miatt_ukran_ul_tudo_magyarokat_keres_a_hankook/ (дата звернення 14.01.2018)
188. Adamson F. B. Crossing Borders. International Migration and National Security. *International Security*. Summer. 2006. Vol. 31. Issue 1. P. 165–199.
189. Andrusieczko P. Czy Karta Polaka stanowi zagrożenie dla Ukrainy? “Mamy do czynienia z drenażem mózgow”. Wyborcza.pl. URL: <http://wyborcza.pl/7,75399,21749188,czy-karta-polaka-stanowi-zagrozenie-dla-ukrainy-mamy-do-czynienia.html> (дата звернення 14.04.2018)
190. Aumuller J. Migration and Development Aid Policy. *Migration and Political Intervention Theories and Debates*. Berlin: BIVS, 2014. P. 89 – 97.
191. Bartczak B. Ukraińcy nas ratują. gosc.pl. URL: <https://gosc.pl/doc/4409674.Ukrajnczy-nas-ratuja> (дата звернення 14.04.2018)
192. Becker, Gary S. Human Capital. N.Y. : Columbia University Press, 1964. 187 p.
193. Bezugliy P. Migration As A Result Of Socio-Economic State Policy. *Evropský politický a právní diskurz*. 2019. Svazek 6. 5 vydání. S. 89–101.
194. Council of the European Union. The Hague programme strengthening freedom, security and justice. URL: http://europa.eu.int/comm/justice_home/fsj/intro/fsj_intro_en.htm.
195. Doing Business – 2017. Україна в рейтингу світового банку легкості ведення бізнесу. URL: <http://www.edclub.com.ua/analitika/doing-business-2017-ukrayina-v-reytyngu-svitovogo-banku-legkosti-vedennya-biznesu> (дата звернення 16.04.2019)
196. Doing Business 2016. URL: <http://www.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB16-Full-Report.pdf> (дата звернення 16.04.2019)
197. Europa 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. – Communication from the Commission, Brussels, 3 March 2010. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal->

- content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC2020&from=EN (дата звернення 16.04.2019)
198. Eurostat. Asylum and first time asylum applicants by citizenship, age and sex. Annual aggregated data. URL: http://www.ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-datasets/-/MIGR_ASYAPPCTZA (дата звернення 16.04.2019)
199. Florencka K. Raport: przybywa studentów z Ukrainy. URL: <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C31145%2Craport-przybywa-studentow-z-ukrainy.html> (дата звернення 28.09.2018)
200. Geist B. Sociologicky slovník. 1992. 580 p.
201. Gera S. International Mobility of Skilled Labour: Analytical and Empirical Issues, and Research Priorities. Ottawa. 2011.
202. Harper Collis College Publishers, 1995. 253 p.
203. Harris J.R., Todaro Michael P. Migration, unemployment, and development: A two - sector analysis. *American Economic Review*. 1970. № 60. P. 126–142. URL: https://www.gki.hu/language/en/tag/national_economy/
204. Human Development Index (HDI). URL: <http://hdr.undp.org/en/indicators/137506> (дата звернення 14.10.2018)
205. Húszezer ukrán vendégmunkás jött Magyarországra. URL: https://hvg.hu/gazdasag/20181125_Huszezer_ukran_vendegmunkas_jott_Magyarorszagra (дата звернення 14.12.2018)
206. Kasprzak I. Polityczny fortel z cudzoziemcami 12.02.2018. URL: <https://www.rp.pl/Spoleczenstwo/302129935-Polityczny-fortel-z-cudzoziemcami.html> (дата звернення 14.04.2018)
207. Lendel M. Migration of Ukrainians to Central European countries in the context of the Postmaidan internal and international crisis / Myroslava Lendel // *Viešoji politika ir administravimas. Public policy and administration*. 2016, T. 15, Nr. 4 / 2016, Vol. 15, No 4, p. 549–563.

208. Matsyshyna I. V. Explicit and implicit forms of self-determination as geopolitical pressure on the formation of ukraine's local policy (1994 – 2004) // *European Journal of Transformation Studies*. 2019. V. 7. No. 1. P.156–167.
209. Mincer, J. *Schooling: Experience and Earnings*. N.Y., 1974. 167 p.
210. Modrzejewski A., Raczyński R. Wartości europejskie a problem bezpieczeństwa w kontekście kryzysu migracyjnego. *Administracja publiczna: bezpieczeństwo państwa w kontekście bezpieczeństwa międzynarodowego, Samorząd Terytorialny w XXI Wieku*. 2017. Wydawnictwo Adam Marszałek. S. 113 – 128.
211. Nagornyak T., Pachos I. Ukrainian-Polish Vector of Migration Processes. *The Polish Migration Review*. 2018. № 1(3). P. 24–36.
212. Nations in Transit. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/ukraine>
213. Obywatele Ukrainy pracujący w Polsce – raport z badania. Badanie zrealizowane w 2015 r. Narodowy Bank Polski. Warszawa, 2016. 33 p. http://www.nbp.pl/aktualnosci/wiadomosci_2016/20161212_obywatele_ukrainy_pracujacy_w_polsce_%E2%80%93_raport_z_badania.pdf (дата звернення 14.05.2018)
214. Postawy obywateli Ukrainy wobec polskiego rynku pracy. URL: https://porp.pl/uploads/original/g2/2018_09/01e6f0fc7e010cf3518fc7d31b673836.pdf (дата звернення 14.012.2018)
215. Prezydent podpisał ustawę o cudzoziemcach. RP. URL: <http://www.rp.pl/Kadry/312139931-Prezydent-podpisal-ustawe-o-cudzoziemcach.html> (дата звернення 14.04.2018)
216. Raczyński R. Politicization of the Migration Phenomenon in Poland // *Proceedings of the 5th ACADEMOS Conference 2018, Development, Democracy and Society in the Contemporary World*, ed. by A. Taranu, Filodiritto International Proceedings, Bologna 2018, ISBN 978-88-85813-08-3, pp. 314–323.

217. Raczyński R. Wpływ migracji międzynarodowych na bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*. 2015. XIX. S. 13-30.
218. Replacement Migration: Is it a Solution to Declining and Ageing Populations? Department of Economic and Social Affairs. Population Division. URL: www.un.org/esa/population/publications/migration/migration.htm (дата звернення 30.09.2019)
219. Rogers A. Introduction to My ciltiregional Mathematical Demography. New York: Unify.Interscience publications, 1975. 203 p.
220. Sassen S. Losing control? Sovereignty in an Age of Globalization. N.Y.: Columbiya Univ. Press, 1996. 148 p.
221. Shultz T. Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences. N.Y., 1968, vol. 6.
222. Tremblay K. Student Mobility between and Towards OECD Countries: a Comparative Analysis. *International Mobility of the Highly Skilled*. Paris. 2014. P. 39–70.
223. Ustawa z dnia 7 kwietnia 2017 r. o zmianie ustawy o repatriacji oraz niektórych innych ustaw. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170000858> (дата звернення 14.04.2018)
224. W Polsce studiuje 57 119 studentów zagranicznych ze 157 krajów. Fundacja Edukacyjna „Perspektywy”. URL: http://www.perspektywy.pl/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=2899:w-polsce-studiuje-57-119-studentow-zagranicznych-ze-157-krajow&catid=22&Itemid=119 (дата звернення 14.04.2018)
225. Weiner, M. The Global Migration Crisis: Challenge to State and Human Rights. NY: HarperCollins College Publishers. 1995. 253 p.
226. World Investment Report 2017: Annex Tables. United Nations Conference on Trade and Development. URL:

[http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment %20Report/Annex-Tables.aspx](http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx) (дата звернення 14.01.2019)

227. World Population Prospects. 2017 Revision. Key findings and advanced tables. URL:

https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/wpp2017_keyfindings.pdf (дата звернення 14.01.2019)

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації:

- **статті в наукових фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:**
 1. Безуглий П. Г. Міграція як результат державної освітньої політики в Україні за часів незалежності. *Політичне життя*. 2017. №4. С. 4–7.
 2. Безуглий П. Г. Теоретичні засади дослідження міграційних процесів. *Політичне життя*. 2018. №1. С. 5–13.
 3. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. 2018. №3. С. 4–9.
- **статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, за яким підготовлено дисертацію:**
 4. Безуглий П. Оцінка сучасних масштабів міграційних переміщень в Україні. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Svazek 5. 1 vydání. S. 169–175.
 5. Bezugliy P. Migration As A Result Of Socio-Economic State Policy. *Evropský politický a právní diskurz*. 2019. Svazek 6. 5 vydání. S. 89–101.
- **статті у наукових виданнях України: праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:**
 6. Безуглий П. Г. Сучасні тенденції внутрішньої міграції в Україні. Збірка матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Дніпро,

25 квітня 2018 р.). Відп. за випуск, професор В. В. Кривошеїн. Дніпро: 2018. С. 220–222.

7. Безуглий П. Інституційний вимір регулювання міграційних процесів в Україні. Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. Чернівці, 17 квітня 2018 р. Чернівці: Букрек, 2018. С. 109–112.
8. Безуглий П.Г. Оцінка масштабів міграційних процесів в Україні. Збірка матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми соціальної прогностики» (м. Дніпро, 19 квітня 2019 р.) / відп. за випуск, професор В.В. Кривошеїн. Д.: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2019. С. 85–87.

ДОДАТОК Б

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. III Всеукраїнська науково-практична конференція «Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Дніпро, 25 квітня 2018 р.) (очна участь).

2. VIII Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи» (м. Чернівці, 17 квітня 2018 р.) (заочна участь).

3. IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми соціальної прогностики» (м. Дніпро, 19 квітня 2019 р.) (очна участь).

ДОДАТОК В

Non-governmental organization
«CENTER FOR PUBLIC COMMUNICATIONS
ANALYSIS AND DEVELOPMENT «DIALOG»
ID: 37380354
tel.: +38 (066) 482-82-48
e-mail: centerdialog@gmail.com
http://www.centerdialog.org

Громадська організація
«ЦЕНТР АНАЛІЗУ ТА РОЗВИТКУ
ГРОМАДСЬКИХ КОМУНІКАЦІЙ «ДІАЛОГ»
ІНН: 37380354
тел.: +38 (066) 482-82-48
e-mail: centerdialog@gmail.com
http://www.centerdialog.org

Вих. № 08102019-01
Від 8 жовтня 2019 р.

Для подання до
спеціалізованої вченої ради К 11.051.13

ДОВІДКА

Даним документом підтверджується, що основні положення дисертаційної роботи аспіранта кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса Безуглого Павла Георгійовича за темою «Вплив державної політики на міграційні процеси в Україні 2010 – 2017 рр.» впроваджені в практичній діяльності громадської організації «Центр аналізу та розвитку громадських комунікацій «ДІАЛОГ» ДонНУ імені Василя Стуса.

Міграція у сучасному світі стала викликом національній безпеці держав, адже стратегії розвитку політичних територій у XXI столітті формуються і реалізуються навколо інструментів збереження та управління людським капіталом. Процеси міграції, як доведено у роботі П.Г. Безуглого, можуть виступати наслідком державної політики як країни, де народжується мотивація до міграції, так і цілеспрямованих дій держав, що зацікавлені в отриманні нового людського капіталу. Це, безумовно, становить загрозу національній безпеці країни-донора, якою є Україна, через відтік людського капіталу до Польщі, Угорщини, Чехії, Росії.

Для аналітичних досліджень з інформаційної та національної безпеки ГО «Центр «ДІАЛОГ» були використані положення дисертаційного дослідження щодо того, що у гібридних суспільствах та політичних системах з перехідною економікою найбільший вплив на формування мотивацій та міграцію населення матимуть економічні та соціальні фактори державної політики. Крім того, за умов політичної кризи суспільства, соціальні та економічні фактори міграції поступатимуться політичним, що сприятимуть вимушеним міграціям політичної еліти, хоча їх вплив на розвиток держави-донора може залишатися незмінним. Ці дослідження П.Г. Безуглого стали основою для розробки низки рекомендацій для інститутів влади та громадянського суспільства щодо формування плану дій зі збереження людського капіталу та перегляду державної політики в сфері міграції.

Голова правління

С.В. Бондаренко

УКРАЇНА
ВІННИЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

21036, м. Вінниця, Хмельницьке шосе.7, тел.(0432) 66-14-38, факс (0432) 53-09-59
<http://www.vin.gov.ua> E-mail: ums@vin.gov.ua

8.10.2019 № 1931/06
 на № _____ від _____

До спеціалізованої вченої ради

ДОВІДКА
про впровадження результатів досліджень, отриманих в ході підготовки
кандидатської дисертації
Безуглого Павла Георгійовича
на тему «Вплив державної політики на міграційні процеси
в Україні 2010-2017 рр.»

Внутрішні та зовнішні міграційні потоки формуються під впливом змісту та результатів державної соціально-економічної політики, яка реалізується на рівні держави та регіонів. Прийняття управлінських рішень в сфері визначення пріоритетів та напрямів регіонального розвитку має супроводжуватись аналізом найближчих та віддалених наслідків, вивченням прямого та опосередкованого впливу на поведінку місцевого населення. В дисертації доведено прямий вплив комплексу параметрів соціально-економічного розвитку (рівень та якість життя, стан ринку праці, динаміка економічного зростання) на інтенсивність та масштаби тимчасових або безповоротних міграційних переміщень, які обумовлюють втрати людського потенціалу. Аналіз програмних документів Вінницької ОДА, які визначають вектори розвитку області, проведений Безуглим П.Г. став підставою для корегування та оновлення змісту в контексті оцінки ймовірності негативного впливу на міграційну активність місцевого населення.

Крім того, представлені в дисертаційній роботі Безуглого П.Г. наукові результати, що стосуються моделювання впливу економічних, соціальних та політичних чинників на розвиток міграційних процесів та сценарного прогнозування напрямів розвитку міграційних процесів в Україні на основі економіко-математичного інструментарію, є актуальними для Вінницької області та рекомендовані до використання в поточній діяльності Департаменту міжнародного співробітництва та регіонального розвитку Вінницької обласної державної адміністрації для формування політики розвитку області.

Заступник директора Департаменту
 міжнародного співробітництва
 та регіонального розвитку
 облдержадміністрації, к.е.н.

В.Г. Кулявець